MEMORIILE
SECȚIEI DE ȘTIINȚE
ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

MEMOIRS OF THE SECTION OF HISTORICAL SCIENCES AND ARCHEOLOGY

MÉMOIRES DE LA SECTION DES SCIENCES HISTORIQUES ET D'ARCHÉOLOGIE

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECȚIEI DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

Seria IV
Tomul XXXIV
2010

VOLUM OMAGIAL NICOLAE IORGA

COLEGIUL DE REDACȚIE:

acad. ALEXANDRU VULPE (redactor responsabil), acad. DAN BERINDEI, acad. FLORIN CONSTANTINIU, acad. DINU C. GIURESCU, acad. CAMIL MUREŞANU, acad. MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, acad. IOAN-AUREL POP, acad. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, acad. ALEXANDRU ZUB, dr. DORINA N. RUSU (secretar ştiinţific)

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Bucureşti, 2010

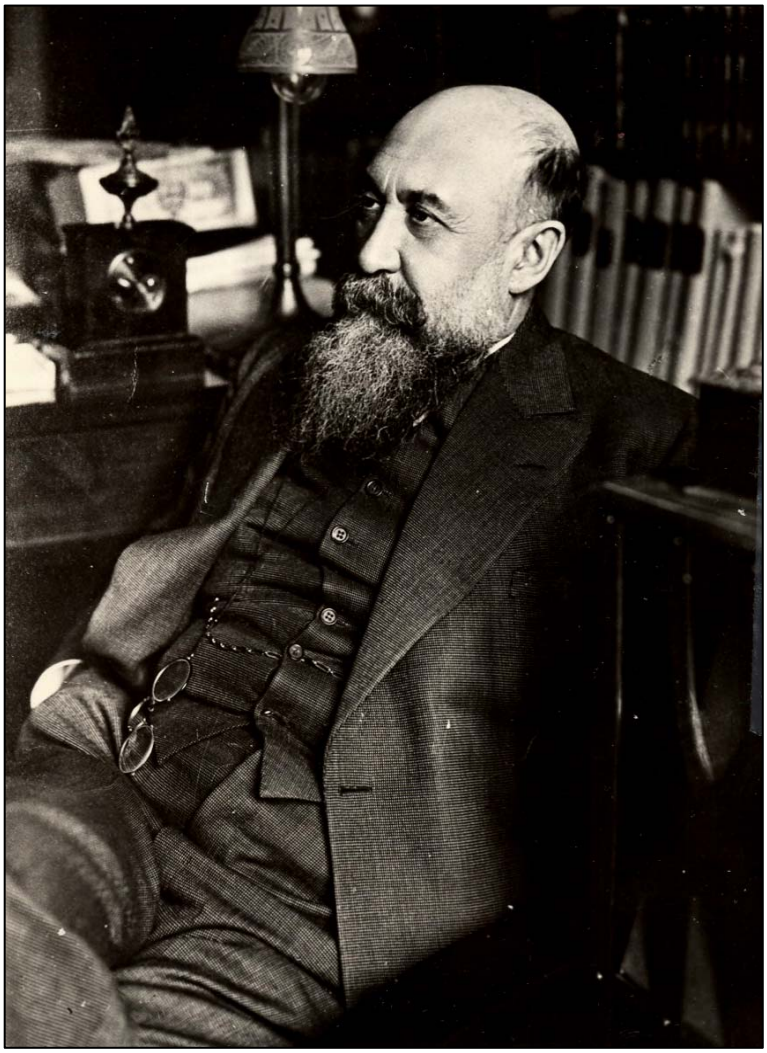
Copyright © Editura Academiei Române, 2010.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5,
050711, București, România
Tel.: 4021-318 81 46; 4021-318 81 06
Tel./Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: http://www.ear.ro

Redactor: IRINA FILIP
Tehnoredactor: DIANA RUSU

Bun de tipar: 09.11.2010. Format: 16/70×100.
Coli de tipar: 7.
C.Z. pentru biblioteci mari: 061(498.124. Buc.) Academia Română
C.Z. pentru biblioteci mici: 9(498)

ISSN 1224-1814

CUPRINS

Acad. Dan Berindei, *Nicolae Iorga astăzi* 7
Acad. Alexandru Zub, *Un istoric al vieții: N. Iorga* 13
Acad. Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Profesorul Nicolae Iorga în amintirea unui fost student al său* 19
Acad. Camil Mureșanu, *Activitatea lui Nicolae Iorga în ultimii săi ani, consemnată în reviste de cultură din Transilvania* 23
Acad. Ștefan Ștefănescu, *N. Iorga despre Mihai Viteazul* 29
Acad. Ioan-Aurel Pop, *Nicolae Iorga despre Țara Maramureșului la 1400* ... 37
Prof. univ. Vasile Pușcaș, *Nicolae Iorga – „ultimul bărbat goethean"* 51
Veronica Turcuș, *Un document despre Nicolae Iorga păstrat în arhiva Școlii britanice din Roma* 69
Dr. Dorina N. Rusu, *Nicolae Iorga la Academia Română* 91

NICOLAE IORGA ASTĂZI

Acad. DAN BERINDEI

Au trecut 70 de ani de la tragica dispariţie a lui Nicolae Iorga, cel mai de seamă istoric dăruit de români umanităţii. N-a trăit decât 69 de ani, dar moştenirea spirituală pe care a lăsat-o ţării sale este de dimensiuni copleşitoare. Totodată, marele istoric a fost o prezenţă de excepţie în viaţa naţiunii şi un dăruit către ţara sa.

Complexitatea personalităţii lui Nicolae Iorga rezidă în capacitatea sa de afirmare multiformă. Istoricul a fost dublat de bărbatul de stat şi omul politic, de ziarist, de poet şi de dramaturg şi, mai ales, de marele însufleţitor al poporului său, necontenit prezent, aflat în centrul evenimentelor, de fapt a procesului de consolidare şi desăvârşire a României. El s-a identificat cu România, a luptat cu o uriaşă putere de dăruire pentru împlinirea aspiraţiilor naţionale, dar în acelaşi timp a fost un savant al umanităţii, cel care a înţeles ca puţini alţii problemele în vremuri de extraordinară tensiune, în timpul Primului, dar şi a celui de-al Doilea Război Mondial.

Când şi-a susţinut la numai 19 ani examenul de licenţă, unul din examinatorii săi avea să-l caracterizeze „un adevărat fenomen şi ca memorie şi ca putere de judecată". La numai 23 de ani a devenit, prin concurs, profesor la Universitatea din Bucureşti şi nu împlinise 26 de ani când a fost ales membru corespondent al Academiei Române. Este, fără îndoială, că Iorga şi-a impresionat de tânăr contemporanii, dar totodată, conştient de ceea ce însemna, el a ajuns în conflict cu unele personalităţi ale vremii, lucru datorat în parte şi caracterului său vulcanic, fapt ce a dus la întârzierea titularizării sale în Academie.

„Om al cetăţii", el s-a găsit pe baricadele vieţii social-politice, afirmându-se cu energie şi în această privinţă, ca apărător pasionat al valorilor naţionale şi ca apărător al ţărănimii în anul de încercare 1907. Deputat şi întemeitor de partid, mai ales tribun însufleţitor, cuvântările sale având un puternic impact dincolo de incinta Parlamentului, publicist – dublând activitatea sa de erudit şi sever om de ştiinţă cu cea de jurnalist neobosit, conferenţiar străbătând ţara în lung şi în lat, inclusiv provinciile aflate încă în afara hotarelor statului naţional, pe care le-a privit cu ochi de istoric, dar mai ales cu dragoste de patriot român, Iorga a ajuns să fie cunoscut şi admirat de românii de pretutindeni. De tânăr, el s-a afirmat pe scena marilor personalităţi ale naţiunii.

Dar, dacă în România el a străbătut grabnic treptele ascensiunii, în egală măsură s-a afirmat şi pe plan extern. Anii săi de studii peste hotare, în Franţa şi în Germania, i-au dăruit nu doar titluri academice, ci şi preţuirea unor savanţi de mâna întâi. În acelaşi timp, călător neobosit, el a început să străbată ţări şi oraşe, să

întâlnească, să cunoască şi mai ales să înţeleagă locuitorii continentului. Bibliotecile şi arhivele i-au oferit izvoarele lor de informaţie, iar istoricul a ştiut să se afirme cu o putere de înţelegere uneori fără limite în descifrarea şi pătrunderea surselor. Cel ce-şi iubea cu pasiune propria patrie, s-a apropiat cu o mare forţă de comprehensiune de izvoarele ce i se dezvăluiau şi a devenit pe deplin istoric al umanităţii, ceea ce l-a ajutat şi la pătrunderea mai deplină a problemelor istoriei naţionale.

Primul Război Mondial a fost momentul în care Nicolae Iorga a fost recunoscut de români ca mare personalitate însufleţitoare în clipe de încercare. Sfătuind pe primul ministru Ionel Brătianu, principalul artizan al construirii României desăvârşite, el a fost cel care în zilele de grea cumpănă ale retragerii în Moldova a intervenit prin cuvântul său în Parlament, străduindu-se să insufle românilor curajul rezistenţei. „Iorga – avea să scrie I.G. Duca în memoriile sale – a fost mai presus de orice laudă. El a rostit atunci în Teatrul de la Iaşi incontestabil cel mai elocvent discurs din toată viaţa lui. Pot spune mai mult, unul din cele mai mari discursuri ce s-au rostit vreodată de pe tribuna română". Duca mai adăuga că „Iorga a ştiut să exprime ceea ce era în conştiinţa fiecăruia, să aprindă flacăra care lâncezea în toate sufletele, să redeştepte, prin evocarea gloriei trecutului, speranţele naţionale cu o intensitate mişcătoare". Patriotul istoric a devenit simbolul rezistenţei în conştiinţa publică.

Cariera politică a savantului avea să se înalţe cu o treaptă în aprecierea românilor, după Primul Război Mondial, deşi firea sa cinstită, dar şi temperamentul său aveau să reprezinte stavile în evoluţia ei. Lipsit de mijloacele materiale necesare unui mare partid, partidul său, care nici nu putea oferi multe partizanilor săi, n-a putut să ocupe o poziţie dominantă, lucru care a contribuit, pe lângă o mare criză căreia a trebuit să i se facă faţă, la eşecul guvernării sale din 1931–1932. Dar dincolo de aceasta, prezenţa lui Iorga în Parlament a fost urmărită şi apreciată de români, el exprimând în această activitate neţărmuit patriotism şi cinste.

Dar Nicolae Iorga a fost înainte de toate marele istoric, cel înzestrat cu însuşiri native excepţionale, întemeiat pe o formaţie profesională de înalt şi aproape unic nivel, cunoscător a numeroase limbi străine, pasionat cercetător al depozitelor arhivistice şi cititor sârguincios şi neobosit al unei largi palete de lucrări, cu talentul de a descoperi filoanele neprețuite ale unor informaţii ignorate de alţii şi mai ales cu darul dumnezeiesc, întemeiat pe cunoştiinţele sale extraordinare şi pe o memorie prodigioasă, de a realiza reconstituiri ale momentelor şi personalităţilor istorice de o neprețuită valoare. Lucrările sale colcăie de informaţii noi şi de idei, care, nu în rare ocazii, exprimă o putere de predicţie, chiar şi acolo unde abia după dispariţia marelui istoric cercetările aveau să ofere noi izvoare care să confirme intuiţia şi viziunea lui N. Iorga în problema respectivă.

Istoricul şi-a întemeiat demersurile interpretative în bună măsură pe izvoare pe care chiar el le-a descoperit. Ca puţini alţii, a fost editorul a mii de documente – în primul rând, în zecile de volume ale colecţiei sale *Studii şi documente privitoare la istoria românilor* şi în volume realizate de istoric în colecţia *Eudoxiu Hurmuzachi* – ceea ce reprezintă activitatea cea mai importantă şi cea mai rezistentă

în timp a oricărui cercetător al trecutului. „Faceți o baie de izvoare”, le spunea el studenților săi. Exemplul pe care el l-a dat în acestă privință nu mai este astăzi urmat, din păcate, decât de foarte puțini tineri, care nu realizează că editarea de documente înseamnă cea mai sigură şi trainică exteriorizare a muncii istoricului şi nu lucrările de interpretare, a căror dăinuire este evident mai scurtă. Activitatea lui Iorga în această direcție este aproape unică, atât prin numărul extraordinar de documente descoperite şi date la lumină, cât şi prin capacitatea sa de detectare şi selecție.

Tot Iorga a dat o deosebită atenție relatărilor călătorilor străini. De altfel, chiar relatările sale de călătorie peste hotare, dar şi în spațiul românesc reprezintă mărturii prețioase ale genului. În volumele de sinteză, *Istoria românilor prin călători străini*, el a pus în valoare însemnătatea acestui gen de izvoare istorice, această activitate a sa constitutind un îndemn pentru realizarea ulterioară a colecției *Călători străini despre Țările Române*, în cadrul Institutului de Istorie „N. Iorga”.

Din anii tinereții, istoria universală a reprezentat un domeniu de predilecție al studiilor şi cercetărilor sale. „Am fost născut cu orizonturi depărtate în spațiu şi în timp, cu prevestiri de străinătăți din fundul lumii şi cu viziunile unui trecut din adâncul vremurilor”, se autodefinea Iorga în *O viață de om*. Lucrările sale consacrate lui Philippe de Mézières şi lui Thomas III, marquis de Saluces, l-au afirmat în mediile universitare franceze şi germane, constatându-se de către savanți europeni de prim rang înalta calificare a tânărului istoric român. Volumele de izvoare consacrate Cruciadelor târzii şi mai ales monumentala sa sinteză a istoriei lumii în patru volume – *Essai de synthèse de l’histoire de l’humanité* (1926–1928) – aveau să confirme, între altele, pe lângă alte zeci de volume şi mii de articole, contribuția pe care marele savant a dat-o istoriei universale. Evident, în preocupările sale a stat istoria Bizanțului, unele volume realizate de el în acest domeniu – mai ales *The Byzantine empire* (1907), *Histoire de la vie byzantine* (vol. I–III, 1934), *Byzance après Byzance* (1935), *Études byzantines* (vol. I–II, 1939–1940) – transmițându-şi şi astăzi mesajele, dar şi istoria Imperiului Otoman şi a Europei de Sud-Est. Autor, la comanda lui Gamillscheg, a celor cinci volume ale sintezei *Gechichte des Osmanischen Reiches*, Iorga se mai bucură şi astăzi de aprecierea istoricilor turci, lucrarea sa fiind tradusă în limba turcă ca semn al prețuirii demersului istoricului român şi a silințelor sale de a înțelege *ce a însemnat* Imperiul Otoman, iar versiunea franceză a *Istoriei Statelor Balcanice în epoca modernă* (1913) a cunoscut două ediții, cea de-a doua cu o extindere cronoligică până în 1924.

Acordând o atenție privilegiată, motivată şi sentimental, Franței şi Italiei, ilustrată prin numărul lucrărilor şi prin întinderea şi varietatea lor tematică, Iorga a fost şi unul dintre istoricii cei mai deplini înțelegători ai istoriei Ungariei şi Poloniei, Austriei şi Germaniei, Rusia avându-şi şi ea locul ei în preocupările sale. N-a fost popor european şi nici țară europeană, care să fi scăpat atenției sale şi căreia să nu-i consacare măcar câteva pagini, interesul său depăşind de altfel limitele continentului căruia îi aparținem. Cu prioritate a fost preocupat, firesc, de relațiile dintre români şi celelalte popoare, cărțile pe care le-a realizat în această privință rămânând şi astăzi neprețuite prin informația conținută, dar mai ales prin idei

şi spiritul în care au fost scrise. Sinteza mai înainte amintită pe care a realizat-o oferă cea mai de seamă mărturie a cunoştinţelor sale, a puterii de comprehensiune şi a unor nepreţuite intercorelări. „Iorga nu se poate nici defini într-o specialitate, nici mărgini la o epocă sau o ţară. El este o forţă a naturii", spunea despre el savantul francez Jerôme Carcopino. „În viziunea sa, îl caracterizam eu însumi cu câţiva ani în urmă, istoria universală este însufleţită în tablouri de epopee, ca un imens teatru în care regizorul – genialul istoric – îndrumă desfăşurarea jocului, îi înţelege pe fiecare dintre cei implicaţi, îi pune pe toţi în legătură şi deduce învăţăminte neaşteptate, deschizătoare de nebănuite şi adesea splendide perspective".

Profesor de istorie universală timp de 46 de ani, devotat istoriei universale, demonstrând acest lucru nu numai prin interesul său, dar mai ales prin propriile lucrări în care ca abordat cu competenţă, stăpânind un bagaj uriaş de cunoştinţe, necontenit îmbogăţit şi, în primul rand, o putere de discernământ şi de înţelegere a fenomenelor istorice, Iorga a fost totodată slujitorul devotat al istoriografiei naţionale şi, în bună măsură, şi un deschizător de drum şi un înnoitor al ei. De altfel, una din motivaţiile activităţii sale ca istoric al umanităţii a fost şi necesitatea de a înţelege mai deplin, prin comparaţii şi corelări, istoria propriei sale naţiuni. A făcut acest lucru cu interes deosebit şi cu pasiune. „Concepţia asupra istoriei care s-a afirmat la Iorga – scria Mario Roques – este în fapt foarte largă; în ceea ce priveşte România, el a vrut să studieze şi să reconstituie întreaga civilizaţie, întreaga viaţă". Contribuţiile sale la istoriografia naţională, acoperind mii de pagini, au ajutat în multe privinţe la înaintarea ei; nu puţine „pete albe" au fost înlăturate. La începutul veacului al XX-lea, a realizat cea dintâi sinteză *Geschichte des rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*, tipărită la Gotha, la comanda lui Karl Lamprecht, care a impresionat prin modernitatea şi originalitatea ei. În ultimii ani ai vieţii avea să întocmească cele zece volume ale *Istoriei românilor*, care aproape în paralel a cunoscut şi o ediţie în limba franceză.

Dar teoretizarea istoriei prin cursurile sale inaugurale, ca şi prin unele conferinţe, au reprezentat o altă latură a activităţii marelui istoric. El a căutat mereu, pasionat de evoluţia întregii omeniri, liniile directoarii, permanenţele istoriei, trăsăturile generale, faptele esenţiale. Sintezele sale generalizante sunt remarcabile. În ultimii ani ai vieţii, l-a preocupat realizarea unei *Istoriologii*, nouă abordare a istoriei umanităţii, lucrare care, realizată, i-ar fi adus aprecierea celor mai de seamă slujitori ai istoriografiei mondiale. Cumplitul său sfârşit îl va smulge de la masa de lucru în plin avânt creator.

Iorga a trăit cu intensitate şi cu dăruire în mijlocul societăţii, probleme sociale şi politice interesându-l şi el căutând să contribuie la găsirea celor mai optime soluţii. Orator remarcabil, copleşindu-şi auditoriul cu ştiinţa şi inteligenţa, Iorga a avut în această privinţă şi o activitate de adevărat apostol, vorbind unde era solicitat, înfruntând oboseala deplasărilor şi, mai ales, străduindu-se ca prin cuvintele sale să contribuie la reînsufleţirea trecutului în sufletele celor care-l ascultau şi ca ele să fie totodată învăţătoare, să ajute la formarea şi reformarea ascultătorilor, la stimularea dragostei lor de ţară, la educarea lor morală. „Era un neobosit explicator, un

surprinzător dezvăluitor de puncte de vedere", scria despre el Mario Roques, care mai adăuga: „Sub desfăşurarea rapidă, cu contrasturi violente, dar continuă a vorbirii sale cu sonorități insistente, corozive, erai dus spre concluzia pe care Iorga vorbind părea todeauna că o priveşte dincolo de public, cu ochii săi negri strălucitiori, dilatați ca pentru a fascina, de a o apuca şi a o arunca caldă încă la picioarele auditorilor săi obosiți". Marele istoric a fost necontenit prezent în mijlocul semenilor săi, preocupat ca prin cuvântul său să reînvie trecutul, dar mai ales să contribuie la însufleţirea patriotică a prezentului şi la pregătirea viitorului. De asemenea, prin conferințele sale a căutat să fie prezent pe tot întinsul spațiilor românității. „Veacuri întregi îmi aduceau învățătura lor", scria el cândva, şi pe aceasta s-a străduit necontenit s-o împărtăşească oamenilor şi în primul rând conaționalilor săi.

Remarcabilă a fost şi activitatea lui Iorga ca ziarist, zi de zi prezent şi comentator al proceselor istorice în desfăşurare care-l numărau şi pe el ca actor. Prin „Neamul românesc" şi prin revistele de cultură pe care le-a editat, el ne-a lăsat mărturia neostoitei şi multiformei sale munci şi mai ales a prezenței sale ca sfătuitor înțelept, dar şi ca moralist printre conaționalii săi. Activitatea sa literară, poeziile şi piesele sale de teatru reprezintă un alt domeniu în care neobositul cărturar a fost prezent şi care reflectă talentul său, dar şi un mijloc de a dezvolta legătura cu societatea în mijlocul căreia trăia şi pe care se străduia *s-o învețe* pe toate căile.

Dar în ce măsură este Iorga astăzi prezent printre noi, cei din veacul al XXI-lea? Fără îndoială el este neîndestulător prezent, mai ales pentru cei tineri care trăiesc – este adevărat – în alt timp istoric. Culegerile sale de izvoare continuă a fi folosite, lucrările sale ar merita şi ele să fie păstrate în atenție, chiar şi în cazurile în care descoperirea a noi izvoare le-au făcut incomplete, deoarece prin încărcătura de idei merită pe deplin acest lucru. Iorga mai reprezintă apoi un caz unic, o „forță a naturii", care ar merita neîncetată admirație şi cinstire. El mai este şi un model de comportament al unui cărturar dăruit domeniului său şi mai ales țării şi națiunii sale. După 70 de ani de la tragica sa dispariție, Iorga continuă a fi un învățător, un apostol al românității, dar totodată un pledant pentru larga înțelegere umană, pentru conlucrarea cu celelalte națiuni.

UN ISTORIC AL VIEȚII: N. IORGA

Acad. ALEXANDRU ZUB

Împlinirea a şapte decenii de la moartea lui N. Iorga, intempestivă şi tragică, e un prilej de a reaminti noilor generaţii o personalitate de unică anvergură în istoria noastră şi în acelaşi timp un pretext de a-i rememora creaţia în perspectiva timpului.

Rareori un om de carte a produs atâta vâlvă în epoca sa şi încă mai rar s-a întâmplat ca o creaţie de asemenea dimensiuni să intre atât de repede în conul de umbră al memoriei colective. La început, sub regimul antonescian, s-a vorbit de ea în surdină şi numai din raţiuni „academice". Regimul comunist a excomunicat-o iniţial cu totul, în faza „democraţiei populare", pentru a o recupera apoi unilateral şi deformant sub dictatura ceauşistă. Aşa se face că, după atâta timp de la stingerea prodigiosului cărturar, nu dispunem încă integral de opera sa, în reeditare sistematică, nici măcar de o selecţie rezonabilă.

Dorita *restitutio in integrum* era desigur, anevoioasă, dată fiind marea amplitudine a operei, iar selecţia, oricât de amplă şi metodică, nu putea răspunde nevoilor ştiinţei. E un domeniu vast şi de o complexitate ce descurajează orice tentativă de cuprindere globală. Un contemporan îl prezenta pe N. Iorga, înainte de a fi atins mijlocul vieţii, drept o personalitate care a început prin a fi populară şi va sfârşi prin a intra în legendă[1]. A fost, în adevăr, mult timp, o legendă vie, una ce intimida prin enormele-i resurse, prin complexităţile şi aporiile ei. Aura mitică i-a sporit puterile, dar a şi împiedicat comprehensiunea, recepţia ei legitimă. Unui confrate de la Oxford, care încerca să-l prezinte, cu ocazia acordării titlului de *doctor honoris causa*, el îi apărea în acelaşi timp ca un mare istoric („Tit Liviu al Daciei sale Transdanubiene"), ca literat, animator şi om politic, într-un cuvânt, ca o personalitate prodigioasă ce „şi-a împletit numele cu istoria însăşi"[2].

În adevăr, N. Iorga a fost toate acestea şi încă mai mult, căci dimensiunea ce unifică multiplele-i ipostaze, una suprem sintetică, e aceea de mesianic preocupat să redea poporului său demnitatea de odinioară şi să-i asigure forţa combativă pentru viitor. A străbătut, ca şi Eminescu, ţara în lung şi în lat, ca să-i cunoască nevoile şi i-a descris, ca nimeni altul, frumuseţile, valorile, mărturiile de viaţă. Contactul cu textele cronicăreşti, timpuriu, a fost decisiv pentru definirea vocaţiei sale istoriografice. Singur a descris mai târziu marele impact al *Letopiseţelor* scoase, în masive tomuri, cu note explicative, de Kogălniceanu[3], al cărui spirit

[1] D. Anghel, *Nicolae Iorga*, în „Ramuri", 1911, nr. 16–20, p. 389.
[2] Poynter, apud B. Theodorescu, *N. Iorga*, Bucureşti, 1968, p. 307.
[3] N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, Bucureşti, 1972, p. 10–12.

realist şi entuziast totodată, capabil să valorizeze trecutul, dar şi să înnoiască esențialul, i-a fost o pildă continuă. De la el şi-a revendicat Iorga viziunea organicistă, cu referințe şi la precursori de prestigiu din alte zone, între care filosofii englezi şi marele istoric Ranke dețin un loc de seamă[4].

Primatul realului constituie întâia regulă a cunoaşterii şi în istoriografie. Aceasta vrea să însemne că istoricul se plasează inevitabil în mijlocul vieții, pentru a-i absorbi sensurile cele mai adânci şi a interpreta apoi, pe seama lor, mărturiile din trecut. El pleacă de la existența reală şi se întoarce, cu spiritul îmbogățit, la dânsa. Regresiunea în istorie devine atunci o sursă de vitalitate, o paranteză susceptibilă a spori viața însăşi, prin adaos de experiență, de cunoaştere. Căci „viața care se desfăşoară e cel mai bun învățător pentru a se putea desluşi viața a cărei desfăşurare s-a isprăvit"[5]. Mai mult, pentru Iorga, „istoricul e un bătrân prin experiență al nației sale", dator deci să stea la îndemâna alor săi cu tot ce a putut strânge din diaspora trecutului[6]. Dincolo de discursul cognitiv pe care îl poate rosti, el comportă şi o altă funcție, fiind „un animator neobosit al tradiției naționale, un mărturisitor al unității neamului peste hotare politice şi de clase, un predicator al solidarității de rasă şi un descoperitor de ideale, spre care cel dintâi trebuie să meargă, dând tineretului ce vine după noi exemplul"[7].

Cu alte cuvinte, un istoric e dator să asume un rost mai înalt, acela de *făclier*, de *îndrumător*, rost pe care Iorga însuşi l-a întruchipat ca nimeni altul, identificându-se pe mai multe planuri cu nevoile poporului său şi devenind purtătorul de cuvânt cel mai autorizat al acestuia. Avea înainte pilda lui Kogălniceanu şi mai ales pe aceea a profesorului său de la Iaşi, A.D. Xenopol. În raport cu aceştia, alături de I. Bogdan, D. Onciul, Şt. Orăşanu ş.a., N. Iorga reprezintă însă o nouă vârstă a istoriografiei, una stând sub semnul expansiunii documentare şi al criticii demitizante[8]. În spiritul acesteia, el a produs un salt în domeniu, impunând exigențe ce plasau discursul istoric la nivel mondial.

Nevoia de autocogniție devenise acută. „Am ajuns, nota Iorga în 1906, la vârsta când trebuie să plecăm în toate de la cunoştința de noi înşine, de la cea mai deplină şi serioasă cunoştință a tuturor puterilor şi a slăbiciunilor noastre. A venit vremea să lucrăm numai cu puterile noastre, oriunde le avem; a venit vremea să ţintim numai către scopurile noastre, bine cercetate şi alese şi pe deplin luminate. Am ieşit de la stăpân, nu mai putem fi calfa nimănuia; voim să trăim din lucrul nostru pentru a întemeia bine căminul nostru cel mic, vatra noastră cea îngustă. Alții, gospodari mai vechi, cu casă de ani şi de ani, n-au nevoie să se gândească la

[4] Cf. Alexandru Zub, *Ranke et la pensée organiciste dans la culture roumaine*, în „Nouvelles études d'histoire", VIII, Bucureşti, 1990, p. 195–210.

[5] N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Bucureşti, 1944, p. 96.

[6] *Ibidem*, p. 97.

[7] *Ibidem*, p. 98.

[8] Cf. Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism*, Bucureşti, 1985.

orice început. Dar noi trebuie să ne întrebăm, să ne sfătuim, să ne înțelegem, clipă de clipă, pentru a ne afla rostul cel adevărat şi a nu ne îndepărta de la dânsul”[9]. E un pasaj semnificativ pentru spiritul ce prezida întreaga sa operă. Când un confrate a ținut să deosebească opera istoricului de aceea a literatului şi omului politic, Iorga a replicat numaidecât că „între una şi alta nu e nici o deosebire de principiu şi de tendințe”[10].

Unitatea operei, dincolo de aspectul ei polimorf şi aporetic, o asigură însăşi anvergura personalității autorului, una dintre cele mai prodigioase din istoria culturii, cum sesiza, curând după moartea acesteia, H. Focillon. Căci istoricul nostru „reunea cunoaşterea propriu-zisă cu instinctul divinației şi acea flacără poetică ce rămâne semnul distinctiv al geniului. Nimeni n-a respirat vreodată mai puternic şi mai nobil viața”[11]. În adevăr, ceea ce frapează la N. Iorga e un sentiment acut al vieții, acea dăruire continuă în numele ei. Oriunde ne-am plasa pe întinsul latifundiu al operei sale, aceasta ni se prezintă în primul rând ca formă de adecvație la realitatea din jur, ca răspuns al marelui istoric la provocările timpului.

Dincolo de hazardul descoperirilor arhivalice, adesea recognoscibil, temele abordate de Iorga se leagă în genere de evenimente, cum ar fi criza orientală din primii ani ai secolului XX, războiul de întregire, organizarea păcii, revizionismul interbelic etc. O vizită simandicoasă, o comemorare, un congres erau ocazii de a se concentra asupra unui subiect sau altul, cu rezultate ce au surprins adesea pe contemporani. Domină la început scrierile menite a-i asigura calificarea şi poziția didactică. Vin apoi lucrări de extindere a informației istorice, de polemică cu vechea şcoală, de evocare a provinciilor noastre, a unor figuri simbolice, lucrări urmate de altele urmărind să integreze experiența românească în istoria lumii. Biserici şi mănăstiri, drumuri şi ape, sate şi târguri, oameni de seamă şi anonimi, diverse instituții sunt teme şi perspective din care au rezultat nenumărate studii, adesea cărți ce i-au adus istoricului o faimă inegalabilă.

Când a venit vremea să scrie despre români o sinteză, în cadrul colecției îngrijite de Lamprecht, el a făcut-o cu maximă grijă pentru obiectivitatea pe care istoricul o datorează. „Ca orice om cult şi cu simțire normală, mărturisea Iorga în prefață, îmi iubesc neamul. Dar acest sentiment nu are nimic a face cu istoria colonizării romane, cu măsurile împăratului Aurelian, cu împrejurările din statul bulgar sau român, cu felul propriu al întinderii ungureşti în Transilvania, cu Revoluția franceză şi răscoalele noastre țărăneşti; îmi iubesc neamul pentru că e al meu – şi atâta tot. Dar pentru a scrie istorie, adăuga marele polihistor, n-am nevoie de iubire, nici de ură; îmi trebuiesc numai izvoare şi minte sănătoasă în atâta măsură, câtă e de nevoie pentru a le lumina”[12]. Sinteza scrisă de Iorga în 1905, îndrăzneață, căci ieşea din cadrul „istoriei statelor”, refuza biografismul şi repertorierea minuțioasă de fapte, pentru a zugrăvi un tablou cu „tot ce-i întreg, mare, caracteristic şi de interes universal”. Gândul său era să prezinte „dezvoltarea

[9] Apud B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, biobibliografie*, Bucureşti, 1976, copertă.
[10] N. Iorga, *op. cit.*
[11] Apud *Nicolas Iorga, l'homme et l'œuvre*, éd. par D.M. Pippidi, Bucarest, 1972, p. 22.
[12] N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, Bucureşti, ed. 1985, p. 14.

națiunii române" ca „ființă viețuitoare", așadar „mersul ei lăuntric"[13]. E o perspectivă de istorie culturală, care putea face puțină dreptate şi neamului său, așa cum va căuta mai târziu F. Braudel să facă din „lunga durată" o perspectivă justițiară pentru „cei mici" ai istoriei[14]. „Poporul românesc, insista Iorga, nu-l înțelegem ca o entitate metafizică, o plăsmuire a minții abstracte, ci-l înțelegem ca acea uriașă ființă, trecută prin multe lupte, încercări şi suferințe, care a smuls tuturora însă o vamă de frumuseță sau de amintiri întăritoare şi care astăzi e în stăpânirea unei moşteniri, unui patrimoniu de tradiții, de doctrine, de istorie trăită, care face originalitatea lui, deci dreptul lui la viață şi îndreptarul lui neclintit"[15].

Este spiritul în care a scris şi *Histoire des Roumains et de leur civilisation* (1920), luminoasă pledoarie pentru „drepturile incontestabile" ale neamului său, ajuns a-şi împlini, în fine, unitatea de stat după extraordinare eforturi[16].

Nu alta e viziunea din sinteza integrativă *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, scrisă aproape concomitent cu marea sinteză ce i-a încoronat, în zece volume, opera. Ideea unității noastre, plasată în cadrul romanității orientale, structurează discret *Istoria românilor*. Şi aici Iorga e atent la „principiul de viață", la „factorul de mişcare", adică la „motorul evenimentelor", străduindu-se a zugrăvi tabloul infinit de complex al unei deveniri etnoculturale[17]. A-i sesiza obsesia justițiară nu înseamnă a forța interpretarea mesajului cuprins în toată, inepuizabila-i operă.

Sfârşitul tragic din 27 noiembrie 1940 l-a surprins lucrând la o altă mare sinteză, *Istoriologia umană*, din care n-a parvenit să aştearnă însă pe hârtie decât prefața şi diverse *materiale* pentru întâiul volum. Sinteză *sui generis*, în care autorul voia să topească faptele, vii, într-o „construcție dinamică"[18], asemănătoare unei tragedii antice, cu acte şi scene, cu personaje de rang înalt şi cor anonim, menit a comenta şi judeca. Rolul corului e îndeplinit oarecum de istoric, a cărui prezență nu poate lipsi nicicând, însă nu trebuie să fie ostentativă. Apelul direct la izvoare, folosirea faptelor brute e o regulă de metodă în noua construcție: „M-am oprit asupra oricărui eveniment, oricărei situații, oricărei psihologii, ca şi cum întâia oară ar fi fost vorba de dânsele. Am căutat a convorbi cu ele şi cu ei *fără interpret* şi astfel socot că nu o dată le-am smuls măcar o parte dintr-o taină pe care, întreagă, n-o vor destăinui nimănui"[19]. În ce priveşte forma, Iorga se revendica, în această ultimă sinteză, de la Ranke şi Michelet, acordând atenția cuvenită „poeziei" textului. Căci „adevărurile istorice sunt de *discernământ*, nu de simplă constatare şi reproducere. Pentru a le prinde, insista autorul, se cere tot ce cunoştința adâncă a limbii, tot ce fantasia creatoare de definiții poate găsi mai fin şi mai delicat. A vorbi despre oamenii şi lucrurile trecutului în vocabularul curent e a

[13] *Ibidem*.

[14] F. Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969.

[15] N. Iorga, apud B. Theodorescu, *op. cit.*

[16] N. Iorga, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Paris, 1920, p. 289.

[17] Idem, *Istoria românilor*, I_1, Bucureşti, 1936, p. 4.

[18] Cf. Alexandru Zub, *Sinteza dinamică a istoriei: N. Iorga*, în vol. *Biserică, societate, identitate. In honorem Nicolae Bocşan*, ed. Sorin Mitu ş.a., Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 599–604.

[19] Idem, *Materiale pentru o istoriologie umană*, Bucureşti, 1968, p. 4.

greşi de la un capăt la altul. Aş fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent *poietic*, pentru a fi mai aproape de adevăr”[20].

E o mărturie oarecum paradoxală, pe care însă o putem deduce şi din restul operei. Ea sugerează acea perspectivă privilegiată care îngăduie o cunoaştere mai deplină a laboratorului său de creație. Ca şi istoria pe care a voit să o prezinte el însuşi, acest laborator nu-şi dezvăluie taina în întregime nicicând. Dar ne oferă un spectacol unic, a cărui contemplare, ea însăşi, impune precauții de metodă. „Muntele cu o mie de fețe” nu ni se dezvăluie în ansamblu decât privit de sus, de la mare altitudine, şi numai în liniile lui mari[*].

[20] *Ibidem*, p. 5.

[*] Text revizuit după cel imprimat la Radio Iaşi pe 8 noiembrie 1990.

PROFESORUL NICOLAE IORGA ÎN AMINTIREA UNUI FOST STUDENT AL SĂU

Acad. MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

În perioada 1933–1937 am fost student la Facultăţile de Filosofie şi Litere şi de Drept de la Universitatea din Bucureşti.

La Facultatea de Filosofie şi Litere am avut ca profesori diverse personalităţi, dintre care menţionez la arheologie şi istorie veche pe Ioan Andrieşescu, Radu Vulpe, Ion Nestor, George Murnu şi Scarlat Lambrino, la istorie pe Nicolae Iorga, Constantin C. Giurescu, Petre P. Panaitescu şi Gheorghe Oprescu, iar la geografie pe Simion Mehedinţi şi Vintilă Mihăilescu.

Ca fost student, doctorand şi asistent onorific al profesorului I. Andrieşescu, am avut prilejul să-i apreciez activitatea didactică şi ştiinţifică la justa ei valoare. În cadrul orelor de seminar, în calitate de asistent onorific, încă din al IV-lea an de studenţie, şi apoi ca doctorand am efectuat săptămânal, la recomandarea profesorului, prezentări de materiale originale şi de mulaje, activitate pe care am continuat-o încă patru ani (1945–1948) şi în prezenţa succesorului său, prof. Ioan Nestor, în calitate de asistent onorific la Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti şi de asistent din anul 1943 la Muzeul Naţional de Antichităţi, aparţinând atunci Facultăţii de Filosofie şi Litere. După reforma învăţământului din 1948 nu au mai existat aceste condiţii de formare a asistenţilor, seminariile fiind lăsate pe seama asistenţilor, uitându-se că marii profesori, ca Nicolae Iorga, erau prezenţi cu regularitate la această formă de învăţământ. În această privinţă, în legătură cu formarea discipolilor, este revelatoare atitudinea lui Vasile Pârvan, recunoscut pe plan naţional şi internaţional pentru şcoala de arheologie pe care a creat-o în România, care, fiind întrebat dacă nu se teme că va fi depăşit de tinerii săi elevi, a răspuns: „nu mă tem de aşa ceva fiindcă şi eu lucrez şi am un avans de 20 de ani faţă de ei''.

Dintre istoricii români, al căror student am fost, un loc aparte l-a avut marele profesor Nicolae Iorga, de care mă leagă mai multe amintiri, toate din vremea studenţiei, la care m-am referit în articolul *Amintiri despre Nicolae Iorga* apărut în „Academia Română. Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologice", XXII, 1997, p. 107–108, precum şi în cartea mea *Amintirile unui arheolog*, din colecţia Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XXII, Piatra Neamţ, 2006, p. 46–49. În cele ce urmează revin asupra celor scrise în amintirea ca student al acestui mare istoric român, care a fost un mare adversar al nazismului şi al Gărzii de fier, asasinat mişeleşte de către unii membri fanatici ai aceste formaţiuni politice. În felul acesta a dispărut una dintre cele mai valoroase personalităţi ale neamului românesc, respectat de către toţi cei care l-au cunoscut şi stimat.

Personal, fiind pasionat încă de pe băncile Liceului „Vasile Alecsandri” din Galați de descoperirile arheologice, am urmat cursurile şi seminariile Secției de Istorie Veche şi Arheologie, la care mi-am trecut licența (1937) şi apoi doctoratul (1947). Din acest motiv nu am avut prilejul, conform programei de învățământ din acea perioadă, să fiu studentul profesorului Nicolae Iorga decât un singur an, în care la cursuri s-a ocupat în mod special de istoria secolului al XVIII-lea.

Prelegerile le ținea totdeauna în picioare, în amfiteatrul „Alexandru Odobescu”, fiind urmărite cu deosebită atenție de studenții din diferiți ani, care umpleau până la refuz sala respectivă. Două stenodactilografe participau cu regularitate la prelegeri, precum şi asistenta sa, Virginia Sacerdoțeanu, doctor în istorie şi medievist notoriu.

Prelegerile fluide, cu mare bogăție de date şi interpretări originale, erau ținute liber, fără nici un material scris în față, uluind auditoriul atât prin fenomenala memorie a autorului, cât mai ales prin dimensiunile neobişnuite ale informațiilor şi profunzimea gândirii sale în domeniul vast al istoriei universale, pe care-l stăpânea la cel mai înalt nivel. Deseori făcea referire şi la izvoare pe care le cunoştea perfect, utilizând numai scurte însemnări pentru unele date de amănunt privitoare la istoria Imperiului Otoman.

La examene, care se dădeau în scris, profesorul era foarte exigent, fiind necesară o pregătire temeinică din literatura de specialitate, în primul rând din scrierile profesorului, prin care, pe de o parte, se lămurea mai bine conținutul unor prelegeri, iar, pe de altă parte, se completau acestea cu noi date din istoria universală.

În această privință, îmi amintesc că, deşi la curs s-a avut în vedere secolul al XVIII-lea, la examen ni s-a cerut să scriem despre filosofia Apusului din Evul Mediu. Bineînțeles că nu a fost deloc uşor, ceea ce l-a determinat pe profesor să ofere celor care au obținut de la nota 7 în sus premii din cărțile sale.

În ceea ce priveşte seminarul, este de remarcat că el era ținut de însuşi profesorul Nicolae Iorga, având ca temă traducerea şi interpretarea unor texte de latină medievală; deşi în perioada respectivă la orele de seminar, ținute tot în amfiteatrul „Alexandru Odobescu”, nu participau mai mult de 4–5 studenți, profesorul nu a lipsit niciodată. Totdeauna lua loc pe un scaun aşezat cu grijă în fața primei bănci de colega mea Cornelia Bodea, fostă distinsă studentă, care s-a specializat în istorie modernă, participând cu asiduitate la cursurile şi seminariile profesorului. Tot în prima bancă, înspre uşă, stăteam şi eu, iar mai în spate erau alți 2–3 studenți. Îmi amintesc că, fiind invitat odată de profesor să scriu pe tablă câteva cuvinte în limba neogreacă, transpunându-le cu litere cursive, m-a întrebat dacă la Galați, de unde proveneam, am învățat la liceul grec. Pentru noi, cei care am participat la aceste ore de seminar, a fost un prilej unic de a fi în apropierea marelui învățat, care, cu deosebit tact şi simț pedagogic, ne-a introdus în domeniul unor izvoare medievale ale istoriei universale, împărtăşindu-ne, în acelaşi timp, cu multă generozitate şi comprehensiune, din tezaurul cunoştințelor sale de istorie universală. Cursurile speciale în acest domeniu, pe care le-am audiat şi am dat

examen, au fost susținute de colaboratorul său apropiat Niculae Constantinescu, conferențiar la disciplina Științele Auxiliare ale Istoriei din cadrul Catedrei de Istorie Universală, de sub conducerea profesorului Nicolae Iorga.

Alte amintiri sunt în legătură cu documentarea mea în biblioteca profesorului de la locuința sa din strada Bonaparte 6, din apropiere de Piața Victoriei din Bucureşti. În legătură cu această documentare, menționez că profesorul Ioan Andrieşescu era preocupat de întocmirea, în cadrul Seminarului său de istorie veche şi arheologie, a unei bibliografii a Daciei în mileniul I a.Chr. şi I p.Chr., de către subsemnatul, împreună cu Marius Moga, de la Universitatea din Cluj, ajuns ulterior director al Muzeului Banatului din Timişoara. Din motive însă independente de voința noastră, la care se adaugă şi încetarea din viață a profesorului Ioan Andrieşescu la sfârşitul anului 1944, această bibliografie nu a mai fost continuată şi terminată. În legătură cu această bibliografie, îmi amintesc că am lucrat intens în biblioteca personală a profesorului Nicolae Iorga, întocmind numeroase fişe bibliografice, biblioteca fiind condusă de o secretară, Valeria Costăchel Donici, care a fost promovată ulterior bibliotecar-şef şi director adjunct la Institutul de Istorie Universală „Nicolae Iorga" din Bucureşti şi conferențiar la Facultatea de Istorie din aceeaşi localitate.

Cu prilejul acestei documentări am reținut activitatea febrilă de acasă a profesorului Nicolae Iorga, în care se includea, pe lângă munca uriaşă editorială, contactele cu diferite personalități şi întocmirea zilnică a articolelor de fond din ziarul „Neamul Românesc", de sub conducerea sa. De menționat că, în cei peste 50 de ani de cercetări ştiințifice, a elaborat 1003 volume, 12 755 de articole şi studii şi 4 063 de recenzii.

În fine, nu pot să nu amintesc şi vizitele săptămânale pe care le făcea la anticariatele din spatele sediului central al CEC-ului, din Calea Victoriei din Bucureşti, prilej cu care cerceta cu atenție tot ceea ce se putea să-l intereseze în materie de cărți, manuscrise ş.a. L-am văzut de multe ori în aceste locuri, fiind întâmpinat cu multă amabilitate de către anticari şi salutat cu respect de toți cei care-l întâlneau. Cum este cunoscut, cu ocazia acestor vizite, a făcut şi unele descoperiri interesante, la care s-a şi referit ulterior în scrierile şi conferințele sale.

ACTIVITATEA LUI NICOLAE IORGA ÎN ULTIMII SĂI ANI, CONSEMNATĂ ÎN REVISTE DE CULTURĂ DIN TRANSILVANIA

Acad. CAMIL MUREŞANU

Prodigioasa operă a lui Nicolae Iorga se întinde peste o jumătate de veac din publicistica românească. Posteritatea i-a prelungit-o, cu această notă inconfundabilă, în toți anii trecuți de la sfârşitul marelui savant.

Transilvania a fost şi ea, fără îndoială, una din întinderile spirituale în care Iorga s-a bucurat de popularitate. Totuşi, parcă nu atâta ca în „vechea" Românie. Istoriografia i-a dăruit un larg tribut de admirație, umbrit pe alocuri de nedreptățile politicianismului (de care ar fi fost preferabil ca olimpiana sa personalitate să se fi păstrat mai la înălțime...). Precum scâncete ale unor pigmei, acestea s-au silit să altereze unanimitatea aprecierilor la adresa unei personalități atât de complexe, încât n-a putut să nu apară, pe alocuri, şi contradictorie.

Ne-a tentat curiozitatea de a vedea cum s-au reflectat, într-o ținută de seriozitate, ultimii ani de viață şi de activitate ai lui Nicolae Iorga în câteva reviste de cultură mai importante din Ardeal.

Reprezentativă pentru cultura românească din Transilvania în al patrulea deceniu din secolul trecut a fost considerată, de mulți, revista „Gând românesc", apărută la Cluj, sub direcția lui Ion Chinezu. Ea a atras în paginile sale colaborări de valoare din întreg cuprinsul țării, un loc important ocupându-l cele ale universitarilor locali.

Într-un comentariu la încercarea de a se scrie o istorie a semănătorismului, cunoscutul eseist de atunci şi de cu ceva mai târziu, Ovidiu Papadima, relevă rolul lui Nicolae Iorga în îndrumarea curentului literar respectiv pe un făgaş mai limpede conturat decât cel de pe care pornise. „A intervenit, începând din 1903 – scrie autorul studiului – personalitatea furtunoasă a dlui Iorga. Se spune că ar fi deformat semănătorismul, şi, deci, procesul de evoluție al literaturii noastre... E o greşeală... Cine îşi închipuie curentele istorice mişcate de voința unui om e un apologist admirabil al individualității, însă nu un istoric. Semănătorismul exista, ca stare de spirit şi literară... Prelungire epigonică... a marii mişcări de resurecție națională din secolul trecut [al XIX-lea – n.n.] aştepta substanța care să o hrănească. Lipsit de orizont, hipertrofiind câteva dimensiuni sufleteşti simple, devenea o mişcare caracteristic decadentă. Dl Nicolae Iorga a salvat tot ce se putea salva din această risipire... Dinamismul său, caracteristic timpurilor noastre, a insuflat viață. Punând – fie chiar pentru a nega, pentru a repudia – problema Orient-Occident, care străbate atâtea din articolele şi dramele sale, lărgeşte oarecum perspectiva mişcării. De la

ruralismul strâmt preconizat de Coşbuc şi Vlahuţă, prin blestemele violente ale dlui Iorga la adresa decadenţei Parisului, literatura tinde să se ridice iarăşi la conştiinţa constantelor culturii noastre, la sentimentul oscilaţiei sale între Orient şi Occident, la panica fertilă de a identifica şi aduna ceea ce e al nostru, spre a-l feri de năvăliri"[1].

Cum era de aşteptat, în revistele de cultură opera istorică a lui Iorga nu a fost comentată cu frecvenţa cu care ea apare sub condeiul specialiştilor în materie. În schimb, după cum arată şi rândurile citate mai sus, este evidenţiată multilateralitatea iniţiativelor marelui savant, calitatea sa de a fi fost îndrumător al unor direcţii de gândire, de sensibilitate. Chiar dacă nu totdeauna bine inspirată, calitatea aceasta revendică meritele consecvenţei, ale sincerităţii faţă de idealuri împărtăşite de-a lungul unei vieţi.

Referirile la opera istorică sunt mai sumare, dar exprimate prin sentinţe categorice, menite a atrage publicul larg, nu doar pe cel de specialitate: lucrarea lui Nicolae Iorga despre Mihai Viteazul – se spune într-un alt număr al revistei – cuprinde pentru întâia dată istoria completă a unificatorului de la 1600[2].

Un elogiu grăitor figurează în concluziile la prezentarea lucrării despre artele minore în România: „o frumoasă şi puternică sinteză de amănunt în aceste domenii, în care evlavia a mers laolaltă cu graţia"[3].

Revistele mai importante din Transilvania au salutat apariţia revistei „Cuget clar", intenţia mărturisită a acesteia ca, printr-o veritabilă campanie, să asaneze limba şi cugetul românesc de impurităţile care încercau să le asalteze în fond şi formă.

Astfel, revista „Ţara Bârsei" scrie despre „Cuget clar" că: „e născută pe baricade de apărare, ridicate în jurul cetăţii scrisului românesc, ameninţat de o sistematică înstrăinare şi compromitere...

Pentru a câta oară neamul românesc să-i mulţumească omului care face binele şi îl aruncă în drumul zilei, modest şi mare în munca sa fără asemănare?"[4]

Încă o dată, Iorga e înfăţişat ca mentor al unei direcţii sănătoase în cultura românească. Deşi uneori contestat, renumele apărării celor mai bune tradiţii aureolează activitatea sa din anii apropierii ei de sfârşit.

O revistă care, în Transilvania, pare a se fi ocupat mai ades de opera lui Iorga a fost „Familia", reeditată la Oradea într-o nouă serie, sub redacţia lui G.M. Samarineanu.

Pagini numeroase i-a dedicat criticul şi istoricul literar Octav Şuluţiu. De reţinut sunt, printre altele, aprecierile volumelor de memorii.

„Nicolae Iorga – scria Şuluţiu – a fost născut parcă înadins pentru genul acesta al memoriilor. Aş putea spune, fără teamă de paradox, că dsa scrie istoria aşa cum şi-ar scrie memoriile. Căci are harul cel mai de seamă... acela de a se confunda cu actualitatea trecută şi de a o retrăi, de a învecina personajele istorice, de a le auzi glasul şi a le descifra astfel psihologia. Calitatea aceasta de retrăire a istoriei, pe care apoi o redă ca şi când ar fi trăit-o, e accentuată de o mare putere

[1] „Gând românesc", I (1933), p. 200–201.
[2] *Ibidem*, IV (1936), p. 66.
[3] *Ibidem*, II (1934), p. 656.
[4] „Ţara Bârsei", IX (1937), nr. 1, p. 87–88.

plastică de expresie. Prin memorie, prin starea de afectivitate a evocării, N. Iorga era indicat să devină memorialistul timpurilor pe care le-a trăit.

Acest prim volum[5] – continuă criticul – e interesant prin ceea ce spune N. Iorga despre el, dar mai ales prin ceea ce spune despre alții şi altele. Întreg N. Iorga este aci: inteligență largă şi cuprinzătoare, spirit viu şi mobil, veşnic agitat şi înțepat de curiozitate, nemulțumit de sine şi încă mai mult de alții, franc şi neacomodabil, insurect şi violent, studios până la exagerare, pasional, susceptibil şi senzual[6].

Recenzentul remarcă paginile evocatoare ale copilăriei şi adolescenței istoricului, colportând accente uneori severe la adresa educației şcolare de la finele veacului al XIX-lea, compensate prin mărturisirea pasiunii personale pentru lectură.

După ce menționează amintirile lui Iorga despre călătoriile în străinătate şi despre profesorii universitari de odinioară, comentariile lui O. Şuluțiu se încheie într-o notă de lirică admirație: „acest prim volum de memorii nu e numai povestea unei tinereți, ci şi fresca unei epoci... E o operă de morală, de roman de atmosferă şi buletin de temperatură, a unei mentalități în acelaşi timp”[7].

Referindu-se la volumul al II-lea al memoriilor, acelaşi comentator nu ezită în asumarea unor notații aspre, în plasa cărora prinde întreaga seminție a istoricilor. Notații aspre şi nu lipsite de adevăr – recunoaşterea e inevitabilă: „incapacitatea distingerii planurilor, incapacitatea judecării sub aspectul unei singure categorii... N. Iorga judecă subiectiv, adică unilateral. Titu Maiorescu e pentru el un om rău, iar I.I.C. Brătianu un om plin de importanța persoanei sale... judecata aceasta pasională şi subiectivă accentuează încă o dată caracterul intransigent al lui N. Iorga. În schimb, evocând războiul de reîntregire, memorialistul s-a depăşit, trecând de la portretul unui om la acela al unui neam, putred în conducători, dar creator în energiile colective”[8].

Talentul zugrăvirii de portrete individuale, cu precădere morale, este omagiat şi în alte momente ale prelungitei comentări a memoriilor.

În finalul ei, O. Şuluțiu revine însă cu rezerve asupra caracterului pasional al lui Iorga, al susceptibilități acestuia, care nu l-a lăsat niciodată să judece obiectiv şi ştiințific, aşa cum îi cerea meseria de istoric. Vanitos, a fost îndemnat să se creadă nedreptățit într-o țară care i-a apreciat calitățile de muncitor, dar şi de scriitor talentat. I se obiectează de asemenea fără menajamente implicarea în politică şi ieftina alergare după ranguri politice.

Amestecul de lumină şi umbre în evaluarea apropierii de final a prezenței lui Iorga în viața României este oarecum derutant. Poate calificativul nu e potrivit în sine, ci mai mult focarului de contradicții care a clocotit în personalitatea nu totdeauna bine stăpânită a marelui om.

Fără comentarii şi parcă tocmai prin aceasta mai elocventă în chip de portret de neuitat, este publicarea în fruntea revistei a conferinței despre Mihai Viteazul,

[5] N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om aşa cum a fost*, vol. I, Bucureşti, 1934.
[6] „Familia”, I (1935), nr. 2, p. 85.
[7] *Ibidem*, p. 89–90.
[8] *Ibidem*, p. 96–99.

rostită de N. Iorga la Târgovişte, în noiembrie 1935. Finalul ei e sentinţă istorică şi în acelaşi timp strigăt de durere: „N-am cunoscut în cercetarea istoriei... o mai grozavă tragedie decât a lui. Ni-l închipuim prea des făcând să-i scânteie sabia în dreapta şi-n stânga şi încântându-se de această strălucire, pe când inima lui plângea şi sângera de pe urma conştiinţei a ceea ce se putea face, dar şi a netrebniciei oamenilor care-l puteau ajuta între aceasta, şi n-au făcut-o”[9].

Pe marginea publicării unor rezumate ale cursurilor de vară de la Vălenii de Munte, în revista „Ţara Bârsei”, Nicolae Iorga este evocat cu aceste cuvinte patetice: „sufletul nostru de inegalabilă şi dominantă amploare... omul care reprezintă cel mai complex laborator al nostru, care de aproape două generaţii e cârmuitor spre limpeziri în îndoielile răscrucilor, omul definiţiilor, care au înălţat, dar au şi stigmatizat, după împrejurări, curentele şi oamenii unei epoci... pătrunde în înţelepciunea ce se poate desprinde din veacuri de viaţă şi experienţă, dezvoltă pe linii cardinale evoluţii ca să ajungă la precizarea centrelor nevralgice ale comunităţii contemporane”[10].

O recenzie mai întinsă e dedicată volumelor I şi II din *Istoria literaturii româneşti contemporane*[11], având aceste rânduri, în chip de concluzii: „lucrarea dlui Iorga, cu colorata şi adânca judecare a celor mai alese şi mai recente manifestări ale sufletului românesc, este o operă de limpezire, care impune”.

În revista „Blajul”[12] o ilustraţie îl înfăţişează pe Iorga vorbind la serbările aniversative de la Piatra Libertăţii, din 1934, perpetuând imaginea unuia din elocventele sale gesturi oratorice.

După ce consacră şi ea o prezentare a volumului III din *Oameni care au fost*, revista „Blajul” se ocupă mai pe larg, cu titlu de întrebare, de „O nouă direcţie literară?” Se revine, pe urma altor periodice ale vremii la o succintă dezbatere în jurul revistei „Cuget clar”. Spre deosebire de alte luări de poziţie, îndeobşte laudative, aceasta adoptă un punct de vedere critic, rod evident al iritaţiei faţă de ieşirile lui Iorga la adresa revistei „Blajul”. Se merge parcă la a fi pusă la îndoială „noua direcţie” ce se voia îndrumată de N. Iorga prin „Cuget clar”.

Alte reviste, ca de exemplu „Pagini literare”, apărută la Turda, au subscris însă la aceeaşi linie a aprobării „cruciadei... de sub conducerea dlui Iorga”, punând-o cu hotărâre „alături de cele mai semnificative evenimente în frământarea literară românească de azi”[13]. „O operă de clarificare şi cumineţire se impunea ca o necesitate socială şi naţională. Nimeni ca N. Iorga nu era mai indicat la acest post de cârmuire a căutărilor şi de calmare a nebuniilor... Condeiul dsale apasă deocamdată asupra eticului. Ceea ce a dat curaj, multora, să-i comenteze acţiunea cu un aer de aroganţă şi cu aluzii ironice la inconsistenţa materialelor ce se publicau în «Cuget clar».

[9] „Familia”, III, nr. 5, p. 12.
[10] *Ibidem*, VIII, nr. 3 şi 4, nr. 281–285 şi 363–365.
[11] *Ibidem*, VIII, 1936, nr. 3 şi 4, p. 281–285 şi 363–365.
[12] An I, nr. 2, p. 224–225.
[13] „Pagini literare”, IV (1937), nr. 1, p. 62.

Observaţiile şi dojanele dlui N. Iorga însă, chiar cu aparenţă de necruţătoare asprime, întotdeauna aduc imense servicii. Ele vor avea adânci repercusiuni de lămurire şi înnobilare a moravurilor şi a scrierilor.

Dar peste toate, reintrarea aceasta a dlui N. Iorga în luptele şi hărţuielile arenei publice e obiect de meditaţie şi admiraţie continuă. La o vârstă care dă dreptul odihnei... dsa reia o acţiune de tinereţe, nu numai cu pasiunea în care toţi nervii vibrează de elan şi prospeţime spontană, dar şi cu o măreţie de ctitorie voievodală, care ne copleşeşte veacul”[14].

În jurul aceleiaşi teme, acţiunea de asanare spirituală iscată de N. Iorga e subliniată printr-un citat din articolul *Lupta mea contra prostiei*, în care Iorga se ridica tăios în contra neseriozităţii într-o parte a periodicelor, ce preferau zeflemeaua în locul argumentelor.

Autorul însemnării încheie: „Fie ca rândurile dlui Iorga să capete înfăţişarea unui apel către toate conştiinţele, care în această ţară au datoria... de a apăra munca creatoare, de orice sacrilegiu”[15].

E greu să atingi, chiar în volume întregi, nu doar în câteva pagini, ecourile în majoritatea lor laudative, stârnite de opera lui N. Iorga, „personalitate covârşitoare, care a jucat în cultura română rolul lui Voltaire”[16]. Purtând în amintire tragedia care a pus cu brutalitate capăt acestui rol, ni se dezvăluie dimensiunea unor cutremurătoare avertismente testamentare pentru un neam care, cel puţin în intervalul de acum şapte decenii, a ignorat, în câteva clipe întunecate, altitudinea aceluia despre care şi în cultura noastră se poate spune că „a rămas singur, fiindcă nu şi-a găsit egalul”.

[14] *Ibidem*, p. 62.
[15] *Ibidem*, III (1936), nr. 9, p. 451–452.
[16] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, 1941, p. 542.

N. IORGA DESPRE MIHAI VITEAZUL

Acad. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

„Pe sprijinul faptei sale am făcut fapta noastră”

N. Iorga

Mihai Viteazul, personalitatea şi creaţia lui politică – reconstituirea Daciei în formă românească – a ocupat un loc deosebit în opera „Luceafărului istoriografiei româneşti”.

Scrierile lui N. Iorga despre Mihai Viteazul au avut, în pregătirea triumfului naţional din 1918, un rol similar celui pe care l-a reprezentat opera lui N. Bălcescu pentru generaţia anului 1848.

Preocuparea lui N. Iorga pentru creaţia politico-statală a lui Mihai Viteazul, cu valoare de simbol – prima mare unire a românilor – s-a manifestat încă din anii studenţiei şi i-a rămas ca o constantă până la sfârşitul vieţii. Teza lui de licenţă, realizată sub îndrumarea celui mai mare istoric român al vremii – A.D. Xenopol – a fost consacrată *Politicii lui Mihai Viteazul*[1].

Această preferinţă a lui N. Iorga – om al cetăţii în cel mai deplin sens al cuvântului – decurgea din ideea de *unitate organică a poporului*, peste hotare politice şi de clase, care – aşa cum N. Iorga a mărturisit-o – l-a preocupat „toată viaţa”. „*Statul, religia, literatura, arta, moravurilor şi obiceiurile unui popor* – scria N. Iorga – *formează un tot organic, stau în strânsă legătură şi influenţare reciprocă; în fiecare trăieşte şi se oglindeşte spiritul particular al unui popor. Toate sunt deopotrivă necesare pentru cunoaşterea acestui spirit*”[2].

N. Iorga s-a identificat, de altfel, cu ideea de unitate a neamului, a „Ţării Româneşti”, impunându-se ca unul dintre militanţii cei mai energici pentru realizarea idealului naţional de la 1918, „Spiritus Rector” al generaţiei Marii Uniri[3].

Călător neobosit prin toate ţinuturile locuite de români, cunoscător al realităţilor româneşti de pretutindeni, N. Iorga a ştiut să cultive dragostea pentru limba şi cultura naţională, să insufle speranţa într-un viitor mai bun în rândul celor pe care-i considera adevăraţii patrioţi, „oamenii pământului”, marii creatori de avuţie ai ţării şi ai culturii populare, „cea care face din poporul român o singură şi nedespărţită fiinţă”.

[1] N. Iorga, *Orizonturile mele. O viaţă de om, aşa cum a fost*. Ediţie îngrijită de Valeriu Râpeanu şi Sanda Râpeanu. Studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Râpeanu, Editura Minerva, 1976, p. 157.

[2] Idem, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1944, p. 291.

[3] Şt. Ştefănescu, *Nicolae Iorga, „Spiritus Rector” al generaţiei Marii Uniri*, în „Academica”, nr. 44, noiembrie 2005, p. 41–43.

În cărți fundamentale, N. Iorga a evocat impresiile sale din ținuturile româneşti, aflate înainte de 1918 sub stăpâniri străine, exprimându-şi credința că ceea ce fusese cândva trebuia să fie din nou „o țară românească întreagă".

Față de lucrările unora din marii săi predecesori, N. Iorga a adus în problemele fundamentale ale istoriei românilor o viziune nouă, rezultată, mai ales, din raportarea fenomenului românesc la cel universal.

Gândirea lui N. Iorga, întru totul europeană şi în acelaşi timp întru totul națională, întruchipează, în sensul cel mai nobil, complementaritatea dintre particular şi general, dintre național şi universal şi face ca numele ilustrului istoric român să personifice pe „*cel mai reprezentativ intelectual, dacă nu cea mai de seamă personalitate a lumii moderne*", după expresia istoricului american John L. Gering de la Universitatea Columbia din New York[4].

În cadrul operei ştiințifice a lui N. Iorga care – prin dimensiunea excepțională, cca. 1 250 lucrări, monografii şi sinteze şi în jur de 25 000 de studii şi articole – onorează România şi, totodată, umanitatea, personalității de excepție care a fost Mihai Viteazul acordându-i-se o atenție deosebită.

Cel mai mare istoric român a fost, fără îndoială, şi cel mai însemnat istoric, care s-a aplecat, cu ştiință şi iubire, asupra faptelor eroului național şi semnificației lor în edificarea statului național unitar român.

În 1895, N. Iorga a tipărit textul unei conferințe: *Basta şi Mihai Viteazul*[5] cu mult material inedit. Reacția în rândul confraților mai în vârstă, ca V.A. Urechia şi Gr. Tocilescu, a fost dintre cele mai neaşteptate; i s-a reproşat autorului că nu este destul de „patriotic" (De gelozii mărunte, chiar dacă veneau din partea unor învățați, N. Iorga n-a fost lipsit, nici înainte, nici după acea dată). El nu s-a lăsat intimidat de intrigi şi de ofense. Le-a răspuns, dovedindu-şi talentul de redutabil polemist. „*Am învățat de acasă* – avea să spună N. Iorga – *să mă uit drept în fața oricui şi să nu las nici o insultă fără să reacționez*"[6].

În preocuparea-i constantă de a pune pe baze documentare solide *studiul istoriei naționale*, N. Iorga a consacrat o bună parte din timp editării de izvoare. Cu o pasiune neobişnuită, el a cules din zeci de biblioteci şi arhive româneşti şi străine (din Paris, Veneția, Roma, Milano, Berlin, Viena, Nürnberg, Innsbruck, Madrid, Londra, Budapesta, Varşovia, Stockholm ş.a.) documente interne şi externe, texte literare, inscripții, corespondențe etc., menite să contribuie la cunoaşterea mai amplă, mai vie, mai deplin lămuritoare a trecutului poporului român. Colecțiile înființare de el, *Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor* (3 volume, Bucureşti, 1895–1897), *Studii şi documente cu privire la istoria Românilor* (31 volume, Bucureşti şi Vălenii de Munte, 1901–1916), ca şi cele 9 volume de izvoare externe, publicate în colecția *Documente Hurmuzaki* a Academiei Române (vol. X, XI, XII/1–2, XIV/1–3, XV/1–2), cărora li se adaugă alte numeroase

[4] *My American lectures by Professor Nicolae Iorga*, collected and arranged by Norman L. Forter, Bucureşti, 1932, p. 5.

[5] N. Iorga, *Basta şi Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1895, 68 p.

[6] Idem, *Orizonturile mele. O viață de om, aşa cum a fost*, p. 7, 270, 283.

izvoare publicate în reviste, fac din N. Iorga unul dintre cei mai de seamă editori de documente din istoriografia românească[7].

Pe o bază documentară, mult mai largă decât cea de până atunci, istoria națională – şi în cadrul ei domnia lui Mihai Viteazul, una din marile personalități politice şi militare ale secolului al XVI-lea[8] – au putut fi scrise într-o viziune nouă, în pas cu înnoirile metodologice din alte țări europene.

Descoperirile în arhivele de la Viena au făcut ca, în 1898, N. Iorga să publice în „Analele Academiei Romnâne", *Documente nouă, în mare parte româneşti, relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*[9]. Este vorba de instrucțiunile în limba română date de Mihai Viteazul solilor trimişi de el la Curtea împăratului Rudolf al II-lea, instrucțiuni referitoare la modul în care domnul român concepea să stăpânească Transilvania şi Moldova, preocuparea lui pentru crearea unui stat românesc puternic în spațiul carpato-dunărean, condus de o monarhie autoritară şi cu caracter ereditar.

În anul 1900, cu prilejul împlinirii a 300 de ani de la unirea Țărilor Române sub conducerea lui Mihai Viteazul, a fost publicată într-un mare tiraj sinteza lui N. Iorga, *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul în amintirea celor săvârşite acum trei sute de ani*[10].

Succesul pe care l-a avut această scriere a făcut ca în anul următor, 1901, istoricul să dezvolte subiectul în *Istoria lui Mihai Viteazul pentru Poporul Românesc*[11]. „*Iubirea pentru trecut* – avea să scrie N. Iorga în lucrarea autobiografică *Orizonturile mele. O viață de om, aşa cum a fost*, referindu-se la anii apariției acestei lucrări – < iubirea > *pentru marile lui figure de energie şi sinceritate, de aplecare către orice risc, tocmai contrariul dispozițiilor pe care le observam la contemporanii mei, mă prinsese şi adăugându-se preocupațiilor politice, astfel de învieri îmi serveau pentru critica timpului prezent, mai mult decât orice argumentare de natură abstractă, logică*"[12].

În *Prefața* lucrării din 1901, N. Iorga ținea să sublinieze: „ *E bine să i se vorbească unui popor de oameni lui mari ... despre dânşii trebuie să se audă pretutindeni, în graiul tuturora...*"[13].

[7] Şt. Ştefănescu, *Nicolae Iorga (1871–1940). Orizonturi ale creației şi operei*, în „Hrisovul", XIII (2007), serie nouă, Bucureşti, 2007, p. 62.

[8] Mihai Viteazul a fost contemporan cu Rudolf al II-lea, împărat al Sfântului Imperiu romano-german, Sigismund al III-lea Vasa, regele Poloniei şi Lituaniei, Murad al III-lea şi Mehmed al III-lea, sultani ai Imperiului otoman, papa Clement al VIII-lea, regina Elisabeta I a Angliei, Henric al IV-lea, regele Franței, Filip al II-lea şi Filip al III-lea, regii Spaniei, Boris Gudunov, țar al Rusiei. Domnul român şi-a înscris numele printre acestea şi a impus mai întâi Țara Românească, mai apoi Țările Române, unite sub conducerea lui, printre puterile europene.

[9] N. Iorga, *Documente nouă, în mare parte româneşti, relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, Bucureşti, C. Göbl, 1898, 68 p. cu fasc.

[10] N. Iorga, *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul. În amintirea celor săvârşite acum trei sute de ani*, Bucureşti, Socec, 1900, 116 p.

[11] Idem, *Istoria lui Mihai Viteazul pentru Poporul Românesc*, Institutul de Arte Grafice Minerva, Bucureşti, 1901, 96 p.

[12] Idem, *Orizonturile mele. O viață de om, aşa cum a fost*, p. 328.

[13] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul pentru Poporul Românesc*, în *Evocări istorice*. Antologie, postfață şi bibliografie de Ion Rotaru, Editura Minerva, Bucureşti, 1983, p. 105.

După prezentarea, cu o forță de evocare, nemaiîntâlnită până atunci în istoriografie, a domniei lui Mihai Viteazul, N. Iorga reliefa ceea ce prin veacuri numele lui a transmis şi nu trebuie uitat. „*A-l uita pe dânsul, acum şi întotdeauna* – scria N. Iorga – *ar fi să ne uităm pe noi înşine, să părăsim menirea noastră. Să-l avem înainte de câte ori gândul ni se înalță mai sus de nevoile mici ale zilei ce trece şi caută să zărească în depărtările viitorului. Să aducem însă sufletului său darul muncii noastre cinstite şi folositoare. Căci pe aceste două temelii se sprijină mărirea tainică a unui neam: amintirea totdeauna vie a trecutului şi conştiința datoriei îndeplinite de toți şi în fiecare clipă*”[14].

În 1903, N. Iorga a publicat un volum de *Acte relative la războaiele şi cuceririle lui Mihai Vodă Viteazul*[15]. În anul următor, 1904, când s-au marcat 400 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare, pe lângă publicarea lucrării de rezonanță *Istoria lui Ştefan cel Mare povestită neamului românesc*[16], care îi fusese solicitată de ministrul Spiru Haret, N. Iorga a publicat două studii ample, *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul ca întemeietori ai Bisericii românilor din Ardeal*[17] şi *Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului*[18], care sunt prețioase contribuții ale istoricului la înțelegerea trecutului românilor din Transilvania şi, îndeosebi, a raporturilor lor cu Țara Românească şi Moldova. „*Mitropolia românilor din Ardeal* – scria N. Iorga – *s-a înălțat pe vitejia veche a lui Ştefan şi vitejia mai nouă a lui Mihai, pe înțelepciunea amânduror strămoşilor. Numele lor se înfrățesc în acest măreț aşezământ, precum se înfrățesc în recunoştința noastră. Şi închipuirea noastră îi vede, ca în vechile icoane de ctitori, îngenuchiați unul în fața celuialalt, cu cununile lor neatârnate şi glorioase pe cap, ținând în mâni vânjoase, Moldoveanul deoparte, Munteanul de alta, clădirea minunată în care timp de veacuri a trăit, cu toate prefacerile şi dezbinările, sufletul românilor ardeleni*”[19].

După publicarea, în 1905, a lucrării *Oameni şi fapte din trecutul românesc*[20] şi stabilirea lui N. Iorga, în 1908, la Vălenii de Munte, preocupările lui pentru preamărirea faptelor lui Mihai Viteazul au continuat. Portretul domnitorului, după gravura lui Aegidius Sadeler, a fost pus pe biroul de lucru al profesorului, amintirea „Întregitorului” de țară fiind socotită de N. Iorga „*îndreptar de politică națională*”.

În 1909, la Mănăstirea Dealu, N. Iorga a pronunțat cuvântarea *Pomenirea lui Mihai Viteazul*, anunțând în încheiere că: „*noi îi vom da capului profanat, scos spre*

[14] *Ibidem*, p. 154–155.

[15] N. Iorga, *Acte relative la războaiele şi cuceririle lui Mihai-Vodă Viteazul*, Bucureşti, I.V. Socec, 1903 (*Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XII al colecției Hurmuzaki).

[16] Idem, *Istoria lui Ştefan cel Mare povestită neamului românesc*, Bucureşti, Minerva, 1904, 336 p.

[17] Idem, *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul ca întemeietori ai Bisericii românilor din Ardeal*, Tip. Minerva, Bucureşti, 1904, 48 p.

[18] Idem, *Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului*, Bucureşti, 1904, 35 p.; Nicolae Iorga, *Scrieri alese. Cuvântări şi comunicări rostite la Academia Română*. Partea I. Ediție îngrijită de Dorina N. Rusu, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008, p. 57–67.

[19] Idem, *Scrieri alese*, Partea I, p. 67.

[20] Idem, *Oameni şi fapte din trecutul românesc*, Bucureşti, 1905, 112 p.

priveala curioşilor şi doritorilor de distracţie, un mauzoleu de marmoră... O cheie de aur vom păstra-o pentru a deschide mormântul în ceasul care se va cuveni..."[21].

În 1911 a fost tipărită la Vălenii de Munte sinteza lui N. Iorga *Mihai Viteazul*[22]. În anul următor, 1912, odată cu înfiinţarea de către N. Filipescu la Mănăstirea Dealu a Liceului Militar care îi va păstra numele – „*aşezământ de educaţie model, după sistemul şcoalelor noi din Germania, Anglia şi Franţa*" – capul lui Mihai Viteazul a fost aşezat într-o raclă stilizată şi cioplită, pe care au fost înscrise cuvintele, gândite de N. Iorga: „*Aici se odihneşte ceia ce crima şi impietatea au lăsat din trupul cel sfânt al lui Mihai Voevod cel Viteaz, iar sufletul lui trăieşte în sufletele unui neam întreg, până scripturile se vor îndeplini, când va afla în ceruri odihna drepţilor, împreună cu sufletele fericite <ale> părinţilor săi, care au fost.*

– 1595 Călugăreni – Giurgiu, Nicopol, Vidin, Silistra, Rusciuc, Plevna

– 1599 Şelimberg. 1600. Mirăslău, Gorăslău. Turda 18 August 1601.

S-a înfrumuseţat acest mormânt cu cheltuiala ţării, după 311 ani de la jertfirea lui"[23].

În preajma intrării României în Primul Război Mondial, îndemnul de a urma pilda lui Mihai Viteazul era pe buzele şi în sufletul întregului popor român.

În 1915 a apărut la Vălenii de Munte lucrarea lui N. Iorga, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul după spusele lui şi după mărturiile celor de atunci, povestită pentru sătenii şi ostaşii României la 1915*[24].

După ultima şedinţă a Consiliului de Coroană din 1916, de la Sinaia, şedinţă în care Nicolae Filipescu i-a spus cu tărie regelui Ferdinand I: „Sire, ori te încoronezi în Alba Iulia, ori mori pe câmpia de la Turda", intrarea României în război de partea Antantei i-a întărit lui N. Iorga, marele animator al ideii naţionale, încrederea în triumful ideii împlinirii naţionale, al cărei simbol era Mihai Viteazul.

Când, în faţa ofensivei germane, fiinţa statului era în primejdie, capul lui Mihai Viteazul, „Relicva sfântă a Neamului Românesc", simbolul rezistenţei şi al speranţei în victorie, pentru a nu fi pradă invadatorului – din îndemnul lui N. Iorga – a fost transportat de la Mănăstirea Dealu, la Iaşi, şi depus la Mitropolia Moldovei, după un drum plin de multe peripeţii.

În faza finală a Primului Război Mondial, în toamna anului 1918, în conferinţa *Politica lui Mihai Viteazul. Originile şi însemnătatea ei actuală*, ţinută la 8 noiembrie în Aula Universităţii din Iaşi, în faţa familiei regale, a membrilor corpului diplomatic şi misiunilor militare, N. Iorga i se adresa regelui Ferdinand I, cerându-i să meargă pe urmele lui Mihai Viteazul şi să dea expresie superioară tradiţiei politice naţionale, care – arăta N. Iorga – conţine trei elemente: *1. necesitatea realizării unităţii etnice a poporului român, ca popor modern; 2. dezvoltarea legăturilor cu*

[21] Idem, *Evocări istorice*, p. 161.

[22] Idem, *Mihai Viteazul. Schiţă de poem dramatic*, Vălenii de Munte, 1911, 106 p.

[23] Pr. dr. C. Nițescu, *Mânăstirea Dealu şi Liceul Militar „Nicolae Filipescu"*, Târgovişte, 1932, p. 43.

[24] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul după spusele lui şi după mărturiile celor de atunci, povestită pentru sătenii şi ostaşii României la 1915*, Vălenii de Munte, 1915.

Apusul, pe care noi le avem, prin originea şi civilizaţia noastră; 3. prezidarea libertăţii creştine în Orient[25].

Când s-a pus problema alegerii unui loc, unde să se exprime liber hotărârea naţiunii române asupra destinelor ei, nu au existat ezitări. Alba Iulia, care cunoscuse triumful politic al lui Mihai Viteazul, ca şi martiriul căpeteniilor marii răscoale din 1784, Horea şi Cloşca, şi unde a fost închis Avram Iancu, chema spre ea ca un magnet.

În ziua de 1 Decembrie 1918, când oştile româneşti refăcute îşi făceau intrarea triumfală în Bucureşti, duşmanul, în derută, căutându-şi salvarea într-o retragere precipitată, Alba Iulia avea să reediteze, într-o formă măreaţă, strălucitoare, cu efecte de durabilitate veşnică, actul de voinţă al românilor de a se uni într-un singur stat.

În discursul de deschidere a Marii Adunării Naţionale, George Pop de Băseşti, preşedintele Adunării, afirma: „*Vrem să zdrobim lanţurile robiei noastre sufleteşti, prin realizarea marelui vis al lui Mihai Viteazul: unirea tuturor celor de o limbă şi de o lege, într-un singur şi nedespărţit Stat Românesc*”[26].

Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia a tuturor românilor din Transilvania a proclamat solemn unirea cu România, marcând prin aceasta – după ce avusese loc şi unirea Basarabiei şi Bucovinei cu România – desăvârşirea unităţii politice a poporului român.

Delegaţia venită la Bucureşti pentru a înmâna regelui Ferdinand „cel Loial” actul de unire a Transilvaniei cu vechea Românie a ţinut, mai întâi, să se încline, în semn de înalt omagiu, în faţa statuii lui Mihai Viteazul. Gest simbolic. Răspuns şi recunoştinţă peste veacuri ctitorului marii idei naţionale. O uriaşă Horă a Unirii s-a încins la statuia lui Mihai Viteazul. În ea s-au prins Vasile Goldiş, Al. Vaida-Voevod, I.I.C. Brătianu, I.G. Duca, episcopii M. Cristea şi I. Hossu, ca şi alţi fruntaşi ai vieţii politice româneşti.

Cu prilejul deschiderii, în 1919, a lucrărilor primului Parlament al României unite, parlamentarii au depus, în după-amiaza zilei de 20 noiembrie, la statuia lui Mihai Viteazul, o cunună de lauri împreună cu tricolorul românesc.

Comemorarea lui Mihai Viteazul la Academia Română la 21 noiembrie 1919, în faţa parlamentarilor din ţinuturile dezrobite, i-a prilejuit lui N. Iorga să facă în *Cuvântul* său *Despre Mihai Viteazul* referiri la responsabilitatea istoricului „*de a fi cât de mult amestecat în lucrurile vremii sale*”, de a se afla în miezul evenimentelor şi să insiste, totodată, asupra creaţiei politice a lui Mihai Viteazul, ca simbol în procesul de întărire a unităţii statale, abia realizată.

„*El* <Mihai Viteazul> *a trăit* – spunea N. Iorga – *între noi, a lucrat cu noi, ne-a chemat înapoi de pe drumuri greşite, iar pe cei cari s-au îndărătnicit în ele i-a osândit pentru totdeauna; ne-a aruncat în primejdie, ne-a sprijinit în nenorocire,*

[25] N. Iorga, *Conferinţe. Ideea unităţii româneşti.* Editiţie îngrijită de Ştefan Lemny şi Rodica Rotaru. Postfaţă, note şi bibliografie de Ştefan Lemny, Editura Minerva, Bucureşti, 1987, p. 140.

[26] *Documente ale Unirii (1600–1918)*, Editura Militară, Bucureşti, 1984, p. 399; *Marea Unire a românilor în izvoare narative*. Ediţie, studiu introductiv şi note de Stelian Neagoe, Bucureşti, 1984, p. 248.

ne-a ținut la locul nostru, în clipele supremului dezastru, ne-a pus înainte ca un exemplu însăşi mucenicia sa”[27].

În ziua de 22 noiembrie 1919, a doua zi după deschiderea Parlamentului, o veritabilă Adunare Națională, în care erau reprezentanți ai românilor de pretutindeni, N. Iorga a ținut conferința *Soarta faimei lui Mihai Viteazul*, prilej de a trece în revistă „*cum s-a oglindit Mihai Viteazul în conştiința deosebitelor generații româneşti care s-au succedat*”[28]. Referindu-se la generația anului 1848 şi la lucrarea lui Nicolae Bălcescu *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, Nicolae Iorga sublinia faptul că „*meritul cel mare al cărții lui Bălcescu este acela că a fost un factor moral în dezvoltarea conştiinței neamului nostru în epoca contimporană. Să dea Dumnezeu* – arăta N. Iorga – *ca fiecare să fi făcut în viața noastră ceva, la un moment dat, care să fi fost un factor moral în dezvoltarea conştiinței poporului nostru. Mai mare lucru nu poate să dorească nimeni. Şi cu aceasta şi-a plătit datoria față de poporul care l-a născut*”[29].

În şedința din 18 decembrie 1919 primul ministru al României întregite, Al. Vaida-Voevod, a făcut şi el în Parlament o impresionantă evocare a lui Mihai Viteazul şi a creației lui statale. Unitatea neamului odată înfăptuită de Mihai Bravul – a spus el – „*ideea nu s-a mai stins ... ea a dat forțe de rezistență şi nădejde ... avânt gândirii politice a marilor dascăli ai neamului.... Fără unitatea şi libertatea națională nu se poate realiza, de nici o națiune, progres trainic, economic şi politic*”[30].

În august 1920 o impresionantă procesiune, cu popasuri la locurile de rezonanță istorică – Ruginoasa, Mirceşti, Mărăşeşti ş.a. – readucea capul lui Mihai Viteazul la locul de vecinică odihnă de la Mănăstirea Dealu. Cu acel prilej, la Mănăstirea Dealu, unde au participat şi membrii ai familiei regale, în frunte cu regele Ferdinand I, N. Iorga a vorbit, în numele Academiei Române şi a Ligii Culturale, despre „*Soarta rămăşițelor lui Mihai Viteazul*”[31] şi a ținut să spună că „*nu toți morții sunt morți*”; era un memento, în ceas de zidire a viitorului şi anume că „*înălțimea se recunoaşte, de fapt, în adâncuri*”[32].

După 1920, N. Iorga a continuat să prezinte în cadrul Academiei Române, îndeosebi, erudite comunicări despre istoria lui Mihai Viteazul.

În 1935 a apărut sinteza lui N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*[33], care i-a încununat rezultatele investigațiilor despre ilustrul domnitor. Lucrarea a rămas

[27] Nicolae Iorga, *Scrieri alese*, p. 68–69.

[28] N. Iorga, *Conferințe. Ideea unității româneşti*, p. 149–150.

[29] *Ibidem*, p. 167–168.

[30] Gh. Buzatu, Dana Beldiman, Gh. Prisăcaru, Constantin Sava (editori), *Discursuri şi dezbateri parlamentare 1864–2004*, Editura Mica Valahie, București, 2004, p. 208.

[31] N. Iorga, *Soarta rămăşițelor lui Mihai Viteazul*, București, 1920, 30 p.

[32] Ştefan Ştefănescu, *Mihai Viteazul. Portret în timp*, în „Revista Fundației cultural-ştiințifice «Mihai Viteazul – Călugăreni»”, an 6, 2000, nr. 8, p. 7.

[33] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*. Publicată de Ministerul Apărării Naționale, București, 1935, 2 vol., 301 + 231 p.; reeditată în 1968. Ediție îngrijită de N. Gheran şi V. Iova, București, Editura Militară, 1968, XXIII + 459 p.; reeditată şi la Chişinău, Universitas, 1992, vol. 1, 301 p.; vol. 2, 232 p.

până astăzi – prin informație și orizont al cunoașterii – cea mai temeinică monografie din istoriografia românească consacrată „*celui mai viteaz dintre Români*". Ea ni-l prezintă pe N. Iorga ca neîntrecut în portretizarea lui Mihai Viteazul și în interpretarea mereu actuală a mesajului creației lui pentru rosturile noastre de azi și de mâine, într-o lume a permanentelor căutări de progres.

❋

La Institutul de Istorie Universală de la București al Academiei Române, celebră ctitorie a lui N. Iorga și care-i poartă numele, în fostul birou de lucru al savantului, se păstrează cu sfințenie, alături de o frumoasă fotografie a acestuia, portretul lui Mihai Viteazul realizat de Aegidius Sadeler, dăruit lui N. Iorga de istoricul ceh V. Maçurek.

În conștiința românească numele lui Mihai Viteazul – *eroul național* – estre nedespărțit de cel al lui N. Iorga – „*bătrânul înțelept al neamului românesc și al umanității*". Sfârșitul lor tragic i-a unit pentru veșnicie în martirologiul slujirii unității românești.

NICOLAE IORGA
DESPRE ŢARA MARAMUREŞULUI LA 1400

Acad. IOAN-AUREL POP

Publicarea la 1900 a *Diplomelor maramureşene din sec. XIV şi XV* ale lui Ioan Mihalyi de Apşa a sporit mult aria preocupărilor privitoare la istoria medievală a românilor cuprinşi în Regatul Ungariei. Diplomele i-au oferit şi lui Nicolae Iorga prilejul de a stărui aspra trecutului acestor români din Ţara Maramureşului sau a „Murăşului şi a Marei", cum îi plăcea marelui istoric să spună. De aceea, când Alexa Petrov, „un profesor de la Universitatea din Petrograd, trăind în exil în Cehoslovacia", i-a trimis istoricului nostru „un tiraj aparte" (adică un extras) dintr-o mărturie scrisă din 1404, publicată şi comentată de el[1], Iorga a semnalat prompt, printr-o comunicare făcută la Academia Română în 1925, importanţa descoperirii[2].

Astfel, la 1 mai 1404, „în scaunul nostru din târgul Sighet", un pan Radul, viceşpan de Maramureş, cu încă zece jupani, anume Bancu, Toader, Şandru, nemeşi de Sarasău, fraţii Ivanciuc, Dragomir şi Dan, Leoca Belcovici, Coste Draguşievici, Coste Popov şi Nan de Săpânţa, „dau ştire" („întocmai ca în documentele din Moldova", adaugă Iorga) că „Baliţă voievod şi Drag meşter" au ridicat biserica Sfântul Arhanghel Mihail, din Ţara Teresului şi i-au dăruit acesteia, numită acum „mănăstire", din uricul lor, trei sate (Taras, Crnvčič şi Cruşeva) şi o moară (moara fiind situată în „Ţara Câmpulungului", la Săpânţa, unde se varsă râul Săpânţei în Tisa). Documentul purtase pecetea amintitului Radul, pusă „în scaunul nostru din târgul Sighetului", la data de 6912 de la Facerea Lumii, adică 1404 de la Naşterea Mântuitorului. Istoricul român adaugă faptul că după moartea ctitorilor s-a adăugat o nouă donaţie, a lui „Dumitru voievod" şi a fratelui său „Alexandru meşter", pentru aceleaşi sate şi aceeaşi moară.

Mirat, în urmă cu mulţi ani, de această insolită „adunare" de demnitari români, am comentat-o şi am pus-o în legătură cu adunările cneziale (nobiliare) româneşti din teritoriile intrate în Regatul Ungariei, desfăşurate de multe ori pe „districte", adică pe structurile vechilor formaţiuni (ţări, voievodate, cnezate)

[1] Alexa Petrov, *Drevneaişaia ţerkovnoslavianskaia gramola 1404 g. o Karpatoruskoi teritorii*, extras trimis lui Nicolae Iorga, citat ca atare şi de Radu Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, cu o prefaţă de Mihai Berza, ediţia a II-a, îngrijită de Adrian Ioniţă, Bucureşti, 1997, p. 244.

[2] Nicolae Iorga, *O mărturie din 1404 a celor mai vechi „moldoveni"*, în vol. Nicolae Iorga, *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ediţie îngrijită de Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 155–158 (publicat pentru prima oară în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", seria a III-a, tomul al VI-lea, 1926–1927, p. 69–72).

românești[3]. De fapt este vorba aici doar despre forul de judecată (alcătuit, de regulă, din 12 juraţi) sau despre nucleul acestor adunări. Maramureşul avea în secolul al XIV-lea o tradiție a adunărilor cneziale românești, prezidate de voievod, adunări întrunite periodic la Sighet şi care rezolvau, inițial fără niciun amestec exterior, toate problemele țării, inclusiv alegerea conducătorilor. Forul întrunit la 1404, ale cărui ecouri au ajuns până la noi prin documentul slavon evocat, este doar un exemplu prin care nucleul adunării adevereşte donația unor posesiuni din partea unei familii de feudali către o mănăstire. Asemenea acte de donație către biserică, de ctitorire şi de patronaj material din partea familiilor conducătoare se petreceau atunci în orice stat medieval, deopotrivă în lumea apuseană (latină) şi răsăriteană (bizantină).

Nicolae Iorga a remarcat încă de-atunci, din anii ’20 ai secolului trecut, câteva caracteristici ale diplomei aflate în atenție şi care nu-i fusese cunoscută lui Ioan Mihalyi de Apşa: redactarea în limba slavonă, lipsa peceții, opinia că ar fi vorba de o copie de epocă, asemănarea cu cele dintâi acte, „emanate sub influența aceleiaşi cancelarii rutene”, păstrate de la domnii moldoveni de la începutul secolului al XV-lea. Fireşte, sunt relevate şi deosebiri, fiindcă nu se putea ca simpli voievozi maramureşeni să înceapă cu „din mila lui Dumnezeu” (cum făceau voievozii-domni Petru, Roman şi Alexandru) şi „să se termine cu aducerea înainte a mărturiilor boiereşti”. Urmează câteva paragrafe în care istoricul încearcă identificarea personajelor şi precizează rezonanța numelor lor: „viceşpanul” Radul nu-i este cunoscut decât ca antroponim „absolut românesc… venit din lumea slavă de peste Dunăre”, prezent copios şi în „Diplomele maramureşene”; Banc e prezentat ca „nume unguresc”, purtat de „o familie” şi menționat şi el des în cartea lui Mihalyi; Toader, derivat din maghiarul Tivadar, ar fi „şi el la obârşia unui neam românesc, al Szaplonczaylor maghiarizați”, iar Şandru „e fiul lui Drag meşterul, pe care-l găsim, cu fratele Dumitru, la 1402, cu prilejul unei puneri în posesiune”. Iorga mai spune că numele de Dragomir şi Dan, prezentate ca forme de origine balcanică, abundă şi ele în „codicele Mihalyi”, că acel „Coste Draguşievici” este fără îndoială un Costea Drăgoşescul, aşa cum „Coste Popov” trebuie să fie Costea al Popei, de unde „vine familia de nemeşi Pop”. Se remarcă şi numeroasele mențiuni ale numelui de Nan. Leoca este prezentat ca un „rutenism”, personajul fiind fiul lui „Benko”, dat drept „nume unguresc, din Benedict”. Tot „rutenism” ar fi şi în numele de Ivanciuc. Satelor le găseşte corespondent în Criva, Cruşeva şi în râul Tarasului, de unde ar veni în Moldova Tărăsăuți. Numele de Săpânța este pus în relație cu „Țara Săpânței din Moldova de Sus”, mai precis cu Țara „Sepenicului”.

Fireşte, astăzi, după atâtea decenii de cercetări, se ştiu mult mai multe despre aceste lucruri. „Viceşpanul Radul” este de fapt vicecomitele Țării (acum, de fapt, al comitatului) Maramureşului. Banc de Sarasău (fără ca antroponimul să fie neapărat de origine ungurească) era vicecomite al Maramureşului la 1385 şi făcea parte din familia voievodală a Codrenilor[4]. El apărea într-adevăr – cum remarca şi Iorga – la

[3] Ioan-Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV–XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 184–185.

[4] R. Popa, *op. cit.*, p. 202.

1383 lângă Stan de Sarasău şi Ladomir de Săpânța, în contextul încălcării pământurilor lor de către câmpulungeni. De altminteri „nobilii" stăpâni ai Săpânței erau foşti cnezi înrudiți cu cnezii de Sarasău[5]. De aceea, acel „jupan Toader de Sarasău" (din documentul nostru slavon) poate fi foarte bine şi „de Săpânța". Din aceste personaje româneşti au rezultat mai multe familii, numai unele maghiarizate în timp. Alexandru, fiul lui Stan de Sarasău, este pomenit la 1390, alături de frații săi (Mihai, Ladislau, Banc şi Ioan), cu ocazia cererii de hotărnicire pentru moşiile lor Săpânța şi Sarasău[6]. El este evident acelaşi cu „Şandru, nemeş de Sarasău" şi nu are nimic în comun cu fiul omonim al lui Drag, menționat la 1402, alături de fratele său Dumitru. Frații Ivanciuc, Dragomir şi Dan, apar fără vreo particulă nobiliară (cnezială) legată de o moşie, de aceea sunt greu de identificat. La Onceşti, apare un Vanciuc (Ivanciuc) la 1408, dar fără pomenirea fraților săi, ci a fiilor, numiți Hanc (Hâncu) şi Vladimir[7]. „Coste Draguşievici" poate fi Costea, fiul lui Dragoş de Giuleşti, care stăpânea posesiunea Şugatag (Sat-Şugatag) în 1389[8]. „Coste Popov" este cu siguranță un Costea, fiul lui Popa sau fiul popii, dar fără prezența altor detalii e greu de spus despre cine ar fi vorba. Chiar la 1404, apare un Costea de Vişeu, depunând mărturie într-o tranzacție făcută la conventul din Lelez (mănăstire catolică şi loc de adeverire din Ungaria Superioară, azi în Slovacia)[9]. Ulterior (în 1407), dar aproape de data documentului nostru, este menționat un personaj „zis Costea de Fereşti" (*Koztha dictus de Ffeyer*)[10]. Acelaşi proprietar este invocat ceva mai târziu, în 1423, sub numele de „Costea Albu de Cosău" (*Koztha Feyer de Kozzo*), într-o vreme când toponimul devenise poreclă[11]. Totuşi, pe „Costea fiul popii" înclinăm să-l identificăm cu un alt personaj, provenit din satul Apşa de Mijloc, şi iată de ce: târziu, în 1456, este consemnat un grup de stăpâni din acest sat (şi din Apşa de Jos), între care şi „Costea Pop de Apşa de Mijloc" (*Koszta Pap de Kozepsew-Apsa*[12]), iar ceva mai devreme, la 1428, exista un Costea de Apşa de

[5] *Ibidem*, p. 95.

[6] *Ibidem*, p. 96.

[7] *Ibidem*, p. 91.

[8] *Ibidem*, p. 101. Nu înțelegem de ce îngrijitorul acestei ediții a cărții lui Radu Popa a schimbat unele nume de sate (Şugatag a devenit Şugătag, Sarasău s-a transformat în Sărăsău), când, de fapt, în *ediția princeps* ele erau corect redate, sub forma Şugatag şi Sarasău, aşa cum le cunoscuse marele istoric şi arheolog pe viu, în timpul cercetărilor sale şi cum sunt numite de localnici şi astăzi. În plus, variantele date de Radu Popa sunt şi cele oficiale (vezi Eliza şi Dan Ghinea, *Localitățile din România. Dicționar*, Bucureşti, 2000, p. 465, 466).

[9] R. Popa, *op. cit.*, p. 108, nota 489.

[10] *Ibidem*, p. 81; Ioan Mihalyi de Apşa, *Diplome maramureşene din secolele XIV şi XV*, ediția a IV-a, Cluj-Napoca, 2009, p. 200, nr. 84. Nu înțelegem de ce editorul consideră *Ffeyer* drept „localitate dispărută lângă Sighet" (*Ibidem*), când, de fapt, este vorba despre satul Fereşti, numit deopotrivă *Feyer* şi *Feyerfalva* şi chiar *Belafalva* (de la Bâlea, provenit din slavă şi însemnând tot „alb"). Cu alte cuvinte, Albu, Bâlea şi Feyer sunt sinonime. Vezi R. Popa, *op. cit.*, p. 80–81.

[11] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 360–361, nr. 150. Fereştiul a făcut parte din cnezatul văii Cosăului, iar jumătate din el a fost stăpânit, înainte de 1361, de un „Stan zis Albu, tot român" (Stan dictus Fejyr similiter Olahus). Vezi R. Popa, *op. cit.*, p. 80.

[12] Această grafie nu este cea originală, medievală, ci este alterată de copistul de la 1900, după specificul limbii maghiare, aşa cum se întâmplă în majoritatea diplomelor din volumul publicat de Ioan Mihalyi.

Mijloc, care, împreună cu fraţii săi, dona o parte de moşie rudei sale Iuan, fiul popii Balotă[13]. Ţinând seama de frecvenţa numelui de Costea la Apşa de Mijloc, se poate presupune că „fiul popii" din 1404 transmisese calitatea de preot a tatălui ca poreclă şi apoi ca nume de familie, aşa cum se întâmplase şi în alte cazuri. „Nan de Săpânţa" este pomenit documentar de mai multe ori şi este, de fapt (ceea ce Iorga nu remarcă), „Nan, fiul lui Ladomir de Săpânţa", care (cel din urmă personaj) stăpânea încă din 1390 şi posesiunea Rona de Jos[14]. Acest sat Rona de Jos a fost cotropit de Drăgoşeşti înainte de 1402, dar, după confiscarea de la aceştia (căzuţi în dizgraţie în urma aderării lor la revolta antiregească), revine la vechii lui stăpâni, adică familiei lui Ladomir (Vladimir), mai exact fiilor acestuia Nan, Petru şi Stan, fiilor lui Stan (Petru, Ilie şi Alexandru), precum şi unui Petru, fiul lui Dan (întăriţi la 1407 în stăpânirea Ronei de Jos)[15]. De aceea, Iorga are dreptate când spune că Nan de Săpânţa este acelaşi cu Nan de Roma de Jos[16]. Dar istoricul greşeşte când spune că „Leoca Belcovici" ar veni din „Leuke, fiul lui Benko", ultimul provenit la rându-i din Benedict şi că personajul ar purta nume ungureşti rutenizate[17]. De fapt, acest ciudat Leoca Belcovici, de la 1404, trebuie pus neapărat în relaţie cu „Leucă şi Andrei, fiii lui Belc de Vad", care la 1411 erau întăriţi în stăpânirea Vadului şi a moşiei *Thurzad*, făcându-se tot atunci o hotărnicire a celor două sate vecine într-un singur trup (era vorba despre un vechi cnezat românesc) de circa 25 de kilometri pătraţi, pe cele două maluri ale Izei[18]. Belc nu are însă nicio legătură cu ungurescul Benko (de fapt, Benkő) şi nici cu latinescul Benedict (din care provine numele maghiar precedent), ci cu slavul Vâlc şi iată cum: pe la 1360, regele Ludovic de Anjou întărea nobilului *Bylk de Farkasrew* satul omonim, numit azi Vadu Izei sau, pe scurt, Vad; *Farkasrew* – toponim format din două cuvinte maghiare şi obţinut prin traducere din româneşte – înseamnă „Vadul lui Lupu", ceea ce arată clar că forma antroponimului *Bylk* provine din Vâlc şi înseamnă Lupu. Trebuie să presupunem că în secolul al XIV-lea românii maramureşeni – ca şi ceilalţi – foloseau încă, în urma convieţuirii romanicilor sau latinofonilor (şi românilor) cu slavii în secolele VII–XII, ambele nume, adică şi pe cel de origine latină (lup) şi pe cel slav (vâlc), ungurii nefăcând decât să traducă substantivul în limba lor (farkas). Prin urmare, Belcovici de la 1404 nu poate fi „fiul lui Benko", ci, cu siguranţă, „fiul lui Lupu", *Belc* ca şi *Bylk* nefiind decât forme corupte din Vâlc.

Sunt importante şi asocierile pe care le face Nicolae Iorga cu Moldova şi care, puse în legătură cu toponimia, oronimia şi antroponimia generale din Maramureş, s-au dovedit ulterior mult mai bogate, mai largi. Istoricul sugerează că Tărăsăuţi ar proveni din Taras, ceea ce este perfect plauzibil (mai sunt numeroase exemple de acest gen, precum Bedeu, Câmpulung, Dolha, Dubăsari etc.). Mai puţin probabilă este legătura dintre „Săpânţa şi Ţara Şepeniţului", care devine, în lectura lui

[13] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 549–553, nr. 230 (229) şi, respectiv, p. 384, nr. 160.
[14] R. Popa, *op. cit.*, p. 92.
[15] *Ibidem*.
[16] N. Iorga, *op. cit.*, p. 156.
[17] *Ibidem*, p. 156–157.
[18] R. Popa, *op. cit.*, p. 103–104.

Nicolae Iorga, a „Sepenicului" sau „ţara Săpânţei din Moldova de Sus"[19]. Chiar dacă, din punct de vedere etimologic, cele două nume pot fi asociate cu titlul de ipoteză, nu credem că cnezii maramureşeni, care l-au însoţit pe Dragoş şi mai ales pe Bogdan de Cuhea, au dus cu ei acest nume la confluenţa dintre Moldova şi Polonia. Se ştie azi că Ţara Şipenţului – teritoriu cuprins între Prut, Nistru şi Ceremuş, locuit între alţii şi de români – a intrat statornic în componenţa Moldovei abia în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea[20]. Rezervele noastre sunt însă şi de ordin etimologic, fiindcă nu vedem nicio posibilitate de asociere între denumirile de Săpânţa şi Şipeniţ.

Cea mai importantă legătură cu Moldova vine însă chiar din titlul studiului – „o mărturie din 1404 a celor mai vechi *moldoveni*". Fireşte, este vorba aici şi despre o exprimare metaforică. Maramureşenii sunt – din punctul de vedere al datării surselor interne scrise – mai vechi decât moldovenii. Surprinderea vine însă din altă parte: credinţa generală între cunoscători, chiar şi astăzi, este că românii din Ţara Românească şi Moldova au folosit în Evul Mediu limba slavonă şi au scris cu litere chirilice, în biserică, în cancelarii şi în cultură, pe când cei transilvani şi „ungureni" ar fi folosit latina. Se poate insinua astfel ideea că numai după ce au trecut prin Moldova, apropiaţii Drăgoşeştilor – reveniţi în parte în Maramureş, odată cu Balc sau Baliţă şi rudele sale, alungaţi de Bogdan – au deprins obiceiul elaborării documentelor juridice şi chiar al scrisului în general în slavoneşte. Ceea ce este complet fals, fiindcă se ştie azi că întreaga clasă superioară românească (elita cnezială şi apoi boierească sau nobiliară) a avut ca limbă cultă (a bisericii, a culturii) slavona, deopotrivă de o parte şi de alta a Carpaţilor. Natural, această limbă, de esenţă mediobulgară – deoarece modelul organizării bisericeşti ne-a venit de la bulgari, adică de la primii vecini direcţi care şi-au structurat o biserică creştină canonică proprie – a suferit influenţe în funcţie de zona geografică, bulgaro-sârbe în sud, în Muntenia şi Oltenia, rutene (ruseşti) înspre est, în Moldova şi latino-ungare înspre vest şi nord-vest, în Transilvania şi Partium. De aceea, documentul nostru, al „celor mai vechi moldoveni" din 1404, are influxuri rutene, dar şi ungaro-latine. El nu seamănă cu cele moldoveneşti decât prin limbă, alfabet şi influenţele rutene, celelalte elemente comune fiind general româneşti. Cnezii (juzii) şi voievozii (ducii) români cuprinşi în Regatul Ungariei au scris în slavoneşte mereu, de la documente până la pisanii şi de la tablouri votive până la cărţi de cult. În acelaşi volum din „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", în care erau evocaţi „cei mai vechi *moldoveni*", Nicolae Iorga publica un mic studiu despre „cea mai veche ctitorie de nemeşi români din Ardeal", referindu-se la fresca din 1408–1409, din biserica românească de la Streisângeorgiu (azi satul e înglobat în oraşul Călan, judeţul Hunedoara)[21]. După comentarea scenei pictate cu ctitorii şi a inscripţiei slavone, datate tot de la Facerea Lumii în 6917 (1408), Iorga adaugă următoarea concluzie: „Într-o mare lumină

[19] N. Iorga, *op. cit.*, p. 156.
[20] Victor Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Bucureşti, 1982, p. 293–296, 321.
[21] N. Iorga, *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ediţia citată, p. 162–165.

nouă apare prin fresca de la Streiu toată această nemeşime românească de cnezi, *nici unguriți, nici latinizați, nici trecuți la legea stăpânilor, ci înfățișând în Ardealul lor ce înfățişau dincoace ai noştri cei vechi*"[22]. Nicolae Iorga este cel dintâi istoric care aduce înaintea publicului cunoscător – cu argumente întărite de autoritatea sa recunoscută – ideea unității spirituale a păturii cneziale româneşti de oriunde. De-atunci, noile cercetări nu au făcut decât să confirme, să întărească această realitate. Ulterior, un strat anterior de pictură bizantină cu inscripții slavone, datat la 1313–1314, a dovedit că scrisul slavon în rândul cnezilor români transilvani preceda fondarea statelor medievale centralizate de la sud şi est de Carpați[23]. Alte mărturii din Transilvania şi Banat arată, fără putință de tăgadă, că limba cultă a cnezilor şi nobililor români medievali a fost slavona, ca şi la sud şi răsărit de Carpați (pe verso-urile unor diplome elaborate în limba latină de emitenți din Regatul Ungariei, pentru nobili români de origine cnezială din Țara Hațegului şi din Banat, se află însemnări chirilice din secolele XV–XVII).

Prin urmare, „pan Radul" cu jupanii lui maramureşeni nu au trebuit să treacă neapărat prin Moldova ca să învețe scrisul slavon. De altminteri, toate aspectele externe ale diplomei – de la termenul de „viceşpan" până la acela de „meşter" – arată pecetea locală din interiorul Regatului Ungariei, pusă asupra unei țări rămase în multe privințe româneşti. Nici măcar „darea de ştire" nu este neapărat ca în documentele Moldovei – cum spune istoricul – ci face parte din stilionarul general, prezent şi în documentele latino-ungare (*damus pro memoria* sau *memorie commendamus*). Iorga, care a publicat şi comentat multe documente maramureşene, remarcă faptul că elita acelei țări a aparținut „continuu aceluiaşi neam" şi a învederat „caracterul de absolută dominație românească asupra țării *Murăşului* şi a Marei"[24]. Sublinierea aceasta este extrem de importantă, fiindcă pune în lumină o intuiție extraordinară, cum marele învățat a avut de multe ori: cercetările ulterioare – cu precădere ale lui Radu Popa – au arătat indubitabil că voievodatul Maramureşului a fost singura țară românească (sau singurul nucleu politic românesc) cuprinsă în Regatul Arpadian, transformată integral în comitat al Ungariei şi în care elita românească (uşor adaptată) a rămas stăpână în chip efectiv! Au mai fost cazuri asemănătoare, dar niciodată identice. De exemplu, voievodatul Transilvaniei, cu vechiul său nucleu condus de românul Gelou, a fost menținut ca voievodat în cadrul Ungariei (după modelul româno-slav, moştenit), dar elita sa conducătoare nu a mai fost românească; Țara Hațegului – tot un vechi voievodat românesc – a păstrat clasa conducătoare românească în tot Evul Mediu, dar a fost treptat topită, ca district, în comitatul Hunedoarei; Țara Făgăraşului şi-a păstrat o marcantă individualitate politică şi o pătură conducătoare românească formată din cnezi boieriți, dar nu în cadrele efective ale Ungariei, ci ca parte componentă a Țării

[22] *Ibidem*, p. 164.

[23] George Mihăilă, *Cele mai vechi inscripții cunoscute ale românilor din Transilvania 1313–1314 şi 1408, Streisângeorgiu-Oraşul Călan, județul Hunedoara*, în „Revista muzeelor şi monumentelor. Seria Monumente istorice şi de artă", XLVII, 1978, nr. 1, p. 33–38. Vezi, în acelaşi loc, R. Popa, *Streisângeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI–XIV în sudul Transilvaniei*, p. 9–32.

[24] N. Iorga, *O mărturie din 1404…*, p. 156.

Românești (până la 1400) sau gravitând ulterior spre Țara Românească (după 1400). Numai Maramureşul şi-a păstrat şi vechea individualitate politică şi clasa conducătoare românească, la marginile Ungariei şi în forme adaptate, dar cu un fond copleşitor românesc. Până spre 1400, toți locuitorii rurali ai Maramureşului şi toți stăpânii de pământuri şi de sate sunt români. Excepție fac numai cele cinci târguri (Hust, Teceu, Vişc, Câmpulung la Tisa şi Sighet), de colonizare târzie, catolică, germană şi ungară. Abia în jurul anului 1400 se semnalează în Țara Maramureşului primii stăpâni de pământ unguri, dăruiți de rege (rămaşi mereu în număr infim), precum şi primele infiltrații sau roiri (colonizări) rutene venite dinspre nord, nord-vest şi nord-est, care aveau să copleşească populația românească, în secolele XVII şi XVIII, în partea țării de la nord de Tisa. În Evul Mediu propriu-zis însă, Maramureşul a fost o țară românească (voievodat) încadrată de la un timp în Regatul Ungariei sub formă de comitat, dar conservând în mare parte vechile structuri economice, sociale, confesionale şi culturale românești. Protagoniştii actului de la 1404, toți români, cu tradiția lor bizantină şi româno-slavă, cu datarea după era „de la Facerea Lumii", cu grija lor pentru stavropighia dependentă direct de Marea Biserică etc. sunt o mărturie vie în acest sens.

Nicolae Iorga îi pune cumva, într-un mod vag, dar de la sine înțeles, pe vicecomitele Radul şi pe cei zece jupani ai săi în legătură cu lumea lui Baliță şi Drag, donatorii menționați la 1404 în legătură cu stavropighia din Peri. Dar cine erau aceşti Baliță şi Drag? Erau, cu siguranță, descendenții lui Dragoş, „descălecătorul" Moldovei. Din păcate, specialiştii nu ştiu nici astăzi cu certitudine cine a fost acest „descălecător" al Moldovei, fiindcă dintre personajele maramureşene cunoscute cu numele de Dragoş în prima jumătate a secolului al XIV-lea niciunul nu pare să îndeplinească toate condițiile de identificare necesare. Despre acest Dragoş – care nu a fost niciodată voievod în Maramureş şi care va fi ajuns înainte de 1350 în Moldova ca voievod, în numele regelui Ludovic I de Anjou – se ştie că a avut un fiu succesor numit Sas, urmat, la rându-i, de fiul Balc sau Baliță (alături de care se menționează frații săi Drag, Dragomir[25] şi Ioan sau Ştefan). Generația lui Balc este aceea revenită în Maramureş, după ce a făcut față cu greu revoltei moldovenilor din 1359, nereuşind să se mențină într-o lume ostilă, sprijinită de forța celeilalte revolte, a maramureşenilor lui Bogdan de Cuhea, strămutată şi continuată la est de munți. Se cunoaşte bine că, după alungarea din Moldova, Balc (numit „voievodul nostru maramureşean") şi frații săi pomeniți primeau de la rege, la 2 februarie 1365, bunurile confiscate de la infidelul voievod Bogdan şi de la fiii săi, anume moşia Cuhea cu satele aparținătoare Ieud, Bocicoel, cele două Vişee, Moisei, Borşa, şi cele două Sălişte[26]. Cu alte cuvinte, Drăgoşeştii nu s-au întors la eventuale moşii ale lor strămoşeşti (care ar fi putut ajuta la o identificare certă), ci au preluat bunurile conducătorilor taberei adverse. Ulterior, la

[25] Probabil că acest Dragomir nu era frate bun, ci cumnat (adică frate prin alianță) cu frații Balc, Drag, Ştefan şi Ioan, cum se va vedea mai jos.

[26] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 56–58, nr. 29; *Documenta Romaniae Historica*, D. *Relații între Țările Române*, vol. I, București, 1977, p. 80–83; *Documenta Romaniae Historica*, C. *Transilvania*, vol. XII, București, 1985, p. 398–401 etc. În continuare, *DRH*.

11 august 1373, acelaşi suveran poruncea conventului din Lelez să-i pună pe Balc, Drag şi Ioan, fiii lui Sas, în stăpânirea moşiei Cuhea cu cele care ţineau de ea, precum şi a moşiilor numite Bocicoiu Mare, Biserica Albă, Taras şi Buştina, din comitatul Maramureş[27]. Nu peste mult timp, în 25 noiembrie 1387, mai apare un personaj din aceeaşi familie, anume Iuan Românul (*Iwan Olachus*), „adică fiul surorii după mamă al măriţilor bărbaţi Balc şi Drag voievod" (*filius scilicet sororis uterinae magnificorum virorum Balk et Drag woyvodae*), dăruit de regele Sigismund de Luxemburg, pentru meritele lui militare şi pentru moartea tatălui său (Dragomir) sub zidurile Vidinului (în Bulgaria) şi a fratelui său (Tatomir), căzut la *Belcz* (în Ucraina), cu moşiile Iza şi Apşa de Jos[28]. Însă la 1 mai 1390, aceste două moşii, alături de Rona de Sus, Bârsana, Rozavlea, Ruscova şi Vişeu, aveau să fie rehotărnicite pentru magiştrii Balc voievodul şi Drag „de Maramureş"[29], fără menţionarea nepotului lor, Iuan Românul. În curând (la 8 mai 1397), este atestat un Ladislau, fiul lui Ioan, fratele lui Balc şi Drag (cel din urmă numit acum voievod şi comite al Maramureşului), adică nepotul de frate al celor doi, stăpânind împreună cu unchii săi pomeniţi cetatea Chioarului (din comitatul Solnoc), precum şi moşiile Hust şi Sighet (din comitatul Maramureş)[30]. Un document din 1397 atestă pentru prima oară faptul că Balc a avut doi fii, anume Dumitru (*Demetrius*) şi Alexandru (*Sandor*), care, împreună cu tatăl lor şi cu unchiul lor (Drag), obţineau de la rege rehotărnicirea moşiei lor Teceu[31]. Aceiaşi, împreună cu alţi consângeni, sunt menţionaţi într-un important înscris din 7 aprilie 1402, prin care palatinul Ungariei cerea conventului din Lelez să-i pună pe protagonişti în stăpânirea unor moşii şi culmi muntoase, între care şi „Frumoasa, cu alt nume Muntele Frumos" (*Formoza, alio nomine Zephavas*)[32]. Se remarcă aici un toponim dat în limba română şi tradus apoi de către notar (diac) în limba maghiară. Punerea în stăpânirea acestor bunuri funciare (între care şi satele Budeşti, Vinceşti, Rona de Jos, Găneşti, Berbeşti, Fereşti, Muntele Uglei şi Uglea, din comitatul Maramureş) s-a făcut, cum spuneam, în favoarea lui Dumitru şi Alexandru, fiii lui Balc, Sandrin şi Gheorghe, fiii lui Drag şi Ladislau, fiul lui Ioan Românul (frate cu Balc şi Drag). Tabelul genealogic, conturat până în acest moment, se află în anexă.

La începutul secolului al XV-lea se încheia o etapă importantă din istoria familiei aflate în atenţie. După ce pare să fi intrat în conflict cu fratele său Balc (Baliţă), Drag a murit la finele anului 1400, în vreme ce menţionatul său frate, deşi mai vârstnic, era numit „răposat" abia la 26 iunie 1402[33]. Între 1365 şi 1400,

[27] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 65–67, nr. 36; *DRH*, C, vol. XIV, p. 394–395.

[28] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 114–115, nr. 52.

[29] *Ibidem*, p. 130–131, nr. 57.

[30] *Ibidem*, p. 151–152, nr. 65.

[31] *Ibidem*, p. 155–157, nr. 67.

[32] *Ibidem*, p. 164–166, nr. 71.

[33] R. Popa, *Ţara Maramureşului…*, p. 237. La 25 iunie 1402, Dumitru şi Alexandru, fiii lui Balc, se plângeau că răposatul lor tată fusese alungat de fraţii săi, Drag şi Ioan Românul, de la stăpânirea cetăţii Nyaláb şi a târgului Terebes, cu moşiile aparţinătoare de acestea, din comitatul Ugocea. *Ibidem*, p. 237, nota 100, unde apare eronat data de 25 iunie în loc de 26 iunie.

Drăgoşeştii edificaseră în nord-estul Transilvaniei un adevărat organism politico-administrativ propriu, cu baza în voievodatul maramureşean. Cu alte cuvinte, ţara românească refuzată lui Bogdan de Cuhea şi adepţilor săi între anii 1340–1360, a fost făurită, într-un fel, de către urmaşii lui Dragoş alungaţi din Moldova, după 1365, însă în contextul supunerii lor faţă de regele Ungariei. Familia a deţinut unele dintre cele mai înalte demnităţi, ajungând între baronii regatului: voievozi ai Maramureşului (1365), comiţi de Sătmar (1368), comiţi ai Maramureşului (1373), comiţi ai secuilor (1387), comiţi ai Ugocei (1389). În afara demnităţilor, ei au devenit unii dintre cei mai bogaţi feudali din ţară, deţinând peste 10 cetăţi puternice, plus un imens domeniu cu 200–300 de sate în comitatele Maramureş (cam 50 de sate), Ugocea, Sătmar, Sălaj şi Solnoc-Dăbâca; la acestea trebuie adăugate satele familiarilor lor (micilor cnezi locali) din Maramureş şi din alte comitate vecine, care le erau supuse în virtutea legăturilor de vasalitate. De exemplu, cum se vede din documentul citat mai sus, la 1402, Drăgoşeştii, cotropeau un mare număr de sate şi munţi din Maramureş, dar lăsau satele, munţii şi păşunile în folosinţa vechilor cnezi locali din împrejurimi. Numai domeniul Chioarului avea în 1405 circa 1000 de kilometri pătraţi, cu 58 de sate, dintre care 50 româneşti[34]. De altminteri, în foarte multe sate din Maramureş acaparate de urmaşii voievodului Dragoş, cnezii români locali au continuat să fie stăpânii de fapt ai acestor moşii, în calitate de mici vasali. Domeniul acesta uriaş avea un caracter destul de unitar, el acoperind aproape toate regiunile de pe cursul superior al Someşului, de la hotarul voievodatului Transilvaniei şi până la Tisa, precum şi de pe cursul superior al Tisei, până la limita apuseană a comitatului Ugocea[35]. Fiii lui Sas au tins să aibă un statut asemănător puternicului lor vecin, voievodul Transilvaniei, fapt vizibil şi din preţuirea pe care au dat-o propriului titlu de voievod, deşi erau concomitent şi comiţi a patru comitate. Ei incumbă prin această dualitate de titluri (voievozi şi comiţi în acelaşi timp) dubla realitate în care trăiau, prima provenită din moştenirea românească, româno-slavă şi bizantină, iar a doua din noua lume occidentală, adusă odată cu instituţiile Regatului Ungariei.

O altă mărturie a ideii de entitate politico-administrativă proiectată de Balc şi Drag este centrul lor bisericesc de la Peri, pentru care obţineau personal (prin prezenţa lor în capitala imperială, în 1391) drepturi aproape episcopale, în dependenţă directă de centrul Marii Biserici de la Constantinopol. Autoritatea acestui nucleu monastic cu rol episcopal (stavropighie) se întindea asupra domeniului pomenit, dar şi în afara acestuia, în regiunile vecine din nordul Transilvaniei şi al Crişanei, locuite de români ortodocşi.

Drăgoşeştii au putut ajunge la această situaţie privilegiată, între magnaţii regatului, în primul rând în urma marilor lor servicii militare, prin participare, cu

[34] I. Kádár, *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*, vol. VII, Dej, 1905, p. 328; R. Popa, *Ţara Maramureşului…*, p. 232.

[35] R. Popa, *Ţara Maramureşului…*, p. 233.

banderiile (contingentele) lor, la campaniile de la Vidin (1365–1368), de la Halici (1375, 1382), din Serbia, contra turcilor (1392), din Moldova (1395) etc.

Limitarea puterii lor începe din ultimul deceniu al secolului al XIV-lea, prin anumite măsuri (de centralizare) ale Coroanei şi ale altor aristocraţi, care începeau să vadă un pericol în imensa forţă acumulată de familia aflată în atenţie. Lovitura de graţie a venit însă în preajma anului 1400, când Balc (din câte se pare, după moartea fratelui său, petrecută chiar în 1400) apare desemnat drept conducător al unei acţiuni îndreptate împotriva regelui Sigismund şi duse cu forţele maramureşene ale familiei. Probabil că, în 1401, a aderat la facţiunea antiregească condusă de cancelarul Ioan Kanizsai, aşa cum (tot atunci sau în primăvara anului 1402), împreună cu oamenii săi, a luptat de partea lui Ladislau de Durazzo, rivalul lui Sigismund şi pretendentul la tron. Evenimentele din acei ani şi, în principal, aderarea Drăgoşeştilor la revolta magnaţilor îndreptată contra regelui Sigismund de Luxemburg au pus capăt marelui edificiu politico-administrativ de ei în Maramureş şi în ţinuturile vecine. Urmaşii lui Drag, stabiliţi în comitatul Satu Mare şi rămaşi probabil în afara conflictelor menţionate, s-au bucurat pe mai departe de protecţia regească şi au cunoscut, după mijlocul secolului al XV-lea, când s-au şi catolicizat, o nouă perioadă de ascensiune (devenind familia Drágffy). Deşi, în 1404, foştii inamici ai regelui sunt amnistiaţi, se produce destrămarea puterii şi autorităţii urmaşilor lui Dragoş în Maramureş. Documentele ulterioare arată numeroase familii cneziale locale maramureşene care obţin confirmări pentru satele lor, care intraseră odinioară, prin acaparări, în domeniul Drăgoşeştilor.

Pomeniţii fii ai lui Balc, Dumitru şi Alexandru, revin şi ei la situaţia feudalilor locali maramureşeni, stăpâni de sate după rânduiala cnezatelor. Astfel, Dumitru, „fiul răposatului magistru Balc, voievodul maramureşean", este menţionat la 20 februarie 1405, în legătură cu o pâră a nobililor din Domneşti contra sa, din pricina abaterii cu violenţă a cursului râului Talabor, de către Drăgoşeşti, în urmă cu zece ani, spre marea pagubă a reclamanţilor[36]. Este ultima menţiune cunoscută a lui Dumitru, fiul lui Balc, şi ea se face în legătură cu o regiune de la nord de Tisa, de pe Valea Talaborului, adică foarte departe de moşia Cuhea, dăruită familiei la 1365. Era acelaşi Dumitru pomenit în limba slavonă şi în ambianţa răsăriteană la 1404.

Reconstituirea acestui întreg cadru dintre anii 1350 şi 1405 a fost necesară pentru înţelegerea, la nivelul cunoştinţelor actuale, a împrejurărilor în care a fost emis menţionatul document slavon din 1404. Se înţelege, prin urmare, că, în 1404, panul Radul şi ai săi nu atestau, de fapt, dania propriu-zisă, făcută de „Baliţă voievod şi Drag meşter" din „uricul" lor mănăstirii Perilor, ctitoria familiei lor, ci confirmarea daniei celei vechi de către fraţii Dumitru şi Alexandru, fiii lui Balc (Baliţă). Vechii ctitori şi donatori, Balc şi Drag, muriseră, cum s-a văzut, în 1400 şi, respectiv, 1402. Documentul slavon în discuţie întregeşte şi tabloul dualităţii de instituţii şi funcţii existente în Maramureş în întreg secolul al XIV-lea, în perioada

[36] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 173–174, nr. 75.

tranziției de la voievodatul românesc (sau de la țara românească) la comitatul unguresc. Baliță şi Drag ajunseseră să fie comiți ungari şi mari baroni ai regatului, dar, încă şi la 1404 (când nu mai erau pe această lume) – în mediile lor locale româneşti – erau numiți tot după rânduiala românească, cu păstrarea vechiului nume de voievod. Mai mult, fiul cel mare al lui Baliță – adică des-pomenitul Dumitru – este numit şi el tot „voievod", semn al unei anumite tradiții, fie şi formale, de transmitere ereditară a titlului, poate chiar în spiritul, de sorginte occidentală, al dreptului primului născut.

Nicolae Iorga face în concentratul său studiu comentat mai sus un tablou succint al celor mai importante dintre aspectele detaliate de noi. Remarcă această lume dual㠄(„voievodul Baliță – Balc al ungurilor") – românească şi ungurească sau latină şi bizantino-slavă în acelaşi timp – în care s-au mişcat urmaşii lui Dragoş al Moldovei. Magnați ai Ungariei catolice şi latine, căzuți în dizgrație după înfrângerea revoltei la care aderaseră, revin parcă mai pregnant la tradiția lor bizantino-slavă, la țara lor românească maramureşeană, cu biserica ei proprie, de rang aproape episcopal. Iorga reface parțial genealogia familiei, coborând la Sas („Sasul"), voievod al Moldovei, „pe care tocmai aceşti copii ai lui (adică Baliță şi Drag) o pierdură", şi urcând până la Dumitru „voievod" şi Alexandru „meşter" , fiii lui Baliță, purtând exact aceleaşi titluri ca şi frații din generația precedentă, a tatălui şi unchiului lor. Iorga mai făcea la 1925 (când a rostit comunicarea la Academie) o remarcă din rândul acelora creatoare de problematică istorică, spunând şi scriind apoi: „… Pentru voievodul exilat se crease o *Moldovă* de dincolo de munți, cuprinzând, cu Sighetul şi Hustul, teritoriul întreg de la Chioara la Rodna, cu *țările* date egumenului-vlădică de la Peri: Sălagiul, Arva, Ugocia, Beregul, Chioara şi Ungurașul, Bistra"[37]. Poate că şi în spiritul acestei idei – a unei Moldove translatate peste munți „pentru voievodul exilat" – rudele lui Sas cu panul Radul şi cu jupanii săi sunt numiți de Iorga „cei mai vechi *moldoveni*". După câteva decenii, Radu Popa dezvolta, cum s-a văzut, această idee, cu argumente solide, scriind despre țara românească refuzată de regalitate lui Bogdan de Cuhea în Maramureş, dar făurită apoi de „voievodul exilat" din Moldova, Baliță, de frații şi de celelalte rude ale sale, nu doar în Maramureş, ci într-o întreagă regiune, care poate să fi avut chiar întinderea Moldovei pierdute. Fireşte, această nouă „Moldovă" nu fusese chiar un dar al regelui Ungariei, ci se născuse prin marile eforturi ale Drăgoşeştilor, în primul rând prin vărsarea sângelui lor pus în serviciul regelui şi al sfintei coroane. S-a dovedit că Iorga a avut dreptate inclusiv în descrierea întinderii acestei autorități a fiilor lui Sas, care coincidea cumva cu oblăduirea egumenului-episcop de la Peri, numit (ales) numai cu voia ctitorilor. Această autoritate imensă a familiei urmaşilor lui Dragoş, maramureşeanul-moldovean, nu a rezistat – cum se ştie – inclusiv pentru că era o alcătuire artificială, dar a dăinuit vechea Țară a Maramureşului, care, fie şi sub haina cea nouă de comitat, a păstrat mai toate instituțiile româneşti locale.

[37] N. Iorga, *O mărturie din 1404*…, p. 157.

Iorga mai remarcă ceva, cu acelaşi spirit de observaţie ascuţit, vorbind despre „forma românească veche, nu numai a nemeşilor şi viteşpanilor, dar şi a acelor *meşteri*, foarte adesea români, de cari e plină atunci istoria Ungariei, corespunzând, cred, mai curând magiştrilor constantinopolitani decât perpetuării în Occident a acestei demnităţi militare romane”[38]. Această idee – abia formulată atunci – a influenţei şi a moştenirii bizantine din Regatul Ungariei medievale a fost ulterior dezvoltată cu mult folos şi cu rezultate excepţionale, lumea bizantină vădindu-se vie şi activă în Ungaria nu numai prin existenţa popoarelor ortodoxe (români, sârbi, bulgari, ruteni), ci şi prin biserica şi spiritualitatea răsăriteană în general, răspândite pentru un timp în rândul unor mari mase dintre locuitorii regatului[39].

Şi încă ceva demn de remarcat, spus în final de Iorga, anume „lupta între cele două forme diplomatice”, care a sfârşit cu biruinţa „sloveniei” documentare. Savantul ştia că, aşa cum românii, situaţi într-o arie de interferenţă, au oscilat o vreme, la modul general, între Apus şi Răsărit, între Occidentul latin şi Orientul bizantino-slav, ei au avut o perioadă de ezitare şi în privinţa formelor particulare ale acestor două arii de cultură şi civilizaţie. „Lupta” dintre „latinie” şi „slovenie”, dintre Biserica latină şi cea bizantină (sau dintre Roma-Avignon şi Constantinopol) pentru atragerea românilor se vede clar la sud şi răsărit de Carpaţi, încât părintele Vitalien Laurent sublinia demult că „cea mai frumoasă cucerire care a fost făcută de Biserica bizantină în secolul al XIV-lea a fost cu siguranţă cea a principatelor valah şi moldav”[40]. Această „biruinţă a sloveniei”, odată cu cea a Bisericii ortodoxe, se poate surprinde în manieră destul de elocventă şi în Transilvania, în rândul elitei româneşti, pătrunse de ambianţa bizantină şi de expresia cultă a scrisului slavon. Slavonismul cultural şi Ortodoxia au fost trăsături definitorii ale clasei cneziale (apoi nobiliare şi boiereşti) româneşti în tot Evul Mediu, inclusiv în Transilvania şi Ungaria. În cele din urmă teritorii – cuprinse totuşi administrativ-politic într-un regat catolic şi latin – s-au produs treptat, sub impulsul alterităţii (naturale sau forţate), şi interesante fenomene de aculturaţie, de biritualism, de dublă identitate, de trecere a unor fragmente din elita românească spre lumea de marcă occidentală.

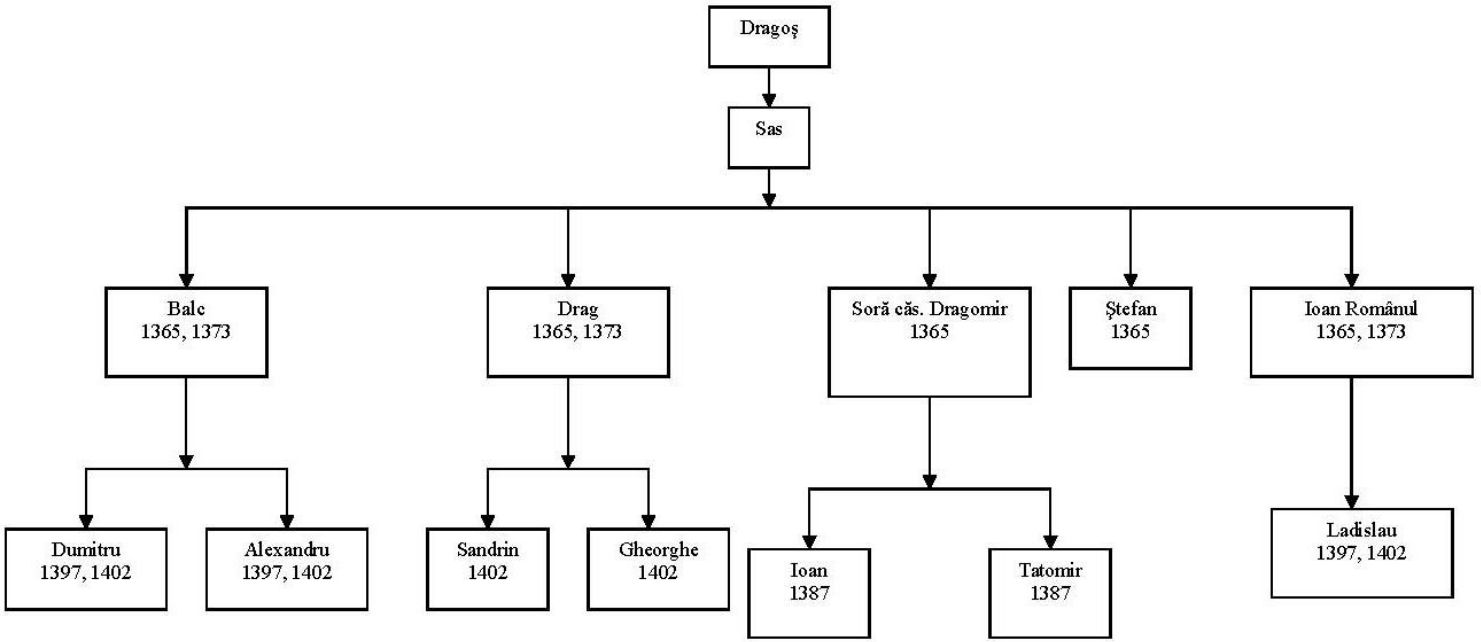
Asupra tuturor acestor fascinate procese ne-a atras atenţia – cu un farmec şi cu o intuiţie aparte – Nicolae Iorga, de la care trebuie plecat mereu şi mereu în cercetările actuale. Cele mai multe dintre sugestiile marelui istoric au devenit adevărate direcţii de cercetare pentru urmaşi, fertile teme de investigaţie, unele de o modernitate surprinzătoare, convergente cu sensibilitatea despre trecut a noilor generaţii.

[38] *Ibidem*.

[39] Existenţa celor circa 600 (400 localizate) de mănăstiri bizantine faţă de cele cam 170–180 latine, atestate pe teritoriul Regatului Ungariei, până la marea invazie tătară (1241–1242) vorbeşte de la sine în acest sens. Vezi Gyula Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 114 şi I.-A. Pop, *Testimonies on the Ethno-Confessional Structure of Medieval Transylvania and Hungary (9th–14th Centuries)*, în vol. „Pursuing Diversity. Demographic Realities and Ethno-Confessional Structures in Transylvania”, edited by I.-A. Pop, Sorina Paula and Ioan Bolovan (în „Transylvanian Review”, vol. XIX, supplement no. 1, 2010), Cluj-Napoca, 2010, p. 9–41.

[40] Vitalien Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'Église byzantine avec l'Église roumaine au début du XVe siècle*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine”, XXVI, 2, 1945, p. 165.

ANEXA

Dragoș
Sas
Bale
1365, 1373
Drag
1365, 1373
Soră căs. Dragomir
1365
Ștefan
1365
Ioan Românul
1365, 1373
Dumitru
1397, 1402
Alexandru
1397, 1402
Sandrin
1402
Gheorghe
1402
Ioan
1387
Tatomir
1387
Ladislau
1397, 1402

NICOLAE IORGA – „ULTIMUL BĂRBAT GOETHEAN”

Prof. univ. dr. VASILE PUŞCAŞ

România a fost în tranziție aproape două secole. A fost într-o permanentă şi convulsivă căutare de sine. A avut ca obiectiv o sincronizare cât mai adecvată cu Europa. În anumite momente a insistat chiar pe integrarea cu fundamentele civilizației europene. Pentru aceasta, românii au dovedit că sunt gata să accepte sacrificii imense. Uneori şi elita românească – mai bine zis componenți ai acesteia – au reuşit să fie aproape de cotele „plenitudinii istorice”. Foarte puțini, însă, şi aici îl numărăm, în primul rând, pe Nicolae Iorga, au avut conştiința plenitudinii istorice şi au acționat ca aceasta să devină un bun al întregii societăți româneşti.

Vasile Băncilă avea dreptate, Nicolae Iorga este un subiect de care nu te poți apropia decât cu mare greutate[1]. A spune că a fost un „om extraordinar” nu e o exagerare, ci prea puțin. Aceasta pentru că „respira aproape permanent un puternic titanism”. Dar mai ales deoarece faptele sale şi întreaga sa viață exprimau „concentrarea şi forțarea existenței uneori până la tragic”[2]. Adăugăm doar că nici pe departe nu este vorba doar de un tragism individual. Mai degrabă el se identifică prin tragismul unei națiuni şi al unei țări. Şi nu facem o evaluare subiectivă, la 70 de ani de la moartea savantului. Doar extindem peste decenii percepțiile celor care au trăit în acele vremuri.

Iată ce scria Nichifor Crainic: „Într-o blestemată zi, România a luat cunoştință că Nicolae Iorga a fost asasinat mişeleşte de o echipă legionară. Inimile s-au oprit în loc. Universul s-a întunecat ca în vremea răstignirii lui Iisus Hristos. Proporțiile crimei erau aşa de covârşitoare, încât ea devenea incredibilă. Oricâte erori şi-ar fi imaginat cei mai demonizați adversari a legionarismului, una ca aceasta n-ar fi putut concepe. Un Nicolae Iorga ucis de naționalişti? Răspunde tu, generație a Războiului Întregirii, care ai fost clădită de geniul lui. Răspunde tu, țară care ai fost România Mare şi el ți-a fost tată spiritual şi moral! În Nicolae Iorga legionarii au ucis creierul umanității româneşti. N-a fost nimicit un om de 70 de ani, ci însuşi spiritul care sintetiza făptura de pretutindeni şi de totdeauna a unui neam. Demenții au împuşcat inima nației”[3]. R.G. Waldeck, corespondentul revistei „Newsweek”, se afla la Bucureşti când s-a întâmplat această oroare de neînchipuit. Faima acestei jurnaliste era că relata cu maximă obiectivitate, fără să lase vreo

[1] Vasile Băncilă, *Portrete şi semnificații,* Bucureşti, Ed. Revista de Istorie şi Teorie Literară, 1987, p.167

[2] *Ibidem*.

[3] Nichifor Crainic, *Zile albe. Zile negre. Memorii* (I), Bucureşti, Ed. Gândirea, 1991, p. 330.

urmă de implicare emoțională. Asasinarea lui Iorga îi face o impresie atât de puternică şi neplăcută, încât e nevoită să-şi mărturisească simțirea: „Groaznica moarte a lui Iorga m-a făcut să plâng. Legionarii l-au ridicat din casa sa de la țară, lângă Ploieşti, l-au dus în pădure şi, înainte de a-l omorî, i-au smuls barba lungă şi albă. Am plâns – repetă R.G. Waldeck – la gândul de nesuportat că ultimul bărbat goethean a fost asasinat atât de mişeleşte". Şi continuă: „Este adevărat că profesorul Iorga era numai versiunea românească a unui goethean, dar era ceva genial în erudiția sa enciclopedică şi deopotrivă plină de grație, pe care, prin memoria sa prodigioasă şi veşnic trează, o avea întotdeauna la îndemână"[4].

Nicolae Iorga a excelat în istoriografie, scriind el însuşi o bibliotecă întreagă de cărți de istorie. A fost răpus „la apogeul vârstei de istoric"[5]. Adică în stadiul în care acumulările imense şi lucrările de interpretare istorico-istoriografică l-au îndemnat să realizeze o adevărată „istoriologie" a vieții omeneşti planetare. La vârsta de aproape 90 de ani, marele istoric David Prodan spunea despre opera istoriografică a lui Iorga: „Totdeauna l-am citit greu, meditativ, copleşit de avalanşa ideilor şi aglomerarea stilului său, totdeauna m-am simțit mic, mic ucenic intimidat în fața dimensiunilor sale"[6].

Istoria a fost pentru Iorga mai mult decât materia cercetării, interpretării, scrierii şi conferențierii. A fost cea mai importantă filosofie de viață. Căci în istorie Iorga se găsea pe terenul realității trăite şi care urma a se derula. Era un idealist pentru că istoria nu însemna o îngrămădire de fapte, ci o viață reconstituită prin puterea spiritului, aparținea sferei culturii. Şi, ca atare, se aştepta ca prin cultură să se împlinească toate celelalte sfere ale trăirii omeneşti: politica socială, economică etc. Într-una din ultimele prefețe, Iorga se confesa: „În ce mă priveşte, aş fi voit să am mai mult talent poetic pentru a fi mai aproape de adevăr"[7]. Poate şi de aceea, Gh. I. Brătianu remarca faptul că „nu este rând din atâtea câte le-a scris, care să nu arunce sămânța unei idei, care să nu constituie prilejul unei discuții, care să nu pună probleme ce constrâng la examinare şi cercetare şi să nu deştepte interesul cititorului, fără de care orice scriere istorică nu mai este ştiință vie, ci literă moartă"[8].

Publicând *Galeria oamenilor politici* (1935), Sterie Diamandi susținea că Nicolae Iorga „uimeşte şi înspăimântă pe toată lumea prin vasta şi multilaterala lui cultură, prin formidabila lui memorie, prin uriaşa lui putere de muncă, care nu osteneşte niciodată, ci necontenit produce"[9]. Şi nu scria numai istoriografie, ci şi literatură, dramaturgie etc. „O clipă nu trebuie să pierdem din vedere – ne avertizează acelaşi Diamandi – că, alături de savantul Iorga, avem pe artistul Iorga. Aici găsim caracteristica personalității sale, ca şi explicația celor mai multe dintre însuşiri". Dacă

[4] R.G. Waldeck, *Athenee Palace,* Bucureşti, Ed. Humanitas, 2000, p. 242.

[5] David Prodan, *Nicolae Iorga*, în *În amintirea lui Nicolae Iorga*, Iaşi, Filiala Academiei Române, 1990, p. 5.

[6] *Ibidem*.

[7] *În amintirea lui Nicolae Iorga*, p. 23.

[8] *Ibidem*, p. 22.

[9] Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici,* Bucureşti, Ed. Gesa, 1991, p. 159.

în istoriografie Iorga exprimă fundamentele raționamentului, în literatură își arată predominant temperamentul. Aducând în discuție temperamentul lui Iorga, este cazul să amintim că acesta era pătimaş şi nestăpânit, ceea ce i-a adus şi nenumărate neplăceri şi etichetări publice, pe un fond de timiditate perceptibilă, cauzată de „o mare cuviință”[10]. Tot aşa de adevărat este însă că „mulțumită elementului de natură artistică, savantul Iorga a câştigat în amploare, perspectivă şi forță de atracție, reuşind să devină un focar puternic în viața culturală şi publică a țării”[11].

Atât admiratorii, cât şi detractorii lui Nicolae Iorga au recunoscut devoțiunea savantului pentru interesul național. Era capabil să argumenteze nevoia subordonării oricărei concepții politice idealului național. Realitățile sociale şi economice erau subsumate dezideratului național. De la țăranul dintr-un îndepărtat cătun până la capul statului, datoria cetățenească era evaluată de Iorga prin devotamentul față de țară. Înainte de Primul Război Mondial şi în timpul participării României la operațiunile militare, Nicolae Iorga a fost un catalizator al energiilor şi voinței populare pentru înfăptuirea unității naționale a românilor. În perioada refugiului la Iaşi, Nicolae Iorga a desfăşurat o activitate extraordinar de vastă şi intensă: „În jurul lui gravitau Palatul, membrii guvernului, generalii, cărturarii, ca o constelație de planete răsfrângând lumina unui astru. Se vedea zilnic cu preşedintele Consiliului de Miniştri, Ion I.C. Brătianu, când la unul când la celălalt acasă. Era pus la curent cu toate problemele şi informațiile, din care îşi cristaliza cele două articole zilnice, hrana morală a nației. Alegea şi redacta singur notele după telegramele sosite şi tot singur corecta ziarul. […] Cărți asupra relațiilor noastre istorice cu aliații ieşeau din teasc una după alta. Seara îşi corecta memoriile”[12]. Îşi ținea regulat cursurile la Universitate şi susținea dese conferințe publice. Cum spunea acelaşi Nichifor Crainic, Iorga era dominat de acest „spirit providențial” şi nu admitea nimic lângă sau deasupra lui.

Crainic nu avea dreptate când afirma că împlinirea dezideratului unității naționale a dus la o limitare a activității lui Iorga („istoric şi şeful unei mici grupări politice”). Dacă o parte a „generației idealului național” a rămas, după 1918, „o generație fără ideal”, nu acelaşi lucru se poate spune despre Iorga. El susținea, încă din 1917, că realizarea idealului național nu este finalul unei acțiuni politice naționale, abia după aceea urmând „a face țară nouă din România”. Despre misiunea reformării României unite îi scria Iorga şi lui Iuliu Maniu, în ianuarie 1920: „Încredințat că în tezaurul nesfârşit al culturii naționale se găseşte mijlocul de a trece peste granițele actuale ale marilor probleme de viitor, primesc recunoscător bunele cuvinte şi, mulțumind omului de înaltă înțelepciune politică pe care Ardealul l-a dat României unite, sunt sigur că, sprijiniți pe un parlament patriotic şi însuflețit de cele mai frumoase sentimente, vom putea colabora frățeşte pentru a asigura țării noastre, odată cu fundamentalele reforme imperios cerute, şi

[10] Vasile Băncilă, *op. cit.*, p. 170.
[11] Sterie Diamandi, *op. cit.*, p. 160.
[12] Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 127.

ordinea morală care singură îi poate da o reală valoare”[13]. Iorga nu şi-a pierdut speranța şi elanul de a renova structural România nici în perioada marii crize economice. Văzând în revenirea la tron a regelui Carol al II-lea o şansă de a recupera idealul național, el a acceptat demnitatea de prim-ministru, deşi ştia că trebuia să guverneze într-o situație foarte dificilă. Credea că va fi sprijinit să lucreze pentru o „nouă Românie”, dar şi-a dat seama că era folosit doar pentru tranziția la un nou stadiu al politicianismului autohton. A demisionat cu un sentiment de amărăciune, dar nu a abandonat credința în necesitatea implicării sale pentru realizarea unei Românii reînnoite, nu doar unite.

Chiar şi în „epoca nenorocită” şi „nesănătoasă”[14] a anilor ’30, Nicolae Iorga mai credea în însănătoşirea şi dezvoltarea societății româneşti. În 1938, savantul scria: „Acum se cere nu ca o parte din societate să ia contra alteia o anumită atitudine, căutând s-o convingă, sau să se întrebuințeze alte arme, până la condamnarea la moarte a unui grup din societate de către celălalt, care-i răspunde prin condamnarea la închisoare, ci se cere altceva: o întreagă societate să se simtă solidară; dacă vrea să trăiască, ea trebuie să recurgă la toate mijloacele materiale şi la toate forțele morale din care pleacă mijloacele materiale”[15]. Este uşor de recunoscut, în acest comentariu, episodul confruntării între Armand Călinescu şi Carol al II-lea cu Garda de Fier şi Corneliu Zelea Codreanu. Deşi Iorga a fost, în amintitul episod, parte amenințată de Codreanu şi parte instrumentată incorect de Carol al II-lea şi Armand Călinescu, Iorga găsea puterea morală să transforme această întâmplare într-un motiv de mobilizare a societății româneşti pentru a evita consecințele nefaste ale comportamentelor menționate.

Între cele două războaie mondiale, Nicolae Iorga a fost un ferment dinamic al procesului de modernizare a României. S-a implicat, la începutul anilor ’20, în reconfigurarea instituțională şi constituțională a țării, propunând formule europene pentru structurarea sistemului partidist şi funcționarea statului. Deşi nu a avut o sensibilitate aparte pentru aspectele economice, a căutat să convingă lumea politică şi de afaceri despre necesitatea valorizării raționale a resurselor materiale şi umane ale României unite. Guvernând în perioada crizei economice, a sesizat şi enormele discrepanțe sociale, dar şi efectele lor asupra politicii şi sistemului democratic. Îndeosebi în cursurile predate la Academia Comercială din Bucureşti a pledat pentru echilibrul socio-economic al capitalismului. În *Concepția umană a istoriei* (1937), savantul avertiza asupra datoriei contemporanilor săi: „lucrul de căpetenie şi azi, şi mai ales lucrul de căpetenie pentru ca să avem un alt mâine decât al confuziei şi barbariei de azi, este să redevenim mai oameni de cum suntem acuma; a reintra în umanitate, aceasta este pentru noi datoria cea mare”[16]. Iorga nu se referea numai la consecințele socio-umane ale metodelor de producție standardizatoare, dar şi la prăpastia socială între mediul rural şi cel urban, având o

[13] Nicolae Iorga, *Corespondența*, 2, Bucureşti, Ed. Minerva, 1986, p. 282.
[14] Idem, *Idei asupra problemelor actuale*, Bucureşti, 1934, p. 184.
[15] Idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a IV-a, Iaşi, Ed. Polirom, 1999, p. 287.
[16] *Ibidem*, p. 270.

sensibilitate aparte pentru situaţia ţărănimii române; el constata, totodată, şi efectele dezastruoase ale ascendenţei regimurilor autoritare şi dictatoriale, ale distrugerii statului de drept.

Profesorul, jurnalistul, scriitorul, politicianul, dar mai ales cetăţeanul Nicolae Iorga a fost deosebit de virulent, în anii '30, faţă de cei care atacau deschis democraţia şi statul de drept. *Idei asupra problemelor actuale* (1934) este o demascare publică a caracteristicilor devastatoare ale anilor post-criză: „Trăim, desigur, una din epocile cele mai nenorocite din istoria omenirii – spunea Iorga – chiar dacă nu se varsă sânge şi barbarii nu cutreieră oraşele ruinate. E o astfel de criză cum istoria rareori le pomeneşte"[17]. În fapt, Nicolae Iorga sesiza prelungirea crizei economice în criza socială şi criza politică: „Regimul acesta de nelibertate actuală sau virtuală, nelibertate în domeniul de activitate, este, fără îndoială, un lucru foarte puţin plăcut. E cât se poate de rău să ţi se ceară ascultare de către oamenii care s-au ridicat fără lege şi chiar împotriva legii"[18]. Subliniind, cum e şi firesc, adâncirea crizei morale în societatea europeană şi cu deosebire în cea românească, Nicolae Iorga arată că „pretutindeni avem o luptă necontenită între tendinţe ce se bat cap în cap", iar instabilitatea şi incertitudinile sporeau datorită faptului că acea „epocă nenorocită" se manifesta şi prin „legi ce se fac astăzi pentru a fi călcate mâine, de regulă multe ridicole, aşa că nu ştii, aproape, de e mai nebun cine le face sau cine le aplică"[19].

O atât de ardentă implicare în viaţa social-politică autohtonă i-a atras lui Iorga numeroase critici din partea mediului politic şi, uneori, chiar dinspre cercurile intelectuale româneşti. Portretistul Sterie Diamandi susţine că percepţia publică despre Nicolae Iorga s-a înrăutăţit datorită faptului că a intrat la guvernare într-o perioadă de acută criză economică (1931), deşi era clar că resursele financiare nu permiteau îmbunătăţirea situaţiei. Mai mult, opiniei publice i-ar fi fost greu să înţeleagă şi poate chiar să accepte la guvernare combinaţia Iorga – Argetoianu, adică liderul anti-politicianismului şi campionul politicianismului[20]. Însuşi Nicolae Iorga a constatat cele sesizate de Diamandi. Într-o scrisoare către Constantin C. Graur (21 decembrie 1932), savantul se confesa: „Durerosul an de guvernare pe care mi l-au impus nevoile ţării şi în care am pus ceva pricepere unită cu multă muncă şi cinste, m-a făcut şi mă face să fiu ţinta unor atacuri la care n-am răspuns, ştiind că la noi acesta e obiceiul în luptele politice, deşi neadevărul s-a adăugat la glume jignitoare şi la insulte grosolane"[21]. Iorga ştia bine mentalităţile politice din România acelei vremi şi a intrat în acea „combinaţie", sperând că, gradual şi cu suportul regelui, va deschide calea spre o „nouă Românie", aşa cum am mai arătat. Marele eşec al omului politic a fost constatarea că, în loc să sprijine acel proiect, Carol al II-lea l-a folosit ca „intermezzo" pentru restaurarea politicianismului şi pentru întărirea propriei poziţii în sistemul politic al acelei epoci.

[17] Idem, *Idei asupra problemelor actuale*, p. 184.
[18] *Ibidem*.
[19] *Ibidem*.
[20] Sterie Diamandi, *op. cit.*, p. 175.
[21] Nicolae Iorga, *Corespondenţa*, 2, p.145.

Dar cea mai mare mâhnire a simțit-o Profesorul Iorga: „Dacă omul politic a refuzat să se apere contra încercărilor de a-l mânji, înțelegeți bine ce greu îi vine profesorului – mărturisea el – să stea de vorbă cu cine, fără bună-credință, se dă la rostul ostenelilor lui de 40 de ani, recunoscute de o lume întreagă străină, care, desigur, nu are nici un interes să mă măgulească”[22]. Cu un ton reprobatoriu, Crainic explică disjuncția profesor-politician, în ceea ce-l priveşte pe Iorga, prin aceea că savantul s-ar fi „sorbonizat” încă din 1924, adică şi-ar fi temperat „convingerile sale naționale”, datorită „umanitarismului” deprins la Sorbona şi Institutul Francez, dar şi unui oportunism specific comportamentului politicienilor din România[23]. Crainic nu are dreptate nici într-un fel, nici în altul. În postura de om politic, Iorga nu se despărțea de bagajul cultural şi cel de istoric şi universitar. Dimpotrivă, el spunea mereu că punea la dispoziția interesului politic/național cunoştințele sale istorice şi valorile sale culturale. Iar cum pentru el istoria era evoluția neîntreruptă a umanității, „doctrina” umanitarismului s-a impus ca ceva normal, firesc şi chiar imperios în acțiunea politică desfăşurată. Gloria şi prestigiul său, ca şi starea socială au decurs, în primul şi în primul rând, din statutul de istoric şi universitar. Aşa cum s-a menționat, a fost unul dintre cei mai aprigi luptători contra oportunismului şi politicianismului şi nu numai în vorbe, ci mai ales în fapte. El nu a intrat în bătăliile politice pentru satisfacerea intereselor personale, ci a subordonat toată energia interesului național, demonstrând că, în România, trebuie şi se poate face politică şi altfel.

Iorga şi-a început activitatea politică imediat după înăbuşirea răscoalei din 1907, fiind impulsionat de credința că era nevoie „a se întemeia o Românie nouă, România cea dreaptă, România cea adevărat națională şi cu caracter democratic”[24]. În chiar primul său discurs parlamentar, el spunea: „Mărturisesc că am o idee foarte înaltă de misiunea noastră, a tuturor; am un fel de fior de demnitate deosebită din momentul în care am intrat în acestă Cameră, mă simt părtaş a unei părți mai mari sau mai mici a maiestății care se găseşte întrupată în această reprezentațiune națională…”[25]. Măreția cuvintelor exprima însăşi trăirea politică a lui Nicolae Iorga, fără accente retorice ori politicianiste. Şi-a dat seama, chiar de la primii paşi în politică, de faptul că va fi etichetat drept naiv, iar demersul său politic – o naivitate. El nu s-a ghidat în politică după principii abstracte, ci a pornit de la analiza realității imediate şi a concluziilor evoluției istorice[26]. Adesea argumenta un vot în Parlament sau o declarație politică prin „idealul său” şi conştiința sa. Ştia că pentru calitatea mediului politic din România, cineva care venea dintr-un mediu ştiințific serios şi cu prestigiu academic era considerat „naiv”. El nu concepea politica o activitate de „dând-luând”, ci ca „politică practică” pentru realizarea „interesului general” şi nicidecum a interesului personal.

[22] *Ibidem*.

[23] Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 188.

[24] Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare, 1907–1917*, Bucureşti, Ed. Politică, 1981, p. 116.

[25] *Ibidem*, p. 78.

[26] Vasile Puşcaş, *Pulsul istoriei în Europa Centrală*, Cluj-Napoca, Ed. Sincron, 1996, p. 100.

Poate că una dintre cele mai ilustrative exemplări a raportării lui Iorga şi a politicianismului autohton la ceea ce numeau fiecare „realitate" şi „naivitate", este concepția pe care o aveau despre ce era şi ce trebuia să fie administrația publică. În răspunsul la Mesajul regal (23 noiembrie 1907), prezentat la deschiderea sesiunii parlamentare, Nicolae Iorga atenționa că nici fanarioții şi nici generalul Kiseleff nu au avut interesul să dea „o administrație care să fie prielnică țării". Savantul-politician aprecia că România avea nevoie de o administrație care să aplice şi să respecte legile, să servească „rosturile" generale ale țării, dar mai ales să aibă grijă de toți cetățenii şi cu deosebire „să protejeze pe cel slab". Dar tot Iorga constata că o astfel de administrație „nu am avut-o niciodată, ci numai o administrație detestabilă, care şi este una din cauzele principale ale situațiunii rele de astăzi…". Şi continuă Nicolae Iorga, subliniem – în 1907: „Administrațiunea noastră, fiind însă o administrațiune de partid, locurile în administrație se dau pentru servicii politice, plasându-se în administrație toți agenții electorali. Agenții electorali mai dibaci au locuri mai înalte, iar cei mai puțin dibaci au locuri mai mici. Prin urmare – conchidea Iorga – administrațiunea noastră, fiind de caracter politic, fiind fără durată şi fără pregătire, căci în administrația românească poate să intre oricine"[27]. Oricine îşi dă seama că Iorga avea o percepție realistă asupra situației din România. Naivă a fost, poate, doar speranța lui că asemenea realități pot fi schimbate. Aceasta pentru că radiografia făcută administrației publice româneşti se potriveşte şi după un secol. Dar aceasta nu înseamnă deloc naivitate, ci mai degrabă clarviziune şi condamnare deschisă a uneia dintre cele mai mari boli a sistemului politic din România – politicianismul. Iar a te implica în efortul de modernizare a sistemului politic şi a favoriza o evoluție rațională a societății româneşti pentru sincronizarea cu mersul civilizației occidentale nu însemna deloc „naivitate" ci, mai degrabă, asumarea unei înalte responsabilități față de semeni.

Politicianul Nicolae Iorga n-a încetat niciodată să afirme că el este istoric „înainte de toate", că istoria îi ghida „chemarea în societate". Modul cum raționa în politică era prezentat astfel de Iorga: „Eu sunt istoric şi am căutat de multă vreme acea stăpânire de mine, însuşirea aceea a înlăturării părții personale şi acea înlesnire de a grupa în jurul unor idei faptele petrecute în fața ochilor mei sau aflate din izvoare sigure, drept care trebuie a da un tablou istoric…"[28]. Profesorul Iorga ştia că e un caz izolat în politica românească din acea vreme, dar intenționa să introducă în judecata politică şi referințele la „realitatea istorică" şi „valoarea istorică a momentului", respectiv de a conecta teoria şi practica socială. De aceea, chiar de la începutul secolului al XX-lea, el avertiza: „Veacul acesta nu este un veac de formalism şi idei metafizice, umanitare, filosofice. Veacul acesta este veacul democrației rezemate pe realitate şi de la aceasta trebuie să se plece totdeauna"[29]. Departe de a propovădui imobilitatea, Iorga critica ancorarea predilectă

[27] Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, *1907–1917*, p. 110.

[28] *Ibidem*, p. 80.

[29] *Ibidem*, p. 131.

într-un aşa-zis „tradiționalism”, după cum spunea apăsat că „statisticile nu trebuie invocate pentru a ascunde o stare nenorocită”.

Iorga a fost puternic impresionat de răscoala țăranilor, în 1907, şi adesea spunea că, dacă nu ar fi fost atât de necesar să se impulsioneze reformarea țării, ar fi preferat să rămână la scrierea şi predarea istoriei naționale şi a celei universale. Dar ceea ce a urmat după răscoala țărănească l-a determinat să intre în arena politică: „Nu putem să admitem – declara Iorga, în noiembrie 1907 – că în această mare tragedie națională, care a început cu răscoalele şi trebuia să se termine cu o țară cu totul nouă, să se audă bucăți de comedie sau bucăți de dialoguri din vechea dumneavoastră presă, pe care o credeam cu totul încheiată”[30]. În această frază găsim întocmai relaționarea între istorie şi politică pe care o făcea şi Raymond Aron, atunci când spunea că analiza şi strategizarea politicii trebuiau să țină cont de „lecțiile precedenților” şi propunerile de noi acțiuni[31]. Sau, preluând concluziile lui Marc Bloch[32], putem spune că marele istoric Iorga nu numai că a dat lecții pentru înțelegerea prezentului, dar a participat şi la transformarea acestuia într-un viitor care propunea o „România nouă”, bazată pe o „organizațiune sănătoasă”', o „națiune unită”, o „națiune mulțumită”.

Profesorul Nicolae Bănescu afirma, la un an după ce Nicolae Iorga nu mai era în viață, că profesorul Iorga a oferit o „varietate nesfârşită a subiectelor, o continuă îndreptare a spiritelor spre actualitate”[33]. Şi, într-adevăr, istoricul epocilor mai vechi ori mai noi, a istoriei naționale ori universale era îndemnat de Iorga să coboare din „turnul de fildeş” spre viața reală a contemporaneității: „Orice subiect am trata – spunea Iorga –, îndată ce trecem de domeniul pe care să-l ştim mărginit şi să-l concepem modest, al constatărilor noi, cu care se îmbogățeşte istoria, să-l interpretăm în sensul vremii noastre, să-i stoarcem ceea ce această vreme dovedeşte pentru folosul ei. Să pornim de la societatea contemporană şi să revenim la dânsa”[34]. Încă din 1919, când considera că întreaga energie a națiunii române ar fi trebuit să se concentreze pentru o reconstrucție modernă a României, Nicolae Iorga susținea că era foarte important şi util ca istoricii să se preocupe mai insistent cu perioada contemporană[35], iar politicienii să preia experiența istorică a contemporaneității pentru o îndreptare constructivă a întregului sistem politic. De aceea şi-a intitulat lecția de deschidere la Universitate, în noiembrie 1919, *Ce istorie contimporană se face?* şi, tot în noiembrie 1919, la Ateneu, în conferința *Dezvoltarea politicei externe a poporului românesc*, savantul şi-a prezentat experiența sa istorică în corelare cu viața politică din România[36]. În 1932, în lecția de la Academia de

[30] *Ibidem*, p. 103.

[31] Raymond Aron, *Politics and History,* New Brunswick, Transaction Books, 1984, p. 238–239.

[32] Marc Bloch, *Métier d'historien. Apologie pour l'Histoire,* Paris, Ed. Armand Colin, 1967, p. 3.

[33] Nicolae Bănescu, *Nicolae Iorga – Elogiul academic*, în „Revista istorică”, an. XXVII, 1941, nr. 1–12, p. 8.

[34] Nicolae Iorga, *Generalități*, p. 147.

[35] Vasile Puşcaş, *Nicolae Iorga şi istoria contemporană*, în „Studia Universitatis «Babeş-Bolyai», Historia”, XXVI,2/ 1981, p. 64–65.

[36] Nicolae Iorga, *Dezvoltarea politicei externe a poporului românesc*, Bucureşti, 1920, p. 6–7.

Comerț, a reluat subiectul „Ce istorie contimporană se face?”, arătând că în şcoli, manuale şi publicistică se făcea „o falsă şi periculoasă istorie contimporană”[37], deoarece, în loc să se înfăţişeze o istorie „a dezvoltării adecvate a întregii omeniri”, se prezentau tendenţiozităţi, mişcări revoluţionare, „o substituire a eroului de cugetare şi muncă prin eroul de agitaţie şi de revoltă”.

În 1933, Nicolae Iorga constata că omenirea încă nu a intrat valoric în secolul al XX-lea, că mai continua căile veacului al XIX-lea. Diagnosticul savantului era tranşant: „E bolnav sufletul umanităţii”[38]. De ce? Pentru că societatea „nu e decât o colecţie întâmplătoare de fiinţe cu totul disparate şi neconciliabile”. Iar într-o comunicare prezentată la Academia Română (iulie 1940), semnificativ intitulată *Individualism şi solidarism în desvoltarea istoriei*, Nicolae Iorga sublinia, încă o dată, „atmosfera iritată şi plină de duşmănie a momentului de faţă”[39]. Era la numai câteva zile după cedarea Basarabiei şi savantul considera că acele împrejurări „ar cere cel mai mare sacrificiu pe care-l poate face un om, acela al sufletului său şi al voinţei sale libere”. Dar cum oamenii politici ai vremii se pretau mai degrabă la sacrificarea ţării decât la sacrificii individuale, Iorga a decis să le arate acestora ce înseamnă „abdicarea de la sine însuşi” pentru societate şi umanitate. A folosit mai multe studii de caz din istoria antică şi Evul Mediu, din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Concluziile pe care Iorga le-a desprins, repetăm – în 5 iulie 1940 – erau legate de condiţia statului şi relaţia între societate şi individ: „Statul nu creează, ci întrebuinţează, coordonează, conduce. Pentru aceasta el trebuie să aibă puteri în afară de dânsul, care se găsesc, firește, în societatea însăşi. Iar societatea nu le poate dezvolta decât în deplinătatea libertăţii de gândire şi de expresie”. Având în minte tragicele evenimente din acel an, Iorga spunea: „Statul poate fi expus la orice încălcare, cum poate ajunge la orice abdicare. Pentru a-l reface, după cele mai grozave crize, el nu are resurse în el însuşi, ci resursele acestea nu pot să-i vină decât din izvoarele pe care le-am arătat. Ele se cer, deci, nu împiedicate, ci cultivate şi cruţate. Iar aceasta nu se poate face decât prin acţiunea unei morale care nu se decretează de nicăieri, ci izvorăşte din viaţa însăşi a unei societăţi sănătoase”[40]. Era limpede reproşul la adresa regelui şi a celor care, în Consiliul de Coroană, au acceptat pierderile teritoriale naţionale la Est[41]. Acestă atitudine o va sublinia şi la sfârşitul lunii august 1940, când Iorga nici măcar nu a fost invitat la timp pentru a participa la Consiliul de Coroană în problema Transilvaniei[42]. În 30 august 1940, Nicolae Iorga a reiterat poziţia sa de la sfârşitul lunii iunie 1940, anume că armata română ar fi trebuit să reziste, să nu fi cedat teritoriul fără luptă şi fără a implica România în generarea unui context de război care ar fi pus în gardă puterile Axei şi ar fi dat poporului român forţa şi impulsul regenerării morale şi

[37] Idem, *Generalităţi*, p. 194.
[38] *Ibidem*, p. 223.
[39] *Ibidem*, p. 333.
[40] *Ibidem*, p. 338–339.
[41] Grigore Gafencu, *Jurnal (iunie 1940 – iulie 1942)*, Bucureşti, Ed. Globus, 1991, p. 26.
[42] Vasile Puşcaş, *Pulsul istoriei în Europa Centrală,* p. 105.

naționale. În acel moment constatăm că Iorga se afla într-o poziție total opusă regelui Carol al II-lea şi camarilei, expunându-se până la sacrificiul personal.

Anul 1940 a adus României o suită de tragedii. Preluând justificările politice autohtone, adesea istoricii şi comentatorii au preferat să explice aceste evenimente prin contextul războiului şi al situației geostrategice a țării. O analiză obiectivă ar presupune şi luarea în considerare a observatorilor externi despre evoluțiile interne ale României. Iată, spre exemplu ce constată R.G. Waldeck, inteligenta corespondentă a revistei „Newsweek": „România era, în 1940, o țară uşor de cucerit şi un teren prielnic stabilirii lumii noi. Naziştii au găsit aici un regim corupt şi pătat de sânge, disprețuit de toți, în afară de cei puțini care profitau de pe urma lui"[43]. Conform aceleiaşi relatări, Carol al II-lea reuşise, în cei 10 ani de domnie, să distrugă sistemul partidist, şi-a înstrăinat armata şi s-a înconjurat de camarilă, „o gloată petrecăreață şi coruptă, compusă din câțiva mari industriaşi şi şefi de poliție", cu toții aflându-se în supravegherea „poliției secrete a lui Moruzov". Despre aceasta, jurnalista de la „Newsweek'' spunea că avea o concepție inspirată de perioada otomană, „ceea ce-i dădea un iz oriental". Adică era „un fel de poliție cu caracter mai personal, poliția unui rege bănuitor care umbla după informații meschine, legate de viața particulară şi amorurile curtenilor sau ale oamenilor săi; informații de care se folosea în manieră bizantină pentru scopurile sale personale"[44].

Un alt jurnalist, Robert St. John, sosit în Bucureşti tot în 1940, a constatat că România era o țară „controlată de corupție", iar bursa neagră era în floare. Chiar regele Carol al II-lea era vârful dezagregării țării şi de aceea orice gest al lui de a da stabilitate țării nu era crezut de nimeni, tocmai datorită implicării sale şi a camarilei în afaceri ilegale[45]. De exemplu, conform relatării lui St. John, era caracteristică atitudinea lui Carol al II-lea în momentul pierderii Basarabiei: a trimis o notă guvernului prin care cerea o compensație de 1 milion de dolari pentru pierderile de proprietate personală în această regiune. Desigur, regele a fost singurul care a primit o asemenea „compensație", operațiune care s-a repetat (solicitând un sfert de milion de dolari) în cazul Cadrilaterului[46]. Chiar şi o autoare care propunea o biografie apologetică a lui Carol al II-lea (1939) a fost în măsură să vadă că regele României poza într-un personaj modern (*businessman* şi apostol), dar pentru el țara era „une grande affaire" aducătoare de avantaje, iar pofta de autoritate era atât de mare încât nu suporta nici o altă autoritate concurentă, motiv pentru care foarte multe personalități politice şi culturale erau în dizgrația regelui[47].

Concomitent cu acest comportament al şefului statului şi al unei importante părți dintre liderii politici şi economici ai României, în anii '30 s-a revigorat mişcarea legionară. Pozând mereu în victime ale politicianismului, încurajând

[43] R.G. Waldeck, *op. cit.,* p. 11.
[44] *Ibidem*, p. 37–38.
[45] Robert St. John, *Foreign Correspondent*, New York, 1957, p. 81.
[46] *Ibidem*, p. 144.
[47] Michelle Deroyer, *Au pays de Carol II, roi de Roumanie*, Paris, Les Editions Denoël, 1939, p. 177.

spiritul protestatar al tineretului, propovăduind „militantismul etic”[48] pe un fond mistic, conducătorii legionari au adoptat o atitudine justițiară, recurgând chiar la violenţă şi asasinat politic. Nichifor Crainic susține că, în 1934, deja „Căpitanul” era „o dogmă, un zeu, o existență supranaturală”[49], pentru mulți cetățeni legionarismul apărând ca o alternativă la decreptitudinea politicianistă a vremii şi continuele inechități sociale din țară. Şi jurnalista R.G. Waldeck nota, în 1940, că în percepția multor români „Căpitanul” rămăsese ca „un sfânt şi un martir”[50]. Istoriografia ultimilor decenii a adus însemnate clarificări privind istoria legionarismului şi orientărilor politice extremiste din România interbelică (vezi Heinen, 2006; Ornea, 1995 şi multe altele). Pentru culoarea şi atmosfera epocii în care s-a produs tragedia asasinării lui Nicolae Iorga, amintim doar câteva exprimări ale diplomatului M.N. Petrescu-Comnen care, în 1942, a încercat să descifreze fenomenul „Garda de Fier”. Petrescu-Comnen considera că „doctrina” Gărzii consta într-o „mistică stranie, creştino-teroristă”, iar Corneliu Zelea-Codreanu era „lipsit de talent oratoric şi cultură”, în schimb cunoştea mijloace şi metode pentru a capta şi fanatiza[51]. După ce exemplifică aplicarea unor asemenea mijloace şi metode, îndeosebi în mediul rural, diplomatul explică: „În mijlocul frământărilor partidelor politice, la umbra cărora înfloreau afacerismul, corupția şi cel mai plat realism, gruparea acestor tineri care propovăduiau sărăcia, disciplina, unirea, jertfa, iubirea semenilor, onoarea şi, pe deasupra tuturor, dragostea de țară şi credință în Dumnezeu, apărea multor oameni cinstiți, exasperați de tot ce vedeau în jurul lor, ca o supremă scândură de salvare”[52]. Am prezentat această relatare a unui diplomat român de elită întrucât şi acesta, având chiar predispoziție pentru analiza contextuală internațională, a insistat pe relevarea caracteristicilor interne ale evoluției societății româneşti, pentru explicarea întâmplărilor tragice din 1940 şi chiar după aceea.

Nicolae Iorga, istoric şi universitar cu prestigiu intern şi internațional, a intrat în politică în 1907, un an tragic pentru istoria modernă a României. Impulsionat de tragismul răscoalelor țărăneşti din acel an, Iorga s-a înscris într-un militantism politic rațional şi constructiv, menit a duce la reformarea şi modernizarea societății româneşti. În acest scop a pus la dispoziție, cu generozitate şi multă energie, competența socială obținută din experiența istoriei, cultură înaltă şi contactul permanent cu realitatea contemporaneității. A căzut victimă asasinatului politic, în 1940, un an al altor mari tragedii naționale. Nicolae Iorga a presimțit primejdiile extremisnului, a apărat democrația şi demnitatea țării cu prețul sacrificiului personal. În schimb, liderii politici şi de stat din acea vreme s-au dezonorat pe ei

[48] Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Bucureşti, Ed. Fundației Culturale Române, 1995, p. 302.

[49] Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 258.

[50] R.G. Waldeck, *op. cit*., p. 29.

[51] M.N. Petrescu-Comnen, *Garda de Fier*, Ms. Venezia, în Hoover Institution Archives, Collection M.N. Petrescu-Comnen, Boxe 1, p. 5.

[52] *Ibidem*.

înşişi, au întinat ţara şi poporul român prin acceptarea dezmembrării teritoriale şi asasinatelor politice, din noiembrie 1940, şi, cu deosebire, prin felul în care s-au comportat faţă de ultimii ani de viaţă ai lui Nicolae Iorga, care era nu doar un simbol al rezistenţei intelectuale, ci cel mai credibil reprezentant al rezistenţei naţionale faţă de extremism şi degradare morală şi teritorial-instituţională a statului român.

Aproape s-a încetăţenit în istoriografia de la noi concluzia că asasinarea lui Nicolae Iorga de către legionari ar fi fost un act de răzbunare pentru faptul că de la el a pornit acţiunea judiciară care a dus la încarcerarea lui Codreanu (1938), de unde ar fi decurs judecarea şi uciderea „Căpitanului", la ordinul regelui Carol al II-lea şi al ministrului Armand Călinescu[53]. Or, acum este cunoscut faptul că cel care a orchestrat procesul contra lui Codreanu, pornindu-se de la scrisoarea acestuia către Nicolae Iorga, a fost Armand Călinescu, desigur cu aprobarea lui Carol al II-lea[54]. Mai mult, ştim că Iorga nu avea încredere în metodele regelui şi ministrului său, motiv pentru care, la 16 aprilie 1938, scria Parchetului Militar că anulează cererea de a fi judecat Codreanu pentru scrisoarea infamă pe care i-o expediase savantului[55]. Cu toate acestea, autorităţile judiciare – urmând instrucţiunile ministrului Călinescu – au mers mai departe cu procesul. Mai mult, după finalizarea cauzei, Codreanu a fost condus spre un alt proces judiciar, fiind învinuit de trădare, judecat şi condamnat. Acest episod judiciar ne arată nu doar instrumentalizarea justiţiei de factorul politico-statal, dar şi faptul că regele Carol al II-lea şi Armand Călinescu s-au folosit de Nicolae Iorga şi i-au folosit prestigiul în planurile lor de a elimina liderii Gărzii de Fier, desigur cu mijloace care excedau legea şi statul de drept. Degeaba a făcut Iorga întâmpinările judiciare de extragere din jocurile lui Carol al II-lea – Armand Călinescu, deoarece maşinăria statului opresiv l-a copleşit şi pe el. Expunându-l în mod conştient, chiar şi indirect, la posibile violenţe ale legionarilor, Carol al II-lea şi Armand Călinescu l-au transformat pe Iorga într-un instrument asociat asasinatului ca armă politică, într-o epocă în care violenţa genera violenţă în România[56]. Practic, regele Carol al II-lea şi Armand Călinescu l-au poziţionat pe Nicolae Iorga în posibilă victimă a legionarilor, încă din 1938!

În septembrie-noiembrie 1940, în condiţiile dezmembrării teritoriale a statului român şi a disoluţiei autorităţii de stat, consecinţă a practicilor politice interne tot atât de mult precum a contextului european, legionarii au pornit o campanie de presă furibundă contra lui Nicolae Iorga. Asasinatul de la Jilava, în noaptea de 26/27 noiembrie 1940, şi asasinarea lui Virgil Madgearu şi Nicolae Iorga, în 27 noiembrie 1940, fac parte din cele mai monstruoase asasinate politice comise în România modernă. Nu există nici o îndoială privind amestecul vicepreşedintelui Consiliului de Miniştri, Horia Sima, şeful Mişcării Legionare.

[53] Kurt Treptow, Gheorghe Buzatu, *„Procesul" lui Corneliu Zelea Codreanu,* Iaşi, 1994, p. 202.

[54] Armand Călinescu, *Însemnări politice*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1990, p. 385–388; Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelui Mihail"*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2006, p. 346–347.

[55] Nicolae Iorga, *Corespondenţa*, 2, p. 175.

[56] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 316.

Diferitele variante ale stenogramelor Consiliului de Miniştri, în dimineaţa zilei de 27 noiembrie 1940, ne arată că şi Ion Antonescu avea informaţii despre posibila asasinare a lui Nicolae Iorga. El îi şi spunea lui Horia Sima: „N-am nimic care să mă unească cu dl. Iorga. Totul mă desparte; îl detest pentru că a dus o campanie oribilă, în «Neamul Românesc», înainte, bineînţeles. Nu mă interesează, dar nu vreau ca oamenii care au adus servicii Neamului Românesc, să fie astfel atacaţi”[57]. Un asemenea mesaj echivala, pentru Horia Sima şi legionarii săi, cu semnalul că Ion Antonescu nu se opunea „pedepsirii” lui Iorga. În *Pe marginea prăpastiei*, Ion Antonescu explică „justeţea” atitudinii faţă de cei asasinaţi la Jilava, dând dovadă de un moralism oportunist, îndreptat spre opinia publică: „Pedepsirea celor de la Jilava mi-o rezervasem eu prin justiţia ţării. Strada mi-a luat acest drept, venind să-şi facă singură dreptate. Toată mândria mea era să nu am mâinile pătate”[58], le spunea Ion Antonescu legionarilor.

În Consiliul de Cabinet, din 29 noiembrie 1940, Ion Antonescu reproşa Siguranţei şi Jandarmeriei că nu i-au oferit informaţii despre plănuirea asasinatelor din ultimele zile. „Dacă aveam cea mai mică informaţie asupra celor ce se petrec, puteam împiedica totul”[59] – zicea Ion Antonescu şefilor instituţiilor amintite. Or, cel puţin în cazul lui Nicolae Iorga, am văzut că a avut astfel de informaţii încă în dimineaţa zilei de 27 noiembrie 1940. Notele generalului Dobre, la reuniunea Consiliului de Miniştri, în 27 noiembrie 1940, ora 10.00, conţin următoarea precizare: „Atrage atenţia lui Horia Sima că *este informat că şi persoana prof. Iorga ar fi ameninţată* şi să ia măsuri să nu i se întâmple nimic, la care Horia Sima răspunde că va lua acele măsuri”[60]. Aşadar „măsurile” lui Ion Antonescu la informaţia că şi Iorga era în primejdie au fost de a-i solicita lui Horia Sima „măsuri”. Iar Horia Sima a acţionat!

Cum poate fi explicată atitudinea lui Ion Antonescu? În acele momente, între „conducătorul” statului şi şeful Mişcării Legionare se ducea o luptă aprigă pentru supremaţia puterii. Pe fundalul acestei lupte pentru putere, Ion Antonescu l-a sacrificat pe Iorga, dându-l pe mâinile lui Horia Sima. Conform „logicii” lui Ion Antonescu, prin asasinarea lui Iorga se putea obţine un efect şi mai pronunţat de respingere a legionarior de către populaţie şi Occident, care-l apreciau pe savant foarte mult. De altminteri, unul dintre aghiotanţii mareşalului, cel care în cursul prânzului zilei de 27 noiembrie 1940 a încercat să-l determine pe Sima să-i cedeze lui Ion Antonescu şefia Gărzii, recunoaştea că Ion Antonescu nu a întreprins nimic pentru oprirea „barbarilor”, pentru ca el să apară ca persoana salvatoare a ţării[61]. Cum Horia Sima nu a vrut să abandoneze scena puterii au intervenit pentru mediere şi realizarea unui armistiţiu între cei doi reprezentanţi ai Reichului,

[57] *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri – Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I, (*septembrie–decembrie 1940*), Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 1997, p. 118.

[58] *Ibidem*, p. 528.

[59] *Ibidem*.

[60] *Ibidem*, p. 523.

[61] *Ibidem*.

Fabricius şi Neubacher[62]. Legenda conform căreia Ion Antonescu ar fi intenţionat să demisioneze la aflarea veştii despre asasinatele din 26/27 noiembrie 1940 nu este menţionată în toate relatările despre Consiliul de Miniştri din 27 noiembrie. În stenograma acelei reuniuni, doar Mihai Antonescu se arată gata să demisioneze[63]. Ion Antonescu a speculat cu ameninţarea demisiei mai ales în dialogul cu diplomaţii germani, dorind să obţină de la aceştia cât mai multe concesii în relaţia cu Horia Sima şi Garda de Fier. Concesia făcută de Ion Antonescu a constat în admiterea „justiţiarismului" legionarilor (adică asasinatele din 26/27 noiembrie 1940), vinovaţii au devenit cei asasinaţi şi asasinii au rămas în libertate. Iar generalul-guvernant a continuat să pronunţe retorica intransigenţei, dreptăţii şi „salvatorului de ţară"!

Regimul Antonescu-Sima nici măcar nu a informat corect opinia publică despre asasinatele politice din 26/27 noiembrie 1940. Cenzura a oprit până şi ştirile jurnaliştilor străini, exceptând firul Legaţiei germane, iar după 24 de ore de la înfăpuirea teribilelor acte criminale oficialii de la Bucureşti au încercat să acrediteze ideea că acele fapte erau doar un accident provocat chiar de cei asasinaţi[64]. De altfel, reiese şi din întrunirea Consiliului de Miniştri, din 27 noiembrie 1940, că cea mai mare preocupare a lui Ion Antonescu a fost cum să prezinte opiniei publice acele evenimente tragice, în aşa fel încât el să apară ca luptător neprihănit pentru binele ţării.

Nicolae Iorga a fost înmormântat în 30 noiembrie 1940. A fost o ceremonie funerară obişnuită la care au participat mulţi cetăţeni. Constantin Rădulescu-Motru, în numele şi spre cinstea Academiei Române, a îndrăznit să treacă peste embargoul autorităţilor şi, împreună cu alţi zece colegi de Academie, s-au adunat într-o reuniune de evocare, după care au plecat să asiste la înmormântare[65]. Comunitatea istoricilor din Occident a fost şocată de cumplita veste a asasinării lui Nicolae Iorga. În „The American Historical Review" (ianuarie, 1941), Philip Mosely a publicat un articol-necrolog în care prezenta activitatea istoriografică a savantului din România, încheind astfel: „În ultimii ani, Iorga a denunţat extremiştii ca un pericol pentru adevăratele interese naţionale şi caracterul României. Atitudinea sa fermă şi deschisă în politica internă şi externă, prietenia lui cu regele Carol au dus la asasinarea sa de către un grup terorist al Gărzii de Fier"[66]. Philip Mosely spunea liber, este adevărat, în America, ceea ce în România nu se rostea public. La un an de la asasinarea lui Iorga, folosindu-se prilejul redeschiderii Institutului de Istorie Universală – creaţia savantului – Gh. I. Brătianu amintea de „tragedia acestei soarte vitregi, care l-a răpit dintre noi pe cărturarul sămănător al tuturor năzuinţelor şi revendicărilor neamului, în ceasul cel mai întunecat al istoriei moderne a

[62] Armin Heinen, *op. cit.*, p. 412.

[63] *Stenogramele....*, p. 523.

[64] R.G. Waldeck, *op. cit.*, p. 240.

[65] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 341.

[66] Philip Mosely, *Nicolae Iorga*, în „The American Historical Review", vol. XLVI, no. 2, 1941, p. 507.

României”[67]. Prof. I. Petrovici, ministrul culturii naționale, considera că Iorga a fost „smuls şi dânsul de pe scoarța pământului, în acelaşi complex de momente tragice care se prăvăliseră peste țara noastră”[68]. Acelaşi determinism fatalist l-a exprimat şi prof. N. Bănescu: „Soarta a fost crudă cu dânsul. Într-una din acele nebunii care ies, la răstimpuri, din starea morbidă a societății, viața acestui titan al culturii noastre s-a năruit…”[69]. Doar preşedintele Academiei Române, prof. I. Simionescu, a fost mai incisiv, în acelaşi context. El a spus că moartea năprasnică a lui Iorga „reprezintă o pată întunecată, neştearsă din perioada de regenerare a țării”[70].

A fost şi este greu de prezentat subiectul asasinării lui Nicolae Iorga. Cuvintele nu pot descrie suficient barbarismul şi tragismul evenimentului. A-l înscrie doar în cadrul asasinatului politic este prea puțin. Înregistrând declarații din rândul legionarilor, jurnalista R.G. Waldeck prezenta ca neverosimilă argumentarea acestora, care susținea că românii „erau un popor sadic, pe jumătate oriental, sălbatic, un popor care păstra în memoria sa subconştientă imaginea faptelor sângeroase pe care tot felul de cuceritori străini le revărsaseră asupra lor în decursul veacurilor, păstrând, de asemenea, în memoria lor conştientă imaginea legionarilor omorâți şi lasați să zacă pe străzi. Dacă le este dată românilor şi jumătate de şansă să se răzbune sângeros, ei o vor folosi din plin”[71]. Şi Nichifor Crainic susținea că „inconştiența bestială devenise o eclipsă colectivă de sectă nesatisfăcută, incapabilă să priceapă că această faptă va sângera pentru vecie în memoria poporului român”[72]. Ce depărtate sunt aceste imagini de ceea ce scria D. Drăghicescu: „Românul, dimpotrivă, se deosebeşte printr-o modestie cuminţită, printr-o înțelepciune resemnată, în formă mai ales, să înlăture pericolele, prevenindu-le”[73]. Este adevărat, susținea acelaşi autor, în primii ani ai secolului al XX-lea, că în perioadele de tranziție, când „tiparele de activitate, de cugetare şi de simțire s-au topit”, se manifestă o „atmosferă psihologică şi socială plină de anarhie, foarte complexă, chaotică”[74].

Aceste interpretări psihanalitice şi sociale ale comportamentelor indivizilor şi grupurilor umane, inclusiv ale românilor, nu pot sta singure la explicarea asasinării lui Nicolae Iorga, nici a celorlalți oameni politici, generali, intelectuali. Mai degrabă am putea spune că, pe fondul „gregarismului sufletesc”[75], anumite grupări şi unii lideri ai acelei epoci au planificat şi utilizat asasinatul şi violențele ca arme politice pentru realizarea obiectivelor personale şi de grup. Căci a argumenta că lupți contra politicianismului, o boală gravă a sistemului politic românesc, prin apelul la asasinatul politic nu înseamnă a da şanse regenerării, ci a degenerării în

[67] *În amintirea lui Nicolae Iorga*, p. 15.
[68] *Ibidem*, p. 33.
[69] *Ibidem*, p. 45.
[70] *Ibidem*, p. 41.
[71] R.G. Waldeck, *op. cit.*, p. 248–249.
[72] Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 330.
[73] D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român,* Bucureşti, Ed. Albatros, 1995, p.72.
[74] *Ibidem*, p. 2–3.
[75] C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic şi alte scrieri*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1984, p. 45.

barbarie. Nichifor Crainic, cunoscător pe viu al epocii şi personajelor politice implicate în acele tragice evenimente, are o frază cu mult tâlc: „Pentru a ucide pe Nicolae Iorga era necesară îmbătarea creierelor tâmpite cu cine ştie ce spirt al unei autorităţi superioare”[76]. La cine/ce face referire Crainic? În *Memoriile* sale o spune tranşant, chiar dacă nu prezintă toate probele: „Generalul Ion Antonescu, prizonier al turbulenţelor legionare, n-a schiţat măcar un regret public. Datoria lui ar fi fost cel puţin să dispună o înmormântare naţională victimei. Din clipa când n-a făcut nici atât, numele lui rămâne înroşit de sângele lui Nicolae Iorga”[77].

Jose Ortega y Gasset rostea o axiomă atunci când spunea că „o epocă este un repertoriu de tendinţe pozitive şi negative”[78]. Perioada istorică dintre cele două războaie mondiale a fost una de tranziţie şi pentru societatea românească. Dominanta epocii este dată de ceea ce acelaşi autor spaniol numea „dezorientarea vitală” în care acţionează „generaţii dezertoare” şi „generaţii delicvente”, adică „generaţii infidele faţă de sine”. Iar radicalismul politic „nu este o atitudine originară, ci mai degrabă o consecinţă”[79]. Evenimentele politice tragice din România anului 1940, incluzând asasinatele politice cărora le-a căzut victimă şi Nicolae Iorga, erau consecinţa favorizării acţiunii fascismului românesc. Iar peste mai puţin de un deceniu, o altă mişcare politică radicală – bolşevismul – avea să continue „opera” de „purificare” a elitei politice şi culturale româneşti.

Conform relatării jurnalistei R.G. Waldeck, la sfârşitul lunii noiembrie 1940, românii spuneau: „Ne-au năpădit cele şapte molimi pomenite în Scriptură: ungurii, ruşii, bulgarii, Lupeasca, regimul gardist, misiunea militară germană şi cutremurul”[80]. Această exprimare arată foarte exact caracteristica spiritului fatalist care a fost frecvent indus în opinia publică din România de către mediul politic autohton. Tot Ortega y Gasset spunea: „Istoria practică, o ciudată pudoare care o face să tragă o perdea pioasă peste imperfecţiunile începuturilor şi urâţenia declinurilor naţionale”[81]. Or, Nicolae Iorga a respins practicarea unei astfel de „istorii”, după cum a repudiat şi asemenea atitudini fataliste. El a fost ucis de către aceia care nu mai aveau argumente în faţa expunerii valorilor reale – istorice şi culturale – susţinute de Savant. A fost scos, prin violenţă, de pe scena politică şi socială a ţării, deoarece propunea construcţia unei societăţi româneşti structurată pe pilonii civilizaţiei occidentale; convingea că în locul „pescuitorilor în apele tulburi” ale tranziţiei modernităţii noastre, o nouă Românie trebuia să se bazeze pe o nouă cultură politică, adevărat modernă, şi nu pe politicianism şi ciocoism; era autoritatea morală, intelectuală şi politică ascultată şi respectată nu numai în interiorul ţării, ci şi în exterior; avea gândirea şi temperamentul constructorului de ţară, al unui mediu democratic şi progresist pe întregul continent european. Într-un

[76] Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 331.
[77] *Ibidem*.
[78] Jose Ortega y Gasset, *Tema vremii noastre*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1997, p. 145.
[79] *Ibidem*, p. 153.
[80] R.G. Waldeck, *op. cit*., p. 229.
[81] Jose Ortega y Gasset, *op. cit*., p. 169.

cuvânt, a fost în contra deviațiilor temporare ale epocii şi s-a manifestat deschis şi curajos contra promotorilor degradării societății. A iubit oamenii istoriologiei pe care o pregătea ca pe o materie supremă a vieții. A murit pentru că iubea enorm de mult oamenii şi viața!

Avea dreptate Sterie Diamandi: Nicolae Iorga a fost o „fire complexă şi complicată", care „nu cunoaşte monotonia liniilor drepte"[82]. Aşa încât nu putem încheia decât în tonul lui Gafencu: „Singurul original – nici banal, nici pompos – uimitor ca totdeauna, Iorga"[83]. Într-adevăr, Nicolae Iorga va uimi şi va fascina multe secole de-acum înainte. Dar niciodată odiosul asasinat care a curmat cursul vieții sale, în 27 noiembrie 1940, nu va putea fi şters din paginile negre ale istoriei noastre naționale. După cum, întotdeauna, spiritul său constructiv, cu înaltă educație şi sinceră dăruire, poate fi un impuls şi un exemplu pozitiv pentru cetățenii români şi forțele profunde ale dezvoltării şi modernizării României, pentru viitoarele evoluții progresiste ale umanității.

[82] Sterie Diamandi, *op. cit*., p. 179.
[83] Grigore Gafencu, *Însemnări politice, 1929–1939,* Bucureşti, Ed. Humanitas, p. 64.

UN DOCUMENT DESPRE NICOLAE IORGA PĂSTRAT ÎN ARHIVA ŞCOLII BRITANICE DIN ROMA

VERONICA TURCUŞ

În Arhiva Şcolii Britanice din Roma se păstrează un fond consistent de corespondenţă a direcţiunii Şcolii cu diverse personalităţi ale culturii italiene şi britanice din al doilea, al treilea şi al patrulea deceniu al secolului trecut. Un dosar separat este consacrat proiectului Atlasului Woodward, protagoniştii schimbului de scrisori pe această temă – în marea lor parte datând din ianuarie-martie 1917 – fiind istoricul William Miller, profesorul W.H. Woodward, Thomas Ashby, la vremea respectivă director al Academiei Britanice din capitala Italiei, Eugenia Strong, subdirectorul amintitei instituţii, Arthur H. Yeames de la Mission Anglaise de la Paris, de pe lângă Ministerul de Război al Franţei, J.S. Reid, cardinalul Gasquet şi ambasadorul Marii Britanii la Roma, Sir James Rennell Rodd.

Proiectul Atlasului Woodward – un atlas istoric al Italiei medievale – se încadra în temele de cercetare ştiinţifică propuse de Şcoala Britanică din Roma în anii Primului Război Mondial, specialiştii şi tinerii cercetători britanici fiind frecvent cooptaţi, încă de la începutul secolului XX, când Anglia şi-a deschis propriul institut în capitala Italiei, în iniţiative ştiinţifice care aveau ca obiectiv investigaţii de natură arheologică[1] sau pertinente istoriei artei aplicate la trecutul Peninsulei. În anul 1903, de exemplu, directorul Şcolii Britanice din Roma, Henry Stuart Jones, a avut iniţiativa unuia dintre cele mai importante proiecte de cercetare ale instituţiei, catalogarea colecţiilor de sculpturi ale oraşului Roma, în primul rând a celor conservate în Muzeele Capitoline, dar şi a celor păstrate în depozitul arheologic de pe Monte Celio[2]. Proiectul se înscria, în fond, pe linia unei tradiţii şi a unei politici culturale a directei implicări în analiza artefactelor spaţiului mediteranean pe care marile şcoli de arheologie europene – cea germană[3] sau

[1] Spre deosebire de situaţia din Grecia, în Italia începutului de secol XX nu erau permise campaniile de săpături arheologice organizate de autorităţi extra-naţionale. La început, Şcoala Britanică din Roma şi-a îndreptat atenţia spre investigaţii arheologice în Malta, la vremea respectivă colonie britanică, şi încerca să iniţieze o campanie de săpături la Lebda (Leptis Magna), negociind pe această direcţie cu autorităţile turceşti din Libia. Timothy Peter Wiseman, *A Short History of the British School at Rome*. Published by the British School at Rome, London, Regent's College, Inner Circle, Regent's Park, 1990, p. 9.

[2] *Ibidem*, p. 6.

[3] La începutul secolului XX, Institutul Arheologic Germanic era implicat într-un proiect de inventariere şi catalogare a sculpturilor deţinute de Vatican. Andrew Wallace-Hadrill, *The British School at Rome. One Hundred Years*. With contributions by Jacopo Benci, Sarah Court, Gill Clark,

franceză în primul rând – o stabiliseră şi o promovau încă din secolul al XIX-lea[4]. Pe aceeaşi direcţie – a interesului pentru istoria spaţiului mediteranean – se situa şi iniţiativa unui plan pentru un atlas istoric al Italiei medievale[5], istoricii şi oamenii de cultură amintiţi mai sus nefiind implicaţi întâmplător în proiect. În plus, contextul politic european al momentului nu a fost străin de alegerea unei

Alistair Crawford, Caroline Egerton, Stephen Farthing, Andrew Hopkins, Sarah Hyslop, Anthony Majanlahti, Helen Patterson, Cristiana Perella, Geoffrey Rickman, Valerie Scott, Jane Thompson, Jo Wallace-Hadrill, Katherine Wallis, The British School at Rome, 2001, p. 27–28.

[4] Din această perspectivă trebuie interpretată fondarea în anii ’20 ai secolului al XIX-lea a Institutului German de Corespondenţă arheologică din Roma, sau misiunile arheologice înfiinţate de amintitele ţări în marile centre ale civilizaţiei antice (Atena, Creta etc.) din spaţiul mediteranean. Anglia a urmat modelul german şi francez în ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea, când arheologii britanici au ridicat, de asemenea, problema eficientizării studiilor de arheologie clasică în universităţile insulei prin înlăturarea tradiţionalei separaţii scolastice a pregătirii superioare în domeniul limbilor şi literaturilor antice de perfecţionarea în domeniul istoriei vieţii şi artei antice, investigate în primul rând prin metode arheologice. Încă de la sfârşitul anului 1878, oamenii de cultură britanici au iniţiat o campanie de sensibilizare a opiniei publice engleze în vederea fondării unor şcoli arheologice în capitalele Greciei şi Italiei, după modelul institutelor arheologice pe care Germania şi Franţa le aveau deja la Atena sau Roma. Dacă Şcoala Britanică de la Atena a luat fiinţă în 1884, în urma susţinerii pe care profesorul de greacă de la Universitatea din Glasgow, R.C. Jebb, şi arheologul, specialist în istorie greacă, Percy Gardner, profesor de arheologie clasică la Cambridge, ambii membri fondatori – în 1879 – al Society for the Promotion of Hellenic Studies, organism care va publica cunoscutul „Journal of Hellenic Studies”, l-au avut din partea autorităţilor britanice – spiritul victorian al epocii fiind mai deschis, prin natura sa, prin estetica şi principiile educaţionale promovate, clasicismului grec decât celui latin –, procesul de constituire al Şcolii Britanice de la Roma va debuta doar în ultimii ani ai secolului al XIX-lea. Stimularea interesului cultural al cercurilor elitei britanice pentru Roma antică în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea s-a datorat arheologilor Theodor Mommsen, care avea numeroşi discipoli în mediul universitar oxfordian, şi Rodolfo Lanciani, care a început să publice din ianuarie 1876, în periodicul londonez „The Athenaeum”, o serie de *Notes from Rome* unde prezenta rezultatele săpăturilor sale din perioada respectivă. T.P. Wiseman, *op. cit.*, p. 1–3.

[5] Încă din anii 1909–1911, directorul Şcolii Britanice din Roma, Th. Ashby, avea în vedere crearea unor legături între Public Record Office al Marii Britanii – care formase o echipă de arhivişti, activi la Vatican în perioada respectivă – şi şcoala pe care o conducea. În anii amintiţi, John Rigg de la Public Record Office a fost numit oficial consilier pentru studii istorice al Şcolii Britanice din Roma. Cu toate acestea, studiile de istorie medievală în cadrul Şcolii Britanice din Roma vor înflori ceva mai târziu în raport cu cele arheologice şi artistice. A. Wallace-Hadrill, *op. cit*., p. 33–34. Pentru constituirea unei direcţii de cercetare axată pe istoria medievală şi arhivistică în cadrul Şcolii Britanice din Roma, care să deţină o pondere similară cu cercetările dedicate Antichităţii şi arheologiei, se pronunţa la începutul anului 1917 şi Eugenia Strong, un memorandum intern al Institutului Marii Britanii din capitala Italiei de la 26 ianuarie 1917, bazat pe corespondenţa pe tema Atlasului Woodward, în special pe o epistolă redactată de subdirectorul Academiei Engleze din Roma şi destinată profesorului Woodward, indica foarte clar tocmai faptul că amintitul proiect însemna consolidarea direcţiei de cercetări medievale în Şcoală. „It becomes increasingly clear – se arăta în document – that the further development of our School […] depends in large measure on our ability to meet the rising demand for learned and reliable information on Mediaeval Italy. A great revival of interest in Mediaevalism is a striking feature of the present time and Rome is certain to remain the centre of these studies, whereas it may always be argued that the classical periods can be studied, if not better, at least equally well elsewhere”.

asemenea direcţii de cercetare în cadrul Şcolii Britanice din Roma. Primul Război Mondial a indus şi o concurenţă la nivel ştiinţific şi cultural între marii săi protagonişti, iar iniţiativa Academiei Engleze din capitala Italiei venea ca un răspuns la un proiect al Institutului Istoric Prusian din Roma, care avea în pregătire o hartă a Italiei medievale. În proiectul lor ştiinţific, britanicii mizau în primul rând pe sprijinul cardinalului Gasquet, care urma să le faciliteze accesul la documentaţia aflată în Biblioteca şi Arhivele Vaticanului[6].

Legat de această corespondenţă, vrem să atragem atenţia asupra unui document, o scrisoare adresată Eugeniei Strong de W. Miller în care se fac referiri la colaborarea lui Nicolae Iorga la alcătuirea atlasului istoric al Italiei medievale.

Istoricul William Miller (1864–1945) avea preocupări ştiinţifice similare lui Nicolae Iorga, fiind specialist în istoria medievală şi modernă a Europei Sud-Orientale, a lumii levantine, a Imperiului Otoman şi autor, între altele, al unor istorii ale Greciei, al unor sinteze privitoare la destinul Imperiului Otoman în

[6] În amintitul memorandum intern al Şcolii Britanice din Roma de la 26 ianuarie 1917, subdirectorul Eugenia Strong arăta că „the Prussian historical Institute was planning a great Mediaeval historical map of Italy, for which I fancy they had already collected vast material, but now thanks to you [se referea la prof. Woodward] we may hope to cut the ground from under their feet. There is a rumour that the Italian Geographical Institute have in hand a large Mediaeval map of Italy: we must try to discover what the truth about this is, without however alarming Italian Chauvinism. By the time Dr. Ashby returns on April 1st I trust there may be a good deal of useful information to lay before him, and that he may be able to arrange a Meeting with the gentlemen in Rome I referred to above (The Ambassador, Cardinal Gasquet and Mr. W. Miller)". Într-o scrisoare din mai sus menţionata corespondenţă, scrisoare pe care profesorul W.H. Woodward o expedia Eugeniei Strong de la Crooksbury Hurst, Farnham la 3 februarie 1917, acesta îşi exprima încrederea în succesul proiectului britanic în raport cu iniţiativa germană. „I do not doubt – scria profesorul Woodward – that the Prussian Institute has accumulated material, but a map of mediaeval Italy is not comparable in working value with an atlas, nor is the Institute likely to have the same facilities in resources and official favours equal to our own". Iar într-o altă scrisoare adresată lui Th. Ashby la 6 februarie 1917, Eugenia Strong afirma că „it seems clear that there is a great revival of interest in mediaeval studies […] and that as Rome must always be their centre it would be well if we could at once take the lead here, or after the war the Germans may recapture their ancient supremacy while we are fumbling as heretefore over older periods. This Atlas offers us an opportunity which I fell we should seize […]". În aceeaşi scrisoare, subdirectorul Şcolii Britanice din Roma – ea însăşi clasicistă şi traducătoare în engleză a operelor fundamentale ale istoriografiei germane în sfera istoriei artei şi arheologiei – argumenta preferinţa personală pentru un atlas medieval al Italiei care să nu includă în deschidere şi perioada clasică tocmai prin dorinţa ca cercetarea istorică britanică să se emancipeze de sub primatul german. „One reason – afirma Eugenia Strong – to urge against beginning with the classical period is that then we must perforce fall under the bann of German learning". În plus, Eugenia Strong era în acel moment îngrijorată şi de concurenţa emergentă americană în domeniul studiilor medievale pe care Şcoala Britanică o avea de înfruntat la Roma (vezi scrisoarea Eugeniei Strong din 7 februarie 1917 adresată lui J.S. Reid: „«If the English do not make haste to connect a branch of Mediaeval historical studies with their School the Americans will do so». It is obvious to everyone – scria subdirectorul institutului englez din capitala Italiei în legătură cu afirmaţia de mai sus, care circula la vremea respectivă în mediile academice romane – that the Americans are trying by every means in their power to step into the shoes of the Germans instead of letting us do so, as we so well might if only we seize the golden opportunity").

perioada 1801–1913, respectiv 1801–1927[7], sau al lucrării generale de informare asupra spațiului balcanic, *The Balkans: Roumania, Bulgaria, Serbia and Montenegro*, apărută la sfârşitul secolului al XIX-lea la New York[8]. Interesul ştiințific al lui W. Miller era orientat în primul rând spre prezența creştinătății latine în Levant, însă cercetările sale asupra lumii balcanice moderne şi a evoluției Imperiului Otoman în secolul al XIX-lea l-au determinat să se intereseze şi de istoria Țărilor Române şi să ia contact cu bibliografia de ultimă oră pe această temă, scrierile lui Iorga de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi din primele două decenii ale veacului trecut devenindu-i astfel familiare[9]. Aşa cum preciza Nicolae Iorga în paginile sale memorialistice, William Miller i-a apreciat munca de cercetare încă de la primele publicații, fiind unul dintre istoricii străini care a privit favorabil, mai ales, volumul din *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor* referitor la rapoartele consulilor prusieni, cu un material bogat pentru istoria românilor în secolul al XIX-lea[10], istoricul britanic devenind apoi un „statornic urmăritor" al întregii sale

[7] Interesul lui W. Miller pentru Grecia mergea de la perioada medievală şi premodernă la Grecia vremii sale. Vezi lucrările privitoare la istoria balcanică şi a Europei Sud-Orientale, la istoria Imperiului Otoman şi a Levantului ale lui W. Miller, *The Frankish Conquest of Greece. Frankish Society in Greece*, Roma, Bertero, 1906, 29 p.; Idem, *The Catalans at Athens*, Roma, G. Bertero, 1907, 18 p.; Idem, *Der älteste Stammbaum der Herzöge von Naxos*, „Byzantinische Zeitschrift", Leipzig, 1907, 16, p. 258–261; Idem, *The Latins in Levant: a History of Frankish Greece (1204–1566)*, London, J. Murray, 1908, XX+675 p.; Cambridge, Speculum Historiale, 1964; Idem, *Monemvasia*, „Journal of Hellenic Studies", London, 1907, 27, p. 229–241, 300–301; Idem, *The Marquisate of Boudonitza (1204–1414)*, „Journal of Hellenic Studies", 1908, 28, p. 234–249; Idem, *The Frankish Inscription at Kerditza*, „Journal of Hellenic Studies", 1909, 29, p. 198–201; Idem, *Istoria tes Phrankokratias ev Elladi (1204–1566)*. Metaphrasis Spur. P. Lamprou, meta prosthekon kai beltioseon, En Athenais, Ellenik'e ekdotike etaireia, 2 vol., 1909–1910; Idem, *The Zaccaria of Phocaea and Chios (1275–1329)*, „Journal of Hellenic Studies", 1911, 31, p. 42–55; Idem, *Balkan Exiles in Rome*, Roma, Bertero, 1912, 21 p.; Idem, *The Ottoman Empire. 1801–1913*, Cambridge, University Press, 1913, XVI+547 p. (Cambridge Historical Series edited by G. W. Prothero); Idem, *Valona*, „Journal of Hellenic Studies", 1917, 38, p. 184–194; Idem, *The Latin Orient*, London, Society for promoting Christian knowledge, New York, The Macmillan co., 1920, 61 p. (Helps for students of history, 37); Idem, *Essays on the Latin Orient*, Cambridge, University Press, 1921, 452 p.; Idem, *Istoria tes Boulgarias* katŕ metaphrasin A.M. Kalbokorese, Ev Athenais, ekdotikos oikos X. Ganiare & Sias, 1921, 129 p. (în lb. greacă); Idem, *A History of the Greek People (1821–1921)*, London, Methuen, 1922; Idem, *Trabizond, the Last Greek Empire*, London, Society for promoting Christian knowledge, New York-Toronto, The Macmillan co., 1926, 139 p.; Idem, *The Ottoman Empire and its Successors, 1801–1927*, Cambridge, University Press, 1927; Idem, *Greece*, London, E. Benn, 1928.

[8] New York, G.P. Putnam's sons, 1899, XIX+475 p.

[9] De amintit, de exemplu, lucrările de bizantinologie, cele privitoare la Imperiul Otoman sau referitoare la statele balcanice ale lui Iorga apărute până în 1915 (Nicolae Iorga, *The Byzantine Empire*, 1907; Idem, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 5 vol., 1908–1913; Idem, *Relations entre Serbes et Roumains*, 1913 etc.). De asemenea, legat de interesul lui Miller pentru istoria Bisericii latine în Europa Orientală, cele şase volume ale lui N. Iorga de *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, publicate în anii 1899–1916.

[10] Vol. II. *Extracte din corespondența ambasadorilor prusieni la Constantinopol şi Petersburg cu privire la Țerile Române. Extraits de la correspondance des ambassadeurs de Prusse à Constantinople et Pétersbourg regardant les Pays Roumains*, Bucureşti, Impr. Statului, 1896, 740+XCIV p.

activități[11]. Nicolae Iorga, pe de altă parte, a fost interesat de lucrările istoricului britanic, în primul rând din perspectiva congruenței direcțiilor de cercetare promovate de ambii, pertinente istoriei Bizanțului, a Balcanilor şi a lumii levantine în general, dar şi drept consecință a interesului direct al lui Miller pentru istoria românilor[12].

De altfel, în prima decadă a activității sale ştiințifice, savantul român s-a preocupat doar în mod sporadic de cultura britanică, fiind prin natura formației sale deschis lumii franceze, spațiului italian sau central-european. Să nu uităm că Iorga a studiat doi ani de zile la Paris, a făcut numeroase călătorii în interes ştiințific în Italia – de la cea întreprinsă în aprilie-iunie 1890 din motive medicale, dar care îi va deschide un întreg univers al încântării artistice (a vizitat atunci Veneția, Padova, Vicenza, Verona, Pisa, Genova, Florența, Milano, Torino, Roma, Napoli) sau de la cea realizată un an mai târziu la Roma, în vederea preparării tezei de diplomă la Paris, fiind recomandat Şcolii Franceze din capitala Italiei de profesorii săi parizieni – şi a frecventat mult bibliotecile şi arhivele germane (în special la începutul anilor '90 ai secolului al XIX-lea, când a studiat la Berlin şi Leipzig pentru definitivarea pregătirii doctorale, cercetând totodată arhivele şi bibliotecile din Dresda şi München în perioda în care preparase diploma la Paris), austriece, poloneze etc. Cu Italia şi cu Franța, Nicolae Iorga va dezvolta apoi un raport special, contribuind direct, în perioada interbelică, la organizarea celor trei centre de promovare a culturii

[11] N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om aşa cum a fost*. Ed. îngrijită, note, comentarii de Valeriu Râpeanu şi Sanda Râpeanu. Studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Ed. Minerva, 1984, p. 190–193.

[12] W. Miller coresponda la începutul anilor '20 ai secolului trecut şi cu un alt mare universalist al istoriografiei noastre, Constantin Marinescu, fiind interesat şi de scrierile acestuia din urmă. Miller a urmărit cercetările ştiințifice ale lui Marinescu încă din perioada în care tânărul studios român era membru al Şcolii noastre de la Fontenay-aux-Roses. La 17 august 1923, Constantin Marinescu îi scria lui Nicolae Iorga de la Fontenay-aux-Roses, pe tema numirii sale în calitate de conferențiar pentru Ştiințele Auxiliare ale Istoriei la Facultatea de Litere din București şi în legătură cu primul volum al publicației Şcolii Române din Franța, „Mélanges de l'École Roumaine en France". În post-scriptum îl anunța pe Iorga cu multă încântare că a „primit, între altele, scrisori cu aprecieri foarte măgulitoare cu privire la contribuția […] din «Mélanges» [era vorba de lucrarea lui C. Marinescu, *Alphonse V, roi d'Aragon et de Naples, et l'Albanie de Scanderberg*, „Mélanges de l'École Roumaine en France", 1923, partea I, p. 1–135], din partea lui William Miller şi Rubiò y Llúch". Referitor la lucrarea lui Miller, *Essays on the Latin Orient*, apărută în 1921 la Cambridge, Constantin Marinescu nu a avut însă cuvinte de laudă, aşa cum rezultă dintr-o scrisoare pe care universalistul român o adresa lui Iorga din Bucureşti la 2 februarie 1925. În epistola trimisă savantului, Marinescu se pronunța de acord cu recenzia critică făcută cărții lui Miller de Louis Bréhier într-un număr din 1924 al publicației pariziene „Revue Historique" (1924, 49, tom. CXLV, nr. 1–2, p. 96–98). „Frecuşul administrat lui Miller – un om totuşi foarte stimabil – în «Revue Historique» este cât se poate de bine venit. Mă mir chiar cum un istoric aşa de bine informat ca el a putut scrie atât de slab asupra noastră. Dar de ce Dumnezeu va fi acceptat el să facă şi istorie românească, când editorii ar fi avut aici să se adreseze la noi?". *Nicolae Iorga şi Universitatea din Cluj. Corespondență (1919–1940)*. Ediție îngrijită de Petre Țurlea şi Stelian Mândruț. Studiu introductiv Stelian Mândruț, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Ştiință şi Artă, Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu", 2005, p. 117–118, 182-185. Vezi şi P. Țurlea, *Şcoala Română din Franța*, București, Ed. Academiei Române, 1994, p. 35, 45.

româneşti şi de racordare a ştiinţelor noastre umaniste la culturile majore ale Europei care au fost Şcolile Române de la Roma şi Paris şi Casa Românească de la Veneţia. Contactele cu spiritualitatea britanică ale tânărului istoric au fost însă mai puţin evidente, chiar dacă a învăţat limba engleză în anii în care se afla la Paris, însuşindu-şi-o prin lecturile în original ale operelor lui Litton şi Shakespeare[13], a apreciat valorile literaturii engleze[14], a frecventat în perioada studenţiei şi istoriografia britanică, în special pe Carlyle sau scrierile de logică ale lui John Stuart Mill[15] şi a întreprins o călătorie de studiu la Londra şi Oxford în martie 1892[16].

Nicolae Iorga a avut contacte în special cu istoricii britanici care dezvoltaseră preocupări de cercetare similare, aşa că alături de W. Miller, în primele decenii de activitate a construit un raport ştiinţific cu bizantinologul scoţian stabilit la Veneţia, Horatio F. Brown[17], pe care l-a cunoscut încă din 1894 în urma unui stagiu de cercetare în arhivele veneţiene, cu istoricii britanici G.W. Prothero[18] şi John Bagnell Bury (1861–1927), specialist în istoria Greciei antice şi a începuturilor Imperiului Bizantin, profesor mai întâi la Dublin (din anul 1893) şi apoi la Cambridge University (din 1902), unde a coordonat lucrări de mari proporţii, precum *Cambridge Ancient History* sau *Cambridge Medieval History*[19]. Pe Iorga

[13] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga. 1871–1940*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Ed. Militară, 1976, p. 19. Anilor respectivi le corespunde şi interesul tânărului studios pentru Thomas Campbell, William Wordsworth, Samuel Taylor Coleridge sau Robert Southey, pe fondul unor cercetări pertinente istoriei literare şi evoluţiei romantismului la nivel european, cercetări materializate în publicarea eseului de literatură comparată *Începuturile romantismului* („Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare", Iaşi, 1891, nr. 10–12, aprilie-iunie). Maria Mociornița, *Romantismul englez în critica de tinerețe a lui N. Iorga*, „Analele Universităţii din Bucureşti. Limbi germanice", 1971, 20; Eadem, *Nicolae Iorga – Author of the First Romanian History of English Literature*, „Analele Universităţii din Bucureşti. Limbi şi literaturi străine", 1981, 2, p. 4–5.

[14] N. Iorga, *Pagini din tinerețe*. Ediţie alcătuită, prefaţă şi bibliografie Barbu Theodorescu, vol. 2, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1968, p. 179–192; Idem, *Ce datorim cărţii englese*. Conferinţă la cursurile de vară de limbă engleză de la Sinaia, 31 iulie 1938, Vălenii de Munte, Tip. Datina Românească, 1938, 15 p.

[15] N. Iorga, *Orizonturile mele*, p. 106–107.

[16] „Un drum în Anglia – scria Iorga în memoriile sale – […] m-a dus la Londra, cu străzile rătăcitoare, cu cărţile engleze frumos legate şi frumos mirositoare – atunci am primit în suflet pe Carlyle şi m-am simţit altul după cetirea *Revoluţiei franceze*, a lui *Frederic al II-lea*, a lui *Cromwell*, cu nesaţ sorbite la Paris. […] După vederea Londrei, Avenue de l'Opéra îmi părea o alee de provincie. La Oxford am lucrat, fără a privi împrejur, asupra scrisorii lui Philippe de Mézières către regele englez Richard al II-lea. Neuitată iniţiere literară, care mi-a turnat în suflet o binefăcătoare concepţie religioasă, idealistă, activă, care mă susţine şi până astăzi, în ciuda lucrurilor şi a oamenilor". *Ibidem*, p. 141; B. Theodorescu, *op. cit*., p. 20.

[17] B. Theodorescu, *op. cit*., p. 22.

[18] Aurora Arion, *Nicolae Iorga şi cooperarea ştiinţifică internaţională*, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia", Cluj-Napoca, 2002, 47, nr. 1–2, p 70, 78.

[19] Printre lucrările mai importante ale lui J. Bagnell Bury se numără *The Nemean Odes of Pindar* (1890), *The Isthmian Odes of Pindar* (1892), *History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene* (1889), *History of the Roman Empire to the Death of Marcus Aurelius* (1893), *History of Greece to the Death of Alexander the Great* (1900), *Life of St. Patrick* (1905), *History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I* (1912), *History of the*

l-au interesat în special cercetările lui J. Bagnell Bury asupra Imperiului Roman de Răsărit[20], pe care le-a considerat extrem de valoroase, aşa că la 25 mai 1913 îl va recomanda pe istoricul britanic Academiei Române, în vederea alegerii sale ca membru onorar[21].

Raporturile lui Nicolae Iorga cu Anglia, cu cultura britanică în general, vor dobândi o nouă consistență în primele decenii ale secolului XX. Să nu uităm că în anul 1907 savantul român îşi va publica la Londra una dintre lucrările sale fundamentale în domeniul bizantinologiei, *The Byzantine Empire*[22], tratativele pentru tipărirea acesteia la editura londoneză Dent fiind duse prin intermediul mai vechiului său prieten, Horatio Brown[23]. În acelaşi an, Iorga va include în rândul figurilor de scriitori străini pe care îi prezenta publicului românesc prin intermediul revistei „Floarea Darurilor" şi o serie de autori britanici, savantul contribuind la amintita publicație – al cărei editor era – nu doar cu eseuri critice, dar şi cu traduceri din Thomas Moore, Thomas Campbell, William Wordsworth, Percy Byshe Shelley, George Gordon Byron, Thomas Carlyle, Elizabeth Barrett Browning, Alfred Tennyson[24]. De asemenea, la sfârşitul lunii martie a anului 1913, Nicolae Iorga a întreprins o nouă călătorie în Anglia, prilejuită de Congresul Internațional de Studii Istorice desfăşurat la Londra, contactele cu istoricii străini pe care le-a inițiat sau consolidat la acest congres fiind favorizate de aprecierea pozitivă de care se bucura proaspăta sa *Istorie a Imperiului Otoman*[25]. Din acest motiv, istoricul francez Henri Hauser, profesor la universitățile din Clermont,

Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (1923) etc. Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. 1866–2003*. *Dicționar*, ed. a III-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Ed. Enciclopedică/Ed. Academiei Române, 2003, p. 150.

[20] Într-o scrisoare din 2 februarie 1925 adresată lui Iorga de Constantin Marinescu, acesta din urmă îi solicita savantului permisiunea de a consulta din biblioteca personală a lui Iorga „*The Eastern Roman Empire* şi colecția de la Cambridge". Era vorba despre volumul al IV-lea, *The Eastern Roman Empire (717–1453)* din *The Cambridge Medieval History*, volum apărut în 1923 la Cambridge şi pe care Nicolae Iorga l-a prezentat specialiştilor români în „Revue Historique du Sud-Est Européen", 1925, 2, nr. 1–3, p. 1–41. Vezi *Nicolae Iorga şi Universitatea din Cluj*, p. 183, 185.

[21] Vezi N. Iorga, *Scrieri alese. Cuvântări şi comunicări rostite la Academia Română*. Partea I. Ediție îngrijită de dr. Dorina N. Rusu, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 2008, p. XXIV–XXV. Pentru corespondența lui Iorga cu J.B. Bury vezi *Scrisori către N. Iorga*, vol. 3, *1913–1914*. Ediție îngrijită de Petre Țurlea. Studiu introductiv de Andrei Pippidi, Bucureşti, Ed. Minerva, 1988, p. 68–69 (la 19 mai 1913, J.B. Bury îi scria de la Cambridge lui N. Iorga, mulțumindu-i pentru scrisoare şi pentru o serie de articole trimise şi exprimându-şi totodată regretul pentru că nu a reuşit, din motive de sănătate, să asiste la comunicările pe care savantul român le-a ținut la Congres).

[22] N. Iorga, *The Byzantine Empire*. Translated from the French by Allen H. Powles, M.A. London, Ed. Dent, Colston and Co Limited Printers, Edinbourgh, 1907, VIII+236 p.

[23] B. Theodorescu, *op. cit*., p. 41.

[24] Maria Mociornița, *Literatura engleză în revista lui Nicolae Iorga „Floarea Darurilor"*, „Analele Universității din Bucureşti. Filologie", Literatura română în raporturile ei cu alte literaturi, 1975, 24.

[25] B. Theodorescu, *op. cit*., p. 59; N. Iorga, *Orizonturile mele*, p. 315–316; *N. Iorga. Scrisori către Catinca, 1900–1939*, editate de Andrei Pippidi cu un cuvânt înainte de Liliana Iorga-Pippidi, Bucureşti, Ed. Minerva, 1991, p. 115–116.

Dijon şi Paris, şi cu care Iorga a stabilit un raport de amiciție științifică în zilele petrecute la Londra, îl asigura pe savantul român, într-o scrisoare din 24 mai/ 5 iunie 1913, că „la *Revue hist*[*orique*, cunoscuta publicație pariziană fondată în 1876 de Gabriel Monod] accueillerait avec plaisir un art[icle] de vous sur l'histoire ottomane"[26]. Materialul pe care îl va trimite Iorga pe tema amintită va fi tocmai o recenzie la cartea lui William Miller, *The Ottoman Empire. 1801–1913*, apărută la Cambridge în 1913, recenzie care va fi publicată în numărul pe noiembrie-decembrie al revistei[27].

Un alt moment în care interesul ştiinţific al lui Nicolae Iorga pentru Marea Britanie va înregistra un crescendo a fost cel al participării României la Primul Război Mondial. Savantul, potrivit spiritului său naționalist, s-a pronunțat în repetate rânduri în Parlament pentru a nu se merge alături de Austro-Ungaria şi a avut o poziție favorabilă apropierii de Antantă[28]. În contextul dificil pentru statul român al anilor retragerii administrației în Moldova – şi acesta este momentul care ne interesează, amintitul schimb de scrisori din Arhiva Şcolii Britanice din Roma datând din 1917 – Nicolae Iorga va redacta o serie de istorii ale raporturilor noastre cu principalii aliați (Franța, Rusia şi Anglia) de la care urma să vină salvarea. A redactat astfel lucrarea generală *Relations des Roumains avec les Alliés*[29], precum şi lucrările bilaterale *Histoire des relations entre la France et les Roumains*[30], *Histoire des relations Russo-Roumaines*[31]şi *Histoire des relations Anglo-Roumaines*[32]. Ultima dintre lucrări – reeditată în 1931 la Bucureşti, în versiune engleză şi cu o prefață de R.W. Seton-Watson – va rămâne o sinteză a preocupărilor istoricului

[26] *Scrisori către N. Iorga*, vol. 3, *1913–1914*, p. 71.

[27] „Revue Historique", 1913, 39, tom. CXIV, II, nov.-déc., p. 391–393. Recenzia conținea o serie de critici ale savantului român la adresa anumitor inexactități cu privire la istoria noastră care apăreau în lucrarea lui Miller. De fapt, amintitul material îi fusese cerut anterior lui Iorga de germani, de revista „Petermann's Mitteilungen", cu reprezentanții istoriografiei germane, pe linia mai vechiului său raport cu Karl Lamprecht, savantul român stabilind relații strânse la Congresul de la Londra. La 7 iulie 1913, soția sa, Catinca Iorga, îi scria de la Văleni savantului aflat atunci pe front în Bulgaria: „Ți-a venit din Gotha cerere ca să faci o dare de seamă despre cartea lui Miller, *The Ottoman Empire, 1801–1913*, aceasta până la 1 nov.". *N. Iorga. Scrisori către Catinca, 1900–1939*, p. 118, 126.

[28] N. Iorga, *op. cit*., p. 332; Idem, *Pentru întregirea neamului. Cuvântări din războiu. 1915–1917*, s. l., 1925 (vezi *Cuvântare rostită în şedința Camerei Deputaților, la Iaşi, la 14 decembrie 1916, când armatele germane băteau la porțile Moldovei*, p. 223–240); Idem, *Despre hotărârea ce va lua România în Marele Război. Cuvântare la discuția Adresei, şedința Camerei din 14 decembrie 1915*, Vălenii de Munte, Tip. Neamul Românesc, 1915, 55 p.; Idem, *Rezistența până la capăt! Discurs la Mesagiu. Şedința din 14 decembrie 1916*, Iaşi, Tip. Neamul Românesc, 1917, 16 p. Pentru o analiză a problemei, Gh. I. Florescu, *Activitatea parlamentară a lui N. Iorga în anii primului război mondial (1914–1918)*, „Studii şi Comunicări", Focşani, Complexul Muzeal al Județului Vrancea, 1980, 3, p. 215–233. Vezi, de asemenea, P. Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1991, 403 p.

[29] Traduction de Fr. Lebrun, Jassy, Ed. et Imp. Neamul Românesc, 1917, 46 p.

[30] Jassy, Impr. Progresul, 1917, 198 p.

[31] Jassy, Ed. Neamul Românesc, Impr. Progresul, 1917, 368 p.

[32] Jassy, Ed. Neamul Românesc, Tip. Progresul, 1917, 173 p.

român pe această temă[33]. Anul 1917 a însemnat, de asemenea, în bibliografia lui Nicolae Iorga, perioada unei colaborări cu presa britanică, savantul publicând în periodicul londonez „The New Europe" un articol despre Anglia[34]. A doua jumătate a lui 1916 şi începutul anului următor au marcat şi strângerea colaborării dintre Iorga şi istoricul Robert William Seton-Watson – cu care savantul român avea contacte încă din 1909 – pe linia interesului acestuia pentru viaţa politică şi istoria românească[35]. De asemenea, în amintitele luni, Nicolae Iorga a redactat o serie de materiale minore privitoare la poziţia Angliei în conflict[36].

În acelaşi timp, în activitatea sa ca profesor la Universitate pe care a susţinut-o în anul academic 1917/18, Nicolae Iorga a ales să vorbească studenţilor despre Istoria literaturilor romanice – cursul amintit constituind apoi baza sintezei *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea şi legăturile lor*, carte care va apărea în 1920 la Bucureşti[37] –, atât în prelegerile sale, cât şi în lucrare istoricul incluzând şi literatura engleză „din cauza izvoarelor inspiraţiei sale, peste străvechiul şi permanentul fond celtic"[38].

În perioada interbelică, contactele lui Nicolae Iorga cu spaţiul britanic vor dobândi noi conotaţii, adaptate renumelui ştiinţific şi rolului politic pe care savantul îl va juca în viaţa statului român în ultimii douăzeci de ani ai existenţei sale. Nicolae Iorga va contribui la promovarea raporturilor culturale româno-engleze; în anul 1925

[33] Lucrarea a avut ca nucleu studiul pe care Iorga îl publicase în 1913 în volumul dedicat profesorului Charles Bémont. N. Iorga, *Les premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains du Danube*, în *Mélanges d'histoire offerts a M. Charles Bémont* par ses amis et ses élèves à l'occasion de la vingt-cinquième année de son enseignement à l'École Pratique des Hautes Études, Paris, Félix Alcan, 1913, p. 559–580. Vezi Idem, *A History of Anglo-Roumanian Relations*. English translation printed by the „Societatea anglo-română" with a preface by W. Seton-Watson, Bucharest, Tip. Oltenia, 1931, 126 p.

[34] B. Theodorescu, *op. cit*., p. 68; Gh. Buzatu, *Nicolae Iorga and the History of Anglo-Romanian Relations*, în *Anglo-Romanian Relations after 1821*, Iaşi, Ed. Academiei, 1983, p. 215–216. Vezi şi Gh. Buzatu, Stela Cheptea, Marusia Cîrstea, *Nicolae Iorga and the History of Anglo-Romanian Relations*, în *Nicolae Iorga. 1871–1940. Studii şi documente*, vol. 3, coord. Constantin Buşe, Constantin Gaucan, Bucureşti, Ed. Universităţii din Bucureşti, 2007, p. 89–91.

[35] Constantin Ardeleanu, *Corespondenţa dintre Nicolae Iorga şi Robert William Seton-Watson în anii participării României la Războiul de întregire naţională (1916–1918)*, în *Nicolae Iorga. 1871–1940. Studii şi documente*, vol. 8, coord. Constantin Buşe, Constantin Gaucan, Bucureşti, Ed. Universităţii din Bucureşti, 2009, p. 9–20.

[36] Vezi *Ce a făcut Anglia până acum (După cartea d-nei Humphrey Ward, „Sforţarea Angliei", Paris, 1916)* – redactat la 28 octombrie 1916, *România şi Anglia* – din 15 noiembrie 1916, *Îndatorirea Angliei* – din 2 decembrie 1916, *Seton Watson despre România* – din 2 decembrie 1916, *Energia englesă* – din 19 martie 1917. N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. 2, *1916–1917*, Craiova, Ramuri, s. d., p. 163, 165, 240, 283; vol. 3, *1917–1918*, p. 299.

[37] Abordarea problematicii evoluţiei literaturii engleze a determinat ca referirile la această temă – numeroase în cele trei volume ale lucrării, savantul analizând sau făcând trimitere la mai mult de o sută de poeţi, naratori sau eseişti (vezi, de exemplu, capitolele *Shakespeare şi literaturile romanice*, *Literatura engleză în veacul XVII ca factor renovator*, *„Filozofia" îndoielilor şi noua literatură engleză*, *Inspiraţia populară şi istorică a literaturii engleze*) – să se constituie ca o istorie *sui generis* a literaturii engleze. Maria Mociornița, *Nicolae Iorga – Author of the First*…, p. 6–8.

[38] N. Iorga, *Orizonturile mele*, p. 369–370.

va fi publicată la Londra traducerea în engleză a lucrării din 1920, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*[39], iar relaţiile şi amiciţiile mai vechi cu personalităţi ale culturii şi mediului politic din Marea Britanie se vor aprofunda[40].

Revenind la raporturile lui Iorga cu W. Miller, ar fi de amintit că istoricul englez se va număra apoi printre corespondenţii constanţi ai savantului român[41], iar mai pe urmă printre prietenii săi[42]. Legat de cooptarea lui W. Miller în proiectul Atlasului Woodward, ar fi de remarcat că, în corespondenţa păstrată în Arhiva Şcolii Britanice din Roma, se găsesc în mod special indicaţii bibliografice pe care Miller le-a trimis subdirectorului Strong, multe dintre titlurile indicate fiind pertinente studiilor bizantine. Pe această direcţie, a interesului pentru imperiul constantinopolitan şi pentru Italia meridională, pentru istoria Veneţiei, care urmau să constituie o parte importantă a muncii de cercetare pentru atlas, trebuie văzută atât cooptarea lui Miller cât şi, la indicaţiile acestuia, a lui Nicolae Iorga în proiect. Pe de altă parte, legat de destinul proiectului – pentru care profesorul Woodward făcuse deja o donaţie financiară – William Miller a încercat să sensibilizeze diverse personalităţii ale vieţii publice britanice în vederea adunării fondurilor necesare proiectului şi în vederea publicării atlasului. Pe această temă i s-a adresat la începutul lunii februarie 1917 lui Reginald L. Poole, editorul publicaţiei oxfordiene „The English Historical Review", care îi va răspunde la 14 februarie că nu întrevedea vreo soluţie pentru transpunerea în practică a proiectului până când nu se va încheia războiul, considerând că ar putea fi publicate pe moment doar anumite piese separate, utile apoi unei viitoare întreprinderi[43].

Istoricul care deţinea paternitatea proiectului, William Harrison Woodward (1856–1941), era un specialist în istoria umanismului italian, lucrările sale mai importante – redactate în ultimii ani ai secolului al XIX-lea şi în prima decadă a

[39] Idem, *A History of Roumania. Land, People, Civilisation*. Translated from the second enlarged edition by Joseph McCabe, London, T. Fischer Unwin Ltd. London, Adelphi Terrace, 1925, XII+284 p.; Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 219–236.

[40] Pe această linie amintim şi faptul că la 3 mai 1930 lui Iorga i-a fost conferit titlul de „doctor honoris causa" al Universităţii din Oxford, distincţie urmată în 1931 de alegerea sa ca membru al Academiei Naţionale dei Lincei din Italia, de titlul de „doctor honoris causa" al universităţilor din Paris, Roma, Wilno. La Londra, Nicolae Iorga a făcut o călătorie la sfârşitul lunii aprilie şi începutul lunii mai 1930, în vederea Congresului de istorie. B. Theodorescu, *op. cit*., p. 103–105; Maurice Pearton, *Iorga in England*, „Colloquia. Journal of Central European History", Cluj-Napoca, 1994, 1, nr. 1, p. 15–29.

[41] B. Theodorescu, *op. cit*., p. 86.

[42] *Ibidem*, p. 101–102. Cei doi istorici s-au întâlnit – de exemplu – în octombrie 1930 la cel de-al treilea Congres de Bizantinologie de la Atena. Vezi şi N. Iorga, *Vederi din Grecia de azi şi Cinci conferinţe despre viaţa grecească actuală*, publicate de Casa Şcoalelor, Bucureşti, Ed. Casa Şcoalelor, Tip. Datina Românească, 1931, 175 p.

[43] Aceeaşi prudenţă, de a nu pune în practică proiectul atlasului înainte de încheierea războiului şi de a asigura până atunci proiectului un regim de confidenţialitate, transpare şi dintr-o scrisoare pe care Eugenia Strong o trimitea la 7 februarie 1917 lui J.S. Reid. „Otherwise I entirely agree with you – scria subdirectorul Strong – that the matter had better not be widely discussed till after the war. In fact in writing or speaking even to the Ambassador and to the Cardinal (and to Mr. W. Miller) I have been careful to ask them to consider the communication as confidential".

veacului trecut – fiind axate pe probleme legate de evoluția pedagogiei italiene[44]. Woodward a fost ideatorul unui plan pentru Atlasul Istoric al Italiei Medievale, atlas pe care Şcoala Britanică din Roma ar fi urmat să îl pregătească cu începere din anul 1917. Propunerea ca o astfel de temă de cercetare să fie inclusă în programul ştiinţific derulat de Academia Engleză din capitala Italiei a fost făcută directorului Ashby de profesorul Woodward la sfârşitul anului 1916, din dorința de a revitaliza activitatea instituției, profund afectată de război. „Receipt of the Report of the School to-day – îi scria W.H. Woodward lui Th. Ashby la 22 decembrie 1916 – brings me to offer a suggestion which I have had in my mind for a year or two. One of the outstanding needs of students of Italian history especially in mediaeval and modern sections is that of a really sound and comprehensive historical Atlas of Italy. I think that this might be undertaken by the School. It is a work which would graft itself upon various sides of the School work and if well done would redound to the credit of the School. It would give point and centre to the historical side of the Faculty and could be shared by students who have left Rome, or those indirectly associated with it. But the essential fact is that it should be the product of the School, prepared and executed under its auspices and in its name with as little foreign admixture as may be... I can envisage a big comprehensive work with plans, special maps (e.g. dioceses, monasteries, constabularies, roads, physical maps for purposes of illustrating strategical movements etc.) on a scale not yet attempted. There is a lot of material available already, and more can be worked up out of existing publications".

Cel căruia i s-a adresat profesorul Woodward, Thomas Ashby (1874–1931), director al Şcolii Britanice din Roma în perioada 1906–1925, a fost un arheolog britanic specializat în istoria romană în urma îndelungatei sale permanențe în Cetatea Eternă[45]. Numele său rămâne legat de organizarea Şcolii Britanice din Roma în primele decenii de existență. Instituția a fost fondată în anul 1901, primul director fiind numit deja în martie 1900 de către Comitetul de conducere constituit la Londra sub aripa Comitetului de conducere al mai vechii Şcoli Britanice din Atena, iar din ianuarie 1902 Thomas Ashby a devenit primul *alunno* al nou

[44] Vezi W.H. Woodward, *Vittorino da Feltre and other Humanist Educators. Essays and Versions. An Introduction to the History of Classical Education*, Cambridge, University Press, 1897, XII+256 p. Vezi şi ediția italiană a lucrării, Idem, *Vittorino da Feltre*. Edizione italiana rimessa a nuovo da R. Sabbadini. Traduzione di M. V. Jung, Firenze, Vallecchi, 1923, 109 p. (La nostra scuola, 19). De asemenea, lucrările lui Woodward publicate în secolul trecut: Idem, *Desiderius Erasmus Concerning the Aim and Method of Education*, Cambridge, University Press, 1904, XVII+244 p.; Idem, *Studies in Education during the Age of the Renaissance 1400–1600*, Cambridge, University Press, 1906, XX+336 p.; Idem, *Cesare Borgia. A Biography*, with documents and illustrations, London, Chapman and Hall, 1913, XI+477 p.

[45] Despre viața şi activitatea lui Th. Ashby, vezi F. Tomassetti, *Scrittori contemporanei di cose romane: Thomas Ashby*, „Archivio della Reale Società Romana di Storia Patria", 1927, 50, p. 77–123; A.H. Smith, *Thomas Ashby (1874–1931)*, „Proceedings of the British Academy", 1931, 17, p. 515–541; Richard Hodges, *Visions of Rome: Thomas Ashby, Archaeologist*, London, The British School at Rome, 2000, XV+134 p.

înființatei şcoli[46]. Rolul lui Ashby în întemeierea şi funcționarea institutului englez din capitala Italiei nu s-a limitat doar la o campanie activă, susținută încă din anii studenției, de convingere a specialiştilor mai în vârstă de necesitatea fondării unui centru de cercetare pentru studioşii britanici la Roma sau mai târziu, ca director, la stabilirea direcțiilor de cercetare ale *alunni*-lor care, aşa cum s-a concordat încă de la conturarea nucleului proiectului, în anul 1898, din inițiativa unui grup de studioşi ai Antichității clasice din Marea Britanie conduşi de profesorul de istorie antică de la Universitatea din Oxford, Henry Pelham (1846–1907), discipol al lui Mommsen[47], nu trebuiau limitate doar la arheologia clasică, Şcoala britanică din Cetatea Eternă urmând a fi în cel mai larg sens o Şcoală de Studii Romane şi Italiene destinată investigării cronologice a diferitelor etape ale evoluției limbii şi literaturii Peninsulei, a antichităților, artei şi istoriei Romei şi Italiei. Rolul lui Th. Ashby în consolidarea Şcolii Britanice din Roma a emers şi din activitatea sa dedicată aşezării tinerei instituții, la început cu sediul într-un apartament din Palatul Odescalchi[48], într-un edificiu propriu. Împreună cu ambasadorul Marii Britanii la Roma, James Rennell Rodd – care a condus misiunea diplomatică engleză din capitala Italiei în anii 1909–1919 – Thomas Ashby a organizat participarea Marii Britanii la Expoziția internațională de la Roma din anul 1911. Secțiunea arheologică a Expoziției era încredințată profesorului Rodolfo Lanciani, care a considerat utilă gruparea exponatelor conform principiului organizării pe provincii a Imperiului Roman al Antichității, fiecare țară fiind solicitată să trimită acele piese care ilustrau cel mai bine raportul cu capitala al respectivei provincii antice[49]. Comisia Regală britanică constituită în acest scop, dar şi autoritățile italiene, au apreciat în mod deosebit activitatea pe care Comitetul de organizare a secțiunii britanice a expoziției a desfăşurat-o, în mod deosebit implicarea lui Rennell Rodd, a lui Ashby şi a doamnei Strong în pregătirea şi catalogarea exponatelor care au prezentat la Castel Sant'Angelo imaginea Romei în opera artiştilor britanici din trecut. În plus, pavilionul britanic ridicat la sediul expozițional din Valle Giulia, după planurile lui Sir Edwin Lutyens şi a cărui arhitectură era inspirată din formele ordinelor superioare ale elevației arhitectonice a catedralei St. Paul, a impresionat autoritățile italiene, aşa că la insistența ambasadorului britanic, primarul Romei, Ernesto Nathan, a oferit situl în concesiune perpetuă națiunii engleze, cu condiția ca să fie folosit exclusiv pentru ridicarea unei Şcoli Britanice de Arheologie, Istorie şi Arte Frumoase[50]. O cartă regală dată în 1912 a conferit instituției statutul pe care

[46] T.P. Wiseman, *op. cit*., p. 5.

[47] Despre personalitatea ştiințifică a lui H. Pelham vezi F.J. Haverfield, *Henry Francis Pelham 1846–1907*, „Proceedings of the British Academy", 1907–1908, 3, p. 365–370.

[48] Th. Ashby a ocupat funcția de subdirector al Şcolii Britanice din Roma încă din anul 1903.

[49] Mrs. A. Strong, *The Exhibition, illustrative of the Provinces of the Roman Empire, in the Baths of Diocletian, at Roma, 1911*, „Journal of Roman Studies", London, 1911, 1, p. 1–49.

[50] Hugh Petter, *Lutyens in Italy. The Building of the British School at Rome*. With a foreword by Colin Amery. Italian translation by Beatrice Gelosia, British School at Rome, 1992, p. 10–20 (British School at Rome. Archive, 3).

îl va păstra pe întreg parcursul secolului al XX-lea, actul de constituire şi organizare al Şcolii Britanice din Roma fiind revizuit doar în 1996. În condiţiile în care ridicarea unui edificiu propriu pentru Institutul Marii Britanii din Roma a fost strâns legată de iniţiativele culturale pe care le-a implicat participarea Angliei la Expoziţia internaţională din 1911, sponsorizarea construcţiei pe locul ocupat de pavilion a fost asigurată de comisiile expoziţionale, mai ales de forul comisarilor responsabili pentru fondurile acumulate la Expoziţia britanică din anul 1851, de Academia Regală Britanică şi de Royal Institute of British Architects, care au oferit şi sumele pentru bursele destinate studioşilor în domeniul artei şi arhitecturii, organizarea Şcolii fiind astfel pusă la punct în toate detaliile. De aceea, construcţia a fost ridicată destul de rapid, aşa că deja în anul 1916 structura din Valle Giulia era utilizabilă, directorul Thomas Ashby şi subdirectorul Eugenia Strong organizând în anul respectiv mutarea Şcolii de la Palatul Odescalchi la noul sediu, care a rămas apoi vreme de mai mulţi ani neterminat – în contextul defavorabil culturii şi ştiinţei creat de Primul Război Mondial[51]. În perioada respectivă s-a produs o sincopă şi în activitatea Şcolii, conducerea acesteia insistând prin diverse iniţiative pentru menţinerea continuităţii activităţii de cercetare[52]. Proiectele de cercetare în desfăşurare din anii precedenţi războiului erau axate – conform viziunii directorului Ashby – pe teme circumscrise istoriei Italiei. De altfel, clasicistul Thomas Ashby va rămâne în istoria arheologiei prin proiectul său de pionierat dedicat studierii vestigiilor antice şi analizei pe principii topografice moderne a regiunii Campagna, studiile sale dedicate Campagnei romane oferindu-i recunoaşterea istoriografică[53]. De asemenea, în calitate de director, Ashby a

[51] Construcţia, aşa cum fusese ea proiectată de Lutyens, s-a realizat doar în anul 1938, când a fost terminată şi aripa de est a clădirii. Între timp, în anii ’20, s-au ridicat alte nuclee ale complexului, precum sala de mese („Common Room”) – centru al vieţii comunitare a *alunni*-lor – şi s-a sistematizat grădina din curtea edificiului. Amintitele lucrări erau deja opera arhitecţilor şi artiştilor britanici specializaţi la Şcoala Britanică de la Roma (construirea sufrageriei în anul 1924 s-a făcut prin grija lui Harold Chalton Bradshaw, primul bursier-arhitect al Şcolii, iar realizarea grădinii în 1926 a fost operată după planurile arhitectului Marshall Sissons, un alt *alunno*-arhitect al instituţiei, proiectul fântânii datorându-i-se sculptorului John Skeaping, bursier al Academiei Engleze din capitala Italiei la secţiunea Artelor Frumoase). După cel de-al Doilea Război Mondial, edificiul Şcolii Britanice din Roma a fost completat de un spaţiu subteran dedicat păstrării cărţilor bibliotecii şi arhivei, realizat în 1963.

[52] Dacă în anul academic 1913/14 numărul studioşilor Şcolii Britanice din Roma se ridica la 80, în 1914/15 se va reduce la 14, pentru ca în 1916 să rămână în noua Şcoală doar Eugenia Strong şi un bursier arhitect, directorul Ashby fiind plecat pe front. Viaţa instituţiei îşi va reveni treptat în 1917/18, când în raportul anual erau înregistraţi la Institutul Britanic din capitala Italiei 37 de bărbaţi, de la director la personalul auxiliar. A. Wallace-Hadrill, *op. cit*., p. 53.

[53] Vezi *La Campagna romana al tempo di Paolo III. Mappa della Campagna Romana del 1547 di Eufrosino della Volapaia* riprodotta dall’unico esemplare esistente nella Biblioteca Vaticana. A cura della biblioteca medesima, con introduzione di Thomas Ashby, Roma, Danesi, 1914, IX+115 p. De asemenea, vezi lucrările lui Th. Ashby dedicate Romei clasice şi Campagnei romane în Antichitate: Th. Ashby, *Sul vero sito del lago Regillo*, „Rendiconti della R. Accademia dei Lincei”, 1898, 7, fasc. 2, p. 103–126 ; Idem, *Le diverse edizioni dei „Vestigi dell’antichità di Roma” di Stefano du Pérac*,

stimulat şi studiile de artă şi arhitectură în cadrele Şcolii Britanice din Roma, care oferea un mediu propice de creaţie artiştilor de la Royal Academy of Arts şi arhitecţilor de la Royal Institute of British Architects. Legat de preocupările lui Ashby în sfera topografiei trebuie fără îndoială interpretat interesul său faţă de un proiect consacrat alcătuirii unui Atlas al Italiei Medievale[54].

Eugenia Strong (1860–1943), subdirector al Şcolii Britanice din Roma în perioada 1909–1925, specialistă în istoria artei antichităţii clasice, a sculpturii romane în mod particular, s-a aflat printre sprijinitorii iniţiativei de fondare a institutului englez din capitala Italiei. Pregătirea sa profesională a fost la început orientată spre arheologie şi clasicismul grec[55], cercetătoarea fiind atrasă de arta

Firenze, Olschki, 1915, 23 p.; Idem, *La via Tiberina e i territori di Capena e del Soratte nel periodo romano*, „Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia", 1924, ser. III, 1, parte II, p. 129–175; Idem, *The Roman Campagna in Classical Times*, London, E. Benn ltd., 1927, 256 p.; Idem, *The Capitol. Rome, its History and Developement*, Liverpool, 1927, p. 159–180 (extr. din „The Town planning Review", Liverpool, june 1927, în colab.); Idem, *La villa dei Flavi cristiani „Ad duas lauros" e il suburbano imperiale ad oriente di Roma*, „Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Memorie", 1928, 2, p. 157–192 (în colab. cu Giuseppe Lugli); Idem, *La rete stradale romana nell'Etruria meridionale in relazione a quella del periodo etrusco*, „Studi etruschi", 1929, 3, p. 171–185. Vezi, de asemenea, F. Castagnoli, *Thomas Ashby e gli studi sulla Campagna Romana*, în *Thomas Ashby: un archeologo fotografa la Campagna Romana fra '800 e '900*, Roma, 1986, p. 15–18 (British School at Rome. Archive, 1); V. Scott, *Bibliografia degli scritti di Thomas Ashby sulla Campagna Romana*, în *Thomas Ashby: un archeologo fotografa la Campagna Romana*..., p. 10. De amintit că Th. Ashby a colaborat la *Cambridge Ancient History* (vol. 2, 1924) cu un material privitor la preistoria Mediteranei Occidentale.

[54] Într-o scrisoare pe tema proiectului atlasului Italiei medievale trimisă la 11 ianuarie 1917 de la Crooksbury Hurst, Farnham şi adresată lui Th. Ashby, profesorul Woodward stabilea cu directorul Şcolii Britanice din Roma termenii exacţi ai proiectului – cronologie, colaboratori, extindere – fiind de acord cu acesta că o deschidere spre perioada clasică, cel puţin din motive financiare şi de interes al publicului cititor, se putea face. Se avea în vedere un volum consistent, sau chiar două, de text istoric alături de partea cartografică, secţiunea căilor de comunicaţie fiind dată în grija lui Ashby („I had certainly hoped to see – scria W.H. Woodward – the early cartography of Rome amply done by reproductions: you would do this better than anyone. If we tackle the ancient side we could I think get substantial money help from men or bodies not so keenly interested in mediaeval history. Your list of collaborators inspires one with confidence that we should produce a big thing commanding respect from all scholars. A volume of text or two volumes will be wanted. As to Roads you know already that I am much interested in this side of historical geography, which is of great importance in military and ecclesiastical history"). Iar la 21 martie 1917 de la Crooksbury Hurst, Farnham, profesorul Woodward indica subdirectorului Şcolii Britanice din Roma contribuţia directă pe care Thomas Ashby ar putea să o aducă iniţiativei „For mediaeval work – scria W.H. Woodward – it is essential to have a sound map or maps of the roads as they existed at the close of the Fifth Century. Could Dr. Ashby help us there?".

[55] După ce a obţinut licenţa în discipline clasice la Girton College din Cambridge în anul 1882, Eugénie Sellers – descendentă din partea mamei dintr-o familie nobiliară din Dordogne – şi-a desăvârşit formaţia ştiinţifică şi pregătirea în domeniul arheologiei clasice la British Museum, sub îndrumarea lui Charles Newton. În anul academic 1890–1891, tânăra cercetătoare a început să predea o serie de cursuri şi să susţină lecturi de seminar în specialitatea artă greacă tot în cadrele British Museum. Performanţele sale în domeniu au recomandat-o ca bursier al British School in Athens, fiind prima cercetător femeie care a fost admisă în amintita instituţie în anul 1891. În ultimul deceniu al

antichității romane abia la sfârşitul secolului al XIX-lea. Tânăra se căsătorise în anul 1897 cu Arthur Strong, bibliotecar al Camerei Lorzilor[56], iar după moartea acestuia – survenită în 1904 – a ocupat postul soțului de bibliotecar al ducelui de Devonshire la Chatsworth, poziție deținută până în anul 1908. La începutul secolului al XX-lea se afla împreună cu Arthur Strong la Roma, redactase deja un comentariu asupra scrierilor lui Pliniu cel Bătrân despre istoria artei (*The Elder Pliny's Chapters on the History of Art*, lucrare apărută în 1898, traducerea textului latin fiind datorată lui Katharine Jex-Blake, colegă de studiu din anii tinereții de la Girton College din Cambridge) şi avea în pregătire traducerea lucrării lui Franz Wickhoff şi Wilhelm von Hartel, *Die Wiener Genesis*, un studiu al evoluției artei romane de la Augustus la Constantin I, carte care fusese publicată la Viena în 1895[57]. Contribuțiile ştiințifice ulterioare ale Eugeniei Strong vor fi în continuare axate pe problematica artei antichității romane[58], în mod special lucrarea sa cea mai

secolului al XIX-lea, Eugénie Sellers şi-a continuat perfecționarea în sfera arheologiei la München, cu Adolf Furtwängler şi Ludwig Traube, aici cunoscându şi pe arheologul Ludwig Curtius, cu care a construit o relație de amiciție ştiințifică de durată. Pentru perioada tinereții se remarcă traducerile pe care cercetătoarea le-a realizat din literatura istorică germană a vremii, pe care a făcut-o astfel accesibilă publicului britanic larg, acesta fiind unul dintre motivele pentru care numele său a rămas în istoriografia britanică. În anul 1891 lucra la traducerea în engleză a cărții lui Karl Schuchardt despre săpăturile lui Heinrich Schliemann la Troia, apărută în acelaşi an (vezi Karl Schuchardt, *Schliemann's Excavations. An Archaeological and Historical Study*, London, Macmillan and Co., 1891), iar în anii următori a continuat cu *Meisterwerke der griechischen Plastik* a lui Furtwängler (vezi Adolf Furtwängler, *Masterpieces of Greek Sculpture. A Series of Essays on the History of Art*, London, W. Heinemann, 1895), cu traduceri din Wickhoff, Amelung, Holtzinger (vezi Walther Amelung, Heinrich Holtzinger, *The Museums and Ruins of Rome*, 2 vol., London, Duckworth & Co., 1912).

[56] Arthur Sandford Strong (1863–1904) a fost un cunoscut orientalist şi istoric de artă britanic. A studiat sanscrita la Cambridge, a devenit în 1885 bibliotecar al Institutului Indian de la Oxford şi în perioada 1895–1904 a funcționat ca profesor de arabă la University College din Londra. În anii 1895–1904 a ocupat poziția de bibliotecar al ducelui de Devonshire la Chatsworth, iar între 1897 şi 1904 a fost şi bibliotecar al Camerei Lorzilor. *The Dictionary of National Biography*. Founded in 1882 by George Smith. The Concise Dictionary From the Beginnings to 1921, The Concise Dictionary of National Biography Twentieth Century. 1901–1921, Oxford-London, Oxford University Press – Humphrey Milford, 1921, p. 123.

[57] Lucrarea va apărea în limba engleză, tradusă de Eugénie Sellers Strong, la editura londoneză Heinemann, în anul 1900 (Franz Wickhoff, Wilhelm August Ritter von Hartel, *Roman Art. Some of its Principles and their Application to Early Christian Painting*, London, W. Heinemann, 1900). Pentru amănunte biografice vezi Gladys S. Thomson, *Mrs. Arthur Strong. A Memoir*, London, 1949.

[58] Vezi Eugenia Strong (Mrs. A. Strong), *Apotheosis and After Life: Three Lectures on Certain Phases of Art and Religion in the Roman Empire*, London, Constable and Company, 1915, XX+293 p., lucrare în care a prezentat publicului prelegerile lui Charles Eliot Norton ținute în 1913 la Archaeological Institute of America, de asemenea contribuțiile sale la seria *Cambridge Ancient History* (12 volume apărute în anii 1924–1939) pe probleme de artă romană: *The Art of the Roman Republic* şi *The Art of the Augustan Age*. Vezi şi lucrarea de sinteză în două volume pe tema artei în Roma antică de la începuturi până la Iustinian, precum şi traducerea în italiană a contribuției: Eadem, *Art in Ancient Rome* [part I. *From the Earliest Times to the Principate of Nero*; part II. *From the Flavian Dynasty to Justinian, with Chapters on Paintings and the Minor Arts in the First Century, A.D.*], 2 vol., New York, Scribner, 1928 (Ars una, species mille. General History of Art, 5); Eadem, *L'arte in Roma antica*. Prima traduzione italiana di Lisa Sarfatti Scopoli, Bergamo, Istituto Italiano

importantă, referitoare la istoria sculpturii romane de la Augustus la Constantin – apărută în 1907[59] – calificând-o definitiv drept specialistă în artă romană şi

d'Arti Grafiche, 1929, IX+436 p. (Ars una, species mille. Storia generale dell'arte, 7). Vezi şi lucrările sale târzii, redactate în anii '30, când a continuat să îşi desfăşoare activitatea ştiinţifică în capitala Italiei şi după ce a fost înlăturată din postul de subdirector al Şcolii Britanice din Roma (în 1925, odată cu Th. Ashby, îndepărtarea ambilor fiind decisă de Comitetul de conducere al Şcolii, de la Londra, în urma fricţiunilor apărute între aceştia): Idem, *Viaggio attraverso le strade della Britannia romana*, Roma, Istituto di Studi Romani, ed. I şi II, 1938, 29 p. (Quaderni dell'Impero. Le grandi strade del mondo romano, 6); Idem, *La legislazione sociale di Augusto ed i fregi del recinto dell'Ara Pacis*, Roma, Istituto di Studi Romani, 1939, 24 p. (Quaderni di Studi Romani, 2); Idem, *Romanità throughout the ages*, „Journal of Roman Studies", 1940, 30, p. 137–166. De altfel, saloanele pe care Eugenia Strong le organiza săptămânal în locuinţa sa din Via Balbo, lângă Santa Maria Maggiore, atrăgeau numeroşi cercetători, tineri discipoli sau oficialităţi ale Italiei vremii. Aşa cum se observă şi din publicaţiile amintite mai sus, Eugenia Strong a sprijinit în anii '30, în calitate de istoric al Romei antice, proiectele regimului mussolinian şi activitatea Institutului de Studii Romane născut din iniţiativa lui Carlo Galassi Paluzzi şi Pietro Fedele, activitate destinată documentării şi afirmării preeminenţei Romei imperiale clasice la nivelul lumii antice, argument utilizat apoi de regim pentru susţinerea politicii Italiei contemporane. Sprijinul pe care istoricul de artă şi specialistul în arheologie Eugenia Strong l-a acordat regimului mussolinian a fost generat în primul rând de faptul că era de acord cu politica Italiei fasciste în domeniul săpăturilor arheologice, care în anii respectivi au cunoscut o dezvoltare remarcabilă, bazată pe fonduri financiare consistente, beneficiul ştiinţific fiind al arheologilor şi istoricilor antichităţii romane în defavoarea specialiştilor în istoria barocului, care vedeau distruse sau mutate o serie de edificii importante ale Romei premoderne. Pentru această susţinere, Eugeniei Strong i-a fost conferită în anul 1938 medalia de aur a oraşului Roma. Apropierea Eugeniei Strong de cercurile de factură clericalo-fascistă s-a făcut şi pe un fond mai vechi al reconsiderării religiei în viaţa personală. Cercetătoarea fusese botezată în ritul romano-catolic, însă a acordat în tinereţe prea puţină atenţie aspectului spiritual în viaţa personală şi publică. În anul 1917 şi-a reafirmat însă credinţa catolică şi această atitudine personală s-a reflectat ulterior şi în activitatea ştiinţifică, istoricul de artă Eugenia Strong redactând o serie de studii interesante pe tema artei ecleziastice romane, de la contribuţii de mică întindere, ca *The Approach to St. Peter's, Rome* (extr., Roma, s. n., 1917, p. 198–202), la lucrări consistente, precum *La Chiesa Nuova (Santa Maria in Vallicella). Guida storica ed artistica*. Con un saggio biografico sopra San Filippo Neri di Piero Misciatelli, Roma, Società Editrice d'Arte Illustrata, 1923, 158 p. sau la cercetarea târzie, rămasă neterminată în urma morţii sale – survenită în 1943 – pe tema istoriei complexului palatin de la Vatican, de la Constantin la Pius al XII-lea. Privitor la activitatea ştiinţifică a Eugeniei Strong, ar mai fi de amintit studiile publicate în „Papers of the British School at Rome" sau informările asupra iniţiativelor culturale care emergeau în Roma şi Italia epocii (vezi Idem, *La formazione delle accademie e scuole straniere di Roma*, „Capitolium. Rassegna mensile del Governatorato", Roma, 1928, 4, nr. 1, aprile, p. 94–111; Idem, *Istituti Stranieri in Roma. Cenni storici*, „Annales Institutorum", Roma, 1928, 1, p. 15-57; Idem, *L'oeuvre de la „Società Magna Grecia" sur les terrains classique et byzantin*, „Revue Archéologique", Paris, 1932, ser. V, 35, mai-juin, p. 185–196 etc.). Legat de biografia şi bibliografia Eugeniei Strong, a se vedea Idem, *Bibliography of Eugénie Strong anno 1928*, Roma, 1928, 15 p.; Mary Beard, *Mrs. Arthur Strong, Morelli and the Troopers of Cortés*, în *Ancient Art and its Historiography*, ed. by A. A. Donohue and Mark D. Fullerton, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, p. 148–170; Stephen L. Dyson, *Eugénie Sellers Strong: Portrait of an Archaeologist*, London, Duckworth, 2004.

[59] Eugenia Strong, *Roman Sculpture from Augustus to Constantine*, London, Duckworth & Co., New York, C. Scribner's sons, 1907, XII+408 p. La această contribuţie, Eugenia Strong va lucra şi în deceniile următoare, aşa că la începutul anilor '20 va fi publicată varianta refăcută în întregime: *La scultura romana da Augusto a Costantino*. Traduzione italiana di Giulio Giannelli dall'opera

deschizându-i calea spre postul de director-adjunct al Şcolii Britanice din Roma. Eugenia Strong a îmbrăţişat încă din primul moment proiectul profesorului Woodward de implicare a institutului englez de la Roma în opera de redactare a unui Atlas al Italiei medievale, încercând să facă un lobby consistent amintitei iniţiative ştiinţifice.

Arthur Henry Savage Yeames, născut în anul 1881, a fost unul dintre specialiştii în istorie romană – alături de Alan Wace şi Augustus Daniel – pe care Şcoala Britanică din Roma i-a folosit în primul deceniu al secolului XX în proiectul ştiinţific de catalogare a sculpturilor aflate în patrimoniul municipalităţii romane. Yeames s-a numărat printre primii elevi ai Şcolii Britanice din Roma, unde a studiat din 1903, ocupând apoi, în perioada 1907–1909, funcţia de subdirector al instituţiei[60]. Cariera ulterioară şi-a construit-o în cadrul British Museum. Principalele sale contribuţii ştiinţifice din anii în care a activat în cadrul programului de cercetare al Şcolii Britanice destinat inventarierii sculpturilor municipiului Roma au fost publicate în „Papers of the British School at Rome" sau în „Archaeological Journal"[61]. În perioada Primului Război Mondial, Yeames a funcţionat în calitate de căpitan la Mission Anglaise de pe lângă Ministerul de Război de la Paris, iar Eugénie Strong l-a consultat în legătură cu proiectul atlasului istoric al Italiei medievale pentru a-i afla opinia, considerându-i importantă părerea ca fost subdirector al Şcolii Britanice din Roma.

James Smith Reid (1846–1926), pe de altă parte, profesor de istorie antică la Universitatea din Cambridge şi remarcabil cunoscător al operei lui Cicero[62], era

intieramente rifatta dall'autrice, Firenze, Fratelli Alinari, 2 vol., 1923–1926 (vol. I. *Da Augusto a Traiano*; vol. II, parte 1, *Da Traiano a Costantino*, parte 2, *L'arte del ritratto in Roma*).

[60] T.P. Wiseman, *op. cit*., p. 7, 33; A. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 28.

[61] A.H.S. Yeames, *An Ivory Statuette*, „Papers of the British School at Rome", 1907, vol. 4, nr. 4, p. 279–282; extr. London, Macmillan & Co., 1907; Idem, *A Note on a Roman Sarcophagus now in the Museo delle Terme*, „Archaeological Journal", London, 1909, vol. 66, nr. 261, ser. II, vol. 16, nr. 1, p. 62–66; extr. London, Hunt, Barnard & Co., 1909. Vezi de asemenea: Idem, *Montaigne in Rome*. Paper read before the British and American Archaeological Society of Rome, Tuesday, February 9th., 1909, Rome, Tipografia Nazionale G. Bertero, 1910, 14 p.; Idem, *Rome in 1622*, „Papers of the British School at Rome", 1913, vol. 6, p. 482–486; extr. London, Macmillan & Co., 1913; Idem, *Richard Smith, The Grand Tour of an Elizabethan*, „Papers of the British School at Rome", 1914, vol. 7, nr. 3, p. 92–113.

[62] Vezi Marcus Tullius Cicero, *Cato Major de senectute, Laelius de amicitia*, ed. III. Ed. by J. S. Reid, Boston, J. Allyn, 1887, XXVI+118 p.; J. S. Reid, *Notes on some Passages in Cicero's Letters*, „Hermathena. A Trinity College Dublin Review", 1897, vol. 10, nr. 23, p. 110–114; Idem, *Notes on Cicero Ad Atticum XII*, „Hermathena", 1898, vol. 10, nr. 24, p. 130–139; Idem, *Notes on Cicero, Ad Atticum XIII*, „Hermathena", 1899, vol. 10, nr. 25, p. 327–355; Idem, *Notes on Cicero, Ad Atticum XIV*, „Hermathena", 1901, vol. 11, nr. 27, p. 243–262; Idem, *Atakta on Cicero's Letters*, „Hermathena", 1901, vol. 11, nr. 27, p. 288–302; Idem, *Notes on Cicero Ad Atticum XV*, „Hermathena", 1902, vol. 12, nr. 28, p. 136–171; Idem, *Notes on Cicero Ad Atticum XVI*, „Hermathena", 1903, vol. 12, nr. 29, p. 257–279; Idem, *Notes on Cicero Ad Atticum I*, „Hermathena", 1904, vol. 13, nr. 30, p. 87–109; Idem, *Notes on Cicero Ad Atticum II*, „Hermathena", 1905, vol. 13, nr. 31, p. 354–392; Marcus Tullius Cicero, *De finibvs bonorvm et malorvm*. Ed. by J.S. Reid, Cambridge, University Press, 1925, VII+239 p.

legat de destinul Şcolii Britanice din Roma şi de proiectele ştiinţifice ale instituţiei încă de la fondarea acesteia, la care a luat parte activă alături de H. Pelham, P. Gardner, G.A. Macmillan şi W. Loring[63]. În anul 1907, după moartea lui Henry Pelham, J.S. Reid a preluat funcţia de preşedinte al Comitetului Executiv de conducere a Şcolii Britanice din Roma[64]. Cercetările sale din al doilea deceniu al secolului XX au fost orientate şi spre domeniul instituţiilor politice ale Imperiului Roman, în anul 1913 fiindu-i publicată la Cambridge sinteza *The Municipalities of the Roman Empire*[65], aşa că implicarea sa în proiectul unui atlas istoric al Peninsulei Italice era utilă pentru partea medievală timpurie.

Cardinalul Francis Aidan Gasquet (1846–1929) era la vremea respectivă unul dintre cei mai iluştri reprezentanţi ai catolicismului britanic la Roma. Destinul său ecleziastic a fost legat de Ordinul Benedictin, în care a intrat în 1865. După o perioadă de viaţă monahală la prioratul Belmont şi abaţia Downside (unde a fost hirotonit preot în 1871 şi pe care a gestionat-o în calitate de prior în anii 1878–1885) s-a remarcat în cadrul ordinului, devenind din 1896 membru al Comisiei Pontificale pentru studierea validităţii hirotonirilor anglicane până la *Apostolicae Curae*. În cadrul amintitei Comisii, benedictinul Gasquet a avut un rol important pentru partea istorică, anii de sfârşit ai secolului al XIX-lea fiind şi cei în care a redactat majoritatea contribuţiilor sale istoriografice, axate pe istoria Bisericii Romane în Anglia primei jumătăţi a secolului al XVI-lea (perioada lui Henric al VIII-lea şi Eduard al VI-lea), scrieri privite cu un ochi critic de specialiştii de mai târziu ai problemei[66]. Din 1900, F.A. Gasquet s-a aflat în fruntea benedictinilor englezi în calitate de abate general, iar în 1907 a devenit preşedinte al Comisiei Pontificale pentru revizuirea Vulgatei. În secolul XX, cariera sa ecleziastică a fost definitiv legată de Roma, F.A. Gasquet contribuind la realizarea istoriei colegiului englez din Cetatea Eternă. În 1914, Gasquet a fost creat cardinal-diacon de San Giorgio in Velabro, un an mai târziu fiindu-i conferit titlul de cardinal-diacon de Santa Maria in Campitelli. În anul 1917 – an din care datează schimbul de scrisori amintit – cardinalul Gasquet avea o poziţie emergentă în Curia Pontificală, la 28 noiembrie 1917 fiind numit arhivist al Sfintei Biserici Romane, demnitate pe care o va deţine până la moarte. Această calitate de arhivist al Papei şi, în

[63] T.P. Wiseman, *op. cit*., p. 3; A. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 21. Alături de amintiţii oameni de cultură, în iulie 1899, J.S. Reid a fost semnatar al primei schiţe de proiect care stabilea obiectivele Şcolii Britanice din Roma, precizându-i totodată organizarea, institutul urmând a fi deschis istoriei, literaturii şi artelor, în primul rând studiilor romane şi italiene, dar având ca sectoare prioritare de cercetare arheologia greco-romană şi paleografia.

[64] T.P. Wiseman, *op. cit.*, p. 7.

[65] J.S. Reid, *The Municipalities of the Roman Empire*, Cambridge, University Press, 1913, XV+548 p.

[66] După o lucrare de început, realizată în colaborare cu Edmund Bishop (*Edward VI and the Book of Common Prayer*, 1890), F.A. Gasquet a redactat contribuţii precum *Henry VIII and the English Monasteries* (1899) sau *The Eve of the Reformation: Studies in the Religious Life and Thought of the English People in the Period preceding the Rejection of the Roman Jurisdiction by Henry VIII* (1900). În primii ani ai secolului trecut a urmat cercetarea de sinteză *English Monastic Life* (1904) sau *The Last Abbot of Glastonbury and Other Essays* (1908).

consecință, de responsabil al Arhivelor Secrete ale Vaticanului, va fi dublată din 1919 şi de aceea de bibliotecar al Bisericii Romane, fiindu-i astfel încredințate şi responsabilitățile aferente Bibliotecii Apostolice Vaticane[67]. Cooptarea cardinalului Gasquet într-un proiect al unui atlas al Italiei medievale era în primul rând o garanție a accesului nemijlocit la o informație cartografică de primă mână, precum cea conținută în Arhiva şi Biblioteca Vaticanului.

Sir James Rennell Rodd (1858–1941), cunoscut diplomat, politician şi literat britanic, a avut o legătură specială cu Italia şi a jucat un rol cheie în destinul Academiei Britanice din Roma, datorită acțiunilor sale diplomatice abile fiind obținută concesionarea terenului din Valle Giulia pentru ridicarea noului edificiu al Şcolii. Misiunea sa ca ambasador al Marii Britanii în Italia, în anii 1909–1919, a fost precedată de alte două posturi diplomatice de o mai mică vizibilitate la Roma, unul la începuturile carierei sale, în anii '80 ai secolului al XIX-lea – după ce îşi începuse serviciul în 1883 la Ambasada Angliei de la Berlin –, iar celălalt, în perioada 1902–1904[68]. În istoria raporturilor anglo-italiene a rămas însă, fără îndoială, contribuția majoră la aderarea Italiei la Antantă, petrecută în perioada mandatului său de ambasador, precum şi monitorizarea abilă a relațiilor dintre cele două țări pe întreaga perioadă a Primului Război Mondial. În deceniul în care a condus Ambasada Angliei de la Roma, Sir Rennell Rodd şi-a fructificat întreaga experiență diplomatică precedentă, dobândită până în 1894 la Berlin, Atena sau Paris, în anii 1894–1902 la Consulatul General al Marii Britanii din Egipt (perioadă în care a luat parte activă, alături de consulul general, Lordul Cromer, la negocierile purtate în vederea semnării cu împăratul Menelik al II-lea al Ethiopiei a tratatului anglo-etiopian din 1897) sau la misiunea Marii Britanii din Suedia (unde a servit ca ministru plenipotențiar în anii 1904–1908 şi a jucat un rol important, promovând o atitudine neutră, în procesul disoluției uniunii dintre Suedia şi Norvegia, care s-a realizat în noiembrie 1905, pentru activitatea sa fiind recompensat de regele Oscar al II-lea cu Marea Cruce a Ordinului Stelei Polare)[69].

Paralel cu activitatea diplomatică, Sir Rennell Rodd şi-a continuat preocupările sale literare, pe care le avea încă din anii în care a studiat la Haileybury College din Londra şi Balliol College din Oxford, unde intrase în

[67] Amănunte biografice despre cardinalul Gasquet în Shane Leslie, *Cardinal Gasquet. A Memoir*, London, Burns & Oates, 1953. Pentru receptarea sa în istoriografia britanică vezi David Knowles, *Cardinal Gasquet as an Historian*, London, University of London, Athlone Press, 1957.

[68] În anii 1902–1904, Rennell Rodd a ocupat funcția de prim secretar al Ambasadei britanice din Roma.

[69] J. Rennell Rodd, *Social and Diplomatics Memories. 1884-1893*, London, E. Arnold & Co., 1922, XI+356 p.; *1894–1901. Egypt and Abyssinia*, 1923, XI+316 p.; *1902–1919*, 1925, XII+401 p. După ieşirea, în 1919, din Serviciul Diplomatic britanic, Sir Rennell Rodd a mai fost însărcinat cu o misiune în Egipt – în contextul cunoaşterii optime a situației din regiune – în 1920, alături de Lord Milner, în anii 1921–23 a reprezentat Anglia la Liga Națiunilor, iar în perioada 1928–32 a deținut în Camera Lorzilor demnitatea de parlamentar de St. Marylebone. Întreaga sa carieră diplomatică şi politică a fost încununată în anul 1933 de ridicarea la rangul de baron (cu titulatura Baron Rennell of Rodd in the County of Hereford).

cercul lui Oscar Wilde. Cu sprijinul lui Oscar Wilde, Sir Rennell Rodd îşi va publica în anul 1882 la Philadelphia primul volum de versuri, *Songs in the South* – apărut deja la Londra în 1881 – sub titlul *Rose Leaf and Apple Leaf*, beneficiind şi de o prefaţă a marelui scriitor. Alături de interesul constant pentru domeniul poeziei[70], educaţia umanistă şi frecventarea unor centre de cultură, precum Roma sau Atena, au contribuit la formarea sa ca cercetător al Greciei antice, medievale şi moderne precum şi al Romei renascentiste[71]. De aceea, implicarea sa într-un proiect legat de istoria Peninsulei Italice nu apare deloc întâmplătoare, mai ales că Sir Rennell Rodd – în calitate de ambasador al Marii Britanii la Roma – era expresia cea mai înaltă a unei linii de politică în domeniul culturii promovată de Anglia în anii respectivi. În plus, receptivitatea sa faţă de proiectul unui atlas istoric al Italiei medievale trebuie să fi fost accentuată şi de faptul că în tradiţia sa familială au existat preocupări în sfera istoriei şi a geografiei. Tatăl său, maiorul James Rennell Rodd (1812–1892), descindea din geograful James Rennell (1742–1830), autor al unui Atlas al Bengalului (1779) şi a unor tratate de geografie comparată a Asiei Occidentale, Africii etc.[72] şi această tradiţie se va perpetua în familie; al doilea fiu al lui Sir Rennell Rodd – cel care îi va moşteni în 1941 titlul baronal, fiind cel mai în vârstă dintre descendenţii masculini în viaţă – Francis James Rennell Rodd, devenind ulterior preşedinte al Royal Geographical Society.

În acest context, al precizării unui proiect al istoriografiei britanice pentru un atlas al Italiei medievale, istoricul William Miller insista, într-o scrisoare adresată Eugeniei Strong la începutul anului 1917 – epistolă pe tema punerii la punct a schemei pentru amintitul „Historical Atlas of Mediaeval Italy" – pentru menţinerea în proiect a lui Nicolae Iorga. William Miller aprecia în mod deosebit două dintre lucrările savantului român, *Geschichte des rumänischen Volks*[73] – pe care o recomanda spre consultare şi subdirectorului Şcolii Britanice, precizând că se găseşte în Biblioteca „Vittorio Emanuele II" din Roma – şi lucrarea în limba franceză asupra românilor din Transilvania, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*[74], indicând Eugeniei Strong, în

[70] Vezi James Rennell Rodd, *Songs in the South*, London, David Bogue, 1881; Idem, *Poems in Many Lands*, London, David Bogue, 1883; Idem, *Feda, with other Poems, chiefly Lyrical*, London, David Stott, 1886; Idem, *The Unknown Madonna, and other Poems*, London, David Stott, 1888; Idem, *The Violet Crown*, London, D. Stott, 1891; reeditare London, Edward Arnold, 1913; Idem, *Ballads of the Fleet and other Poems*, London, Edward Arnold, 1897; reeditare London, Edward Arnold, 1901.

[71] Vezi lucrările lui James Rennell Rodd, *The Customs and Lore of Modern Greece*, London, David Stott, 1892, XVI+294 p.; Idem, *The Princes of Achaia and the Chronicles of Morea. A Study of Greece in the Middle Ages*, London, E. Arnold, 1907, 2 vol.; Idem, *Love, Worship and Death: some Renderings from the Greek Anthology*, London, E. Arnold, 1916, XVI+63 p.; Idem, *Rome of the Renaissance and to-day*, London, Macmillan and Co. ltd., 1932, X+303 p.

[72] *The Dictionary of National Biography*. The Concise Dictionary From the Beginnings to 1921, p. 1096.

[73] N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*, Gotha, Ed. Friedrich Andreas Perthes, 1905, XIV+404 + XIV+541p.

[74] Idem, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, 2 vol., Bucarest, Impr. Gutemberg, 1915–1916, 414 + 404 p.; ed. II, 2 vol., Bucarest, Impr. Gutemberg, 1916.

legătură cu ultima carte, poziția istoriografică a specialistului român privitoare la continuitatea elementului etnic românesc în Transilvania. Asupra acestui aspect, al trecutului românilor ardeleni, insistă destul de mult W. Miller în scrisoarea sa, explicitând pe larg subdirectorului Şcolii Britanice din Roma faptul că lucrarea lui Iorga se axează tocmai pe negarea tezei maghiare a definitivei migrări a populației autohtone din teritoriul Daciei romane, după 271, în noua Dacie Aureliană, pământul nefiind astfel gol la sosirea maghiarilor în zonă. În acest context, W. Miller ține să precizeze Eugeniei Strong şi poziția politică a lui Nicolae Iorga din anii războiului, subliniind atitudinea sa favorabilă Antantei.

Amintita scrisoare, redactată olograf, pe hârtie transparentă şi nedatată, se pare că a fost expediată pe la mijlocul lunii februarie 1917, aşa cum rezultă din documentele alăturate acesteia (în scrisoare se face referire la o epistolă de răspuns a cardinalului Gasquet la un prim mesaj pe care Eugenia Strong i l-a trimis la 6 februarie 1917 în legătură cu proiectul Atlasului Woodward, subdirectorul Şcolii Britanice solicitându-i totodată înaltului prelat să îşi expună opiniile până la 17 februarie, dată la care urma o întrunire a Comitetului pe tema atlasului). În Arhiva Şcolii Britanice din Roma, epistola se găseşte în cutia *Various* (Foreign Institutes). *Miscellanea* (Suggestions for common room mess. Norme per l'ingresso ai musei e alle gallerie. Miscellanea. Anglo-american nursing home). *Various* (Mess accounts – current week; Telephone; Project for a garage; Hotels; Woodward Atlas; Correspondence; Vouchers 1932–1933), Box 448a, fascicolo Correspondence Woodward Atlas. Redăm în cele ce urmează conținutul scrisorii, menționând că scrisul lui W. Miller şi calitatea hârtiei a ridicat dificultăți în operația de transcriere a documentului.

„Dear Mrs. Strong,

Many thanks for kindly letting me see the correspondence, and for taking so much trouble about the Byz. Zeitschrift.

It seems to me that all is going well re[fering] the Atlas; but I think that we should from time to time keep the Classical people at home up to the (mediaeval) mark[75]. Card. Gasquet's letter seems to me admirable.

[75] În legătură cu această afirmație, relevante sunt o serie de alte scrisori din corespondență, în care inițiatorii proiectului, în special profesorul Woodward şi Eugenia Strong, insistă pentru o tratare exclusivă a Evului Mediu italian, fără a se coborî până spre perioada antică. În plus, subdirectorul Şcolii Britanice din Roma considera binevenit acest proiect pentru consolidarea direcțiilor de cercetare axate pe arhivistică, istoria modernă şi medievală, care avuseseră până atunci o mai mică pondere în bilanțul ştiințific al Institutului Englez din capitala Italiei. La 25 ianuarie 1917, Eugenia Strong îi scria lui A.H.S. Yeames, nemulțumită „that considerable pressure is being brought on Prof. Woodward to make him give priority, of time at any rate, to classical Italy. But this is by no means satisfies those of us, and they are many, who feel not only the immediate need of a great historical Atlas of Mediaeval Italy, but who also believe that preparation for such an Atlas would at last give form and substance to the longed for School of Mediaeval and Modern History".

By all means keep Iorga. You might like to look at my Xenopol[76] some time; but, as you know, Iorga is later. You will find the latter's „Geschichte des rumänischen Volks" (2 vols) in the V.E. Library. I have also by him an admirable history (in French) on the Roumanians of Transylvania, down to the present day. He denies the Magyar thesis that all the Transylvanian Roumains migrated permanently into Aurelian Dacia, thus leaving the land empty for the Magyars.

Y[our]s everfaithfully

W. Miller

Iorga, as you know, is very pro-Ally.

[76] Referire probabil la lucrarea lui A.D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, 2 vol., 1896.

NICOLAE IORGA LA ACADEMIA ROMÂNĂ

Dr. DORINA N. RUSU

Academia Română, cea mai de seamă instituţie de ştiinţă şi de cultură a ţării, „menită a îmbogăţi ştiinţa neamului, dar nu mai puţin a îndemna, judeca şi răsplăti silinţele culturale ale tuturora ..., datoare să cuprindă unul după altul pe aceia cari s-au deosebit prin râvna lor, prin ocupaţiile cele mai înalte ale spiritului omenesc”[1], a numărat printre membrii ei, de-a lungul anilor, iluştri specialişti din cele mai diferite domenii ale ştiinţelor, literelor şi artelor, care, prin personalitatea lor, rezumau „starea culturală a poporului nostru în fiecare timp”[2]. Din rândul acestora nu putea să lipsească istoricul, publicistul, scriitorul, omul politic, animatorul vieţii culturale româneşti, ctitorul unor aşezăminte de cultură, oratorul şi profesorul Nicolae Iorga (1871–1940).

În 9/21 aprilie 1897, Ioan Kalinderu făcea propunerea ca „tânărul profesor de istorie de la Facultatea de Litere din Bucureşti, un neobosit cercetător de documente”, care s-a „făcut deja cunoscut prin studiile sale literare şi mai ales istorice publicate în limbile română şi franceză, atât asupra istoriei române, cât şi asupra celei generale”[3], să fie ales membru corespondent al Academiei Române. Legăturile lui Nicolae Iorga cu supremul for de cultură al ţării datau însă de mai înainte. La 6/19 martie 1896, de pildă, ţinuse comunicarea intitulată *Contribuţii la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în cadrul căreia a prezentat 35 de scrisori privind pe Maria Adorno Valarga, comunicare admisă a fi publicată în „Analele” supremului for pe baza referatului întocmit de fostul său profesor, istoricul A.D. Xenopol. Acesta sublinia atât însemnătatea documentelor, cât şi analiza făcută de Nicolae Iorga – „un comentariu al lor, pe cât de erudit, pe atât de interesant”[4].

Noul membru corespondent s-a dovedit a fi deosebit de activ, prezentând numeroase comunicări ştiinţifice, prilej de a comunica rezultatele investigaţiilor întreprinse în arhive din ţară şi din străinătate în diferite domenii ale istoriei naţionale şi universale. Seria acestora a deschis-o cu ampla şi foarte documentata comunicare despre *Pretendenţi domneşti în secolul al XVI-lea*, care, după expresia

[1] Academia Română. Discursuri de recepţiune. *Două concepţii istorice*. Cuvântare ţinută la 17 mai 1911, la intrarea în Academia Română de Nicolae Iorga, cu răspuns de A.D. Xenopol, Bucureşti, 1911, în Academia Română. *Discursuri de recepţie*, vol. IV (*1907–1919*). Volum îngrijit şi Indice general de dr. Dorina N. Rusu, Bucureşti, 2005, p. 223.

[2] *Ibidem*.

[3] *Analele Academiei Române. Partea administrativă şi dezbaterile*, seria II, tomul XIX, p. 197.

[4] *Ibidem*, tomul XVIII, p. 228.

sa, „n-au fost nici eroi, nici binefăcători ai omenirii. Biete figuri modeste, ei se recomandă atenţiunii şi compătimirii prin nenorocirea, lipsa lor de succes. Îi găsim de la un capăt al Europei la altul: unul moare la Stockholm, altul împrumută, pentru a trăi, la Segovia, un al treilea înnebuneşte la Moscva. Pentru foarte puţini, paradisul domniei s-a deschis, şi pentru foarte scurtă vreme. De cei mai mulţi nu ştim unde şi-au sfârşit zilele”[5]. În ordinea descendenţei pe care şi-o atribuiau, sunt prezentaţi: Danciu Ţepeluş, Bădica Voievod, Bogdan Constantin, Ştefan Mâzgă, Despot Vodă şi fratele său Carol, Nicolae Basarab, Ioan Bogdan, familia Potcoavă, unii reprezentanţi ai familiei Lăpuşneanu, toţi figuri interesante, adeseori pitoreşti. Nu mai puţin importantă este prezentarea relaţiilor acestora cu cercurile constantinopolitane sau cu cele din Apusul Europei, cărora le cereau ajutorul pentru a accede la scaunul Ţărilor Române.

Tânărul membru corespondent al Academiei Române a continuat seria comunicărilor sale, îndeosebi cu prezentarea unor documente descoperite în arhive din ţară sau din străinătate (*Manuscripte din bibliotecile străine relative la istoria românilor*; *Documente nouă în mare parte româneşti relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*; *Socotelile Braşovului şi scrisori româneşti către Sfat în secolul al XVIII-lea*; *Cronicele muntene. Cronicele din secolul al XVII-lea*). În acelaşi timp, a reuşit să publice al XI-lea volum din colecţia „Hurmuzaki”, care cuprinde peste 700 de acte relative la viaţa şi domnia lui Petru Şchiopul, adunate de el din arhive din Italia, Austria, Germania, Transilvania, dar şi din Bucureşti.

Dacă în 1899 Academia Română avea să-i acorde premiul instituit în urma donaţiei făcută în 1888 de consilierul curţii imperiale a Rusiei, Alexandru Constantin Bodescu[6], pentru lucrarea *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, în 1901 i-a respins de la premiere *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, în pofida aprecierilor făcute de A.D. Xenopol, care o caracteriza drept „una din lucrările cele mai însemnate ce s-au scris în timpul din urmă asupra trecutului vieţii româneşti”. Jignit de acest refuz al membrilor Academiei, pe care-l vedea şi ca o reacţie la criticile pe care le adusese unora dintre membrii supremului for într-un articol apărut cu doi ani în urmă (*Opinions sincères. La vie intelectuelle des Roumains en 1899*), Nicolae Iorga îşi anunţa, la 23 martie/5 aprilie 1901, demisia din Academia Română. „Cu mirare – îi scria el preşedintelui înaltului for, Petru Poni – am văzut că Academia, al cărui membru corespondent sunt, a crezut că trebuiesc pedepsit pentru aprecierile mele. Mi s-a luat dreptul de a tipări în «Analele» ei, drept ce-mi revine prin regulament. Apoi, într-o ocazie recentă, s-a respins un manuscript al mieu, care era rodul unei munci stăruitoare de mai mulţi ani, după ce doi din membrii comisiunii examinatoare declarau că ştiu numele

[5] *Academia Română*. *Memoriile Secţiunii Istorice*, seria II, tomul XIX, p. 193; vezi şi Nicolae Iorga, *Scrieri alese. Cuvântări şi comunicări rostite la Academia Română*, partea I, ediţie îngrijită de dr. Dorina N. Rusu, Bucureşti, 2008, p. 317.

[6] Arhiva Academiei Române, Fond Donaţii-Al. Bodescu, E-2, f. 325; cf. Academia Română, *Acte de fundaţiune*, Bucureşti, 1932, p. 44; Dorina N. Rusu, *Patrimoniul Academiei Române. Donatori şi donaţii. 1860–1948*, Bucureşti, 2008, p. 210–211.

autorului". În consecință, el anunța: „a nu mai figura printre membrii unei instituții care şi-a manifestat de atâtea ori disprețul ce are pentru persoana şi activitatea mea. Vă rog deci să binevoiți a comunica Academiei Române demisia mea din locul de membru corespondent al ei"[7]. Statutul Academiei Române nu prevedea o atare situație, membrii ei (titulari, corespondenți sau de onoare) fiind aleşi pe viață.

În atari condiții, chiar dacă marele istoric a refuzat să mai ia parte la lucrările supremului for de cultură al țării, legătura sa cu Academia Română nu a încetat cu totul. În acelaşi an, 1901, dona supremei instituții de cultură o serie de acte referitoare la Iancu Brătăşanu, precum şi corespondența acestuia cu Vasile Alecsandri. Totodată, a continuat munca la colecția Hurmuzaki, în 1903 reuşind să scoată de sub tipar volumul al XII-lea, *Acte relative la războaiele şi cuceririle lui Mihai Viteazul*, în care a reunit peste 1 800 de documente provenind din arhive din Austria, Cehia, Germania, Italia, Polonia şi Ungaria.

Nicolae Iorga şi-a reluat activitatea în supremul for de cultură în 1904, cu prilejul comemorării a 400 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare, ocazie cu care a şi prezentat comunicarea *Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului*: „Astăzi – afirma marele istoric – poporul român de pretutindeni îşi aminteşte de Ştefan cel Mare, domn al Moldovei, ocrotitor şi mândrie a românimii din timpurile sale şi din toate timpurile. În câte locuri de pe pământul românesc n-a călcat oastea sa biruitoare mai totdeauna şi neînfrântă în suflet totdeauna, păstrând astfel sâmburele biruințelor viitoare! Dar el n-a fost numai un războinic şi încă mai puțin un luptător împotriva oricui, numai de dragul încăierărilor viteze. Dacă astăzi românii văd această culme mai presus decât toate culmile celelalte, dacă-şi înfățişează pe Ştefan strămbunul ca pe marele împărat din basme, aceasta e pentru socoteala lui bună şi cuminte. Fierul săbiei lui a fost ca fierul plugului, care spintecă pământul numai ca să rodească. Din brazda trasă de dânsul au răsărit aşezăminte cari n-au pierit, ci se țin până astăzi, unele schimbate, desăvârşite cu vremile"[8].

După această dată, activitatea sa în cadrul Academiei Române a fost deosebit de bogată şi de variată, concretizându-se îndeosebi în prezentarea de comunicări ştiințifice – de multe ori chiar două în aceeaşi şedință –, în care a pus în valoare unele documente descoperite în peregrinările sale prin țară sau prin arhive şi biblioteci de peste hotare: *Câteva manuscripte şi documente din țară şi din străinătate relative la istoria românilor*; *Viața lui Alexandru Vodă Callimachi, domn al Moldovei, cu prilejul descoperirii testamentului său*; *Îndreptări şi întregiri la istoria românilor după acte descoperite în arhivele săseşti*; *Câteva fărâme din corespondența lui Alexandru Vodă Ghica, domn şi caimacam al Țării Româneşti* etc. Pe parcursul a două şedințe (la 4/17 aprilie, respectiv la 1/14 iulie 1905), Nicolae Iorga şi-a prezentat amplul studiu despre *Viața şi domnia lui Barbu Dimitrie Ştirbei, domn al Țării Româneşti* (*1849–1856*). Înaintat spre publicare în „Memoriile Secțiunii Istorice", textul a fost însoțit de ample „excursuri", culese din

[7] Arhiva Academiei Române, fond A-3-1901, f. 62.

[8] *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom. XXVII, p. 1; vezi şi Nicolae Iorga, *Scrieri alese* ..., partea I, p. 57.

fondurile Arhivelor Statului din Bucureşti. La 28 martie/8 aprilie 1910, Nicolae Iorga ţinea o altă comunicare deosebit de interesantă despre *Doamna lui Ieremia Vodă*. Fascinat de figura Elisabetei Movilă[9], urmaşă demnă a Vidrei lui Răzvan Vodă sau a Doamnei Chiajna, femeie aprigă, ambiţioasă şi avidă de putere pentru ea şi pentru fiii săi, Nicolae Iorga a reuşit să realizeze în studiul său o adevărată frescă a istoriei Moldovei de la începutul veacului al XVII-lea.

Munca intensă pusă în slujba supremului for de ştiinţă şi de cultură al ţării a fost încununată la 26 mai/8 iunie 1910 cu alegerea sa ca membru titular al Academiei Române. Propunerea i-a aparţinut lui A.D. Xenopol, care aprecia pe tânărul istoric ca un „muncitor cunoscut în toate straturile societăţii noastre… înzestrat cu o foarte bogată cunoştinţă a limbilor vechi şi nouă", fiind „cel mai indicat pentru cercetarea documentelor conţinute în arhivele străine", „de o activitate tot atât de fenomenală pe tărâmul expunerii istorice… ocupându-se de descrierea ţărilor române în spaţiu şi nu numai în timp". Fostul său profesor ţinea cu această ocazie să remarce numărul mare al documentelor publicate de Nicolae Iorga, „peste 10 000, ceea ce cere pentru un singur om o muncă din cele mai încordate, numai în descoperirea şi copierea lor, afară de cercetarea, adnotarea, privigherea tiparului şi facerea indicelor, pe cari d-l Iorga le face toate singur, aşa că este greu de înţeles când a găsit timpul trebuitor pentru a îndeplini o muncă atât de uriaşă. Dar nu numai atâta. Pe lângă această explorare a documentelor, d-l Iorga a mai fost de o activitate tot atât de fenomenală pe tărâmul expunerii istorice"[10]. Mulţumind pentru onoarea care i se făcuse, marele istoric îşi asigura colegii că va fi „de acum înainte în cel dintâi rând al ostenelilor şi în cel din urmă al pretenţiilor"[11], promisiune pe care şi-a onorat-o cu asupra de măsură. Cu aceeaşi ocazie, el dona supremului for de cultură *Cartea Psalmilor*, în greacă şi latină, care a aparţinut stolnicului Constantin Cantacuzino[12].

Cuvântări ocazionale sau comunicări ştiinţifice, propuneri pentru alegerea de noi membri din ţară şi din străinătate, ori pentru premierea unor lucrări, întocmirea de rapoarte în numele comisiilor din care făcea parte sau dări de seamă la întoarcerea din misiuni în străinătate unde reprezenta înaltul for de ştiinţă şi de cultură sunt dovada unei activităţi pe cât de bogate pe atât de variate, desfăşurată de academicianul Nicolae Iorga, dovadă în acest sens stând documentele aflate în Arhiva Academiei Române, în „Analele Academiei Române", ori în „Memoriile" Secţiunilor Istorice şi Literare.

Un moment aparte în noua sa calitate de membru titular l-a constituit prezentarea, la 17/30 mai 1911, a discursului de recepţie, intitulat *Două concepţii*

[9] Acelaşi titlu – *Doamna lui Ieremia* – a fost dat de Nicolae Iorga şi uneia dintre piesele sale, „dramă în cinci acte", dedicată Mariei Filotti, „pentru marea viaţă pe care talentul său a dat-o acestor pagini din trecut", reprezentată pentru prima dată pe scena Teatrului Naţional în stagiunea 1922/1923 şi reluată în stagiunea 1928/1929.

[10] *Analele Academiei Române*. *Partea administrativă şi dezbaterile*, seria II, tomul XXXII, p. 254–255.

[11] *Ibidem*, p. 263–264.

[12] *Ibidem*, p. 264.

istorice, care cuprinde „un nou şi larg program de muncă, în stare a ocupa generaţii întregi”[13], precum şi rolul ce revenea istoricului: „A urmări toate aceste prefaceri, în cari se cuprind oameni şi fapte, cari servesc numai spre a înţelege mai bine în exemple caracteristice şi a păstra o mai clară amintire prin tipuri şi evenimente caracterizate – aceasta e misiunea de astăzi a istoricului”, sublinia Nicolae Iorga, care continua: „Şi atunci când ar vorbi de cea mai neînsemnată parte din materia sa, el va trebui să aibă starea de spirit a fiziologului, care, şi în cercetarea celui mai mărunt vas, a ţesăturii celei mai banale are în mintea sa marele sistem de viaţă, solidar, unitar, din care aceste obiecte ale studiului său fac parte... Făcând parte dintr-un popor, înfăţişându-i viaţa, încălzindu-se astfel de toate silinţele şi credinţele cheltuite în cursul epocelor, mişcate de nesfârşitele suferinţe prin cari a trebuit să treacă neamul său pentru ca să ajungă în timpul de faţă, având în sufletul său răsunetul tuturor triumfurilor şi tuturor înfrângerilor câştigate şi suferite în timp de secole, istoricul e un bătrân prin experienţă al naţiei sale, dacă nu-l întreabă alţii, el e dator să vorbească, ţinând la dispoziţia contimporanilor învăţături culese în vastul câmp al trecutului studiabil. Prin aceasta el nu iese din datoriile sale, ci le îndeplineşte până la capăt”, istoricul fiind dator „a fi un amintitor neobosit al tradiţiei naţionale, un mărturisitor al unităţii neamului peste hotare politice şi de clase, un predicator al solidarităţii de rasă şi un descoperitor de ideal, spre care cel dintâi trebuie să meargă, dând tineretului ce vine după noi exemplul”[14].

Rostind tradiţionalul răspuns la discursul de recepţie, A.D. Xenopol, saluta în Nicolae Iorga „pe unul din cei mai de seamă reprezentanţi ai ştiinţei istorice de la noi din ţară”, întâmpinându-l „cu atât mai mare plăcere cu cât am avut norocul a-l număra printre elevii mei, la Universitatea din Iaşi. D-sa se dăduse pe atunci studiilor clasice, stăpânind, cu multă destoinicie, limbile elenă şi latină şi, dacă mintea d-sale s-a întors către cercetările istorice, cred că şi prelegerile mele l-au îndrumat spre această schimbare”[15]. Adresându-se noului membru titular, A.D. Xenopol îşi exprima speranţa că „această activitate a d-tale nu va putea decât să sporească, când vei contribui, cu vastele d-tale cunoştinţe, cu talentul d-tale, cu puterea d-tale de muncă la îmbogăţirea tezaurului de adevăr, de bine şi de frumos pe care cel mai înalt aşezământ al României este însărcinat a-l aduna în sânul ei”[16]. În finalul ceremoniei, Nicolae Iorga dăruia un exemplar dintr-un *Triod Penticostar* tipărit în Ţara Românească, la 1550.

Peste numai trei ani, îi revenea noului academician rândul de a răspunde la discursul de recepţie rostit de Vasile Pârvan, în care remarca îndeosebi activitatea de epigrafist şi de arheolog desfăşurată până atunci de noul membru al Academiei. „Epigrafia şi arheologia sunt bazele învăţământului d-tale la Universitate despre vechi, unde seminarul d-tale e o instituţie bine organizată, precum Muzeul, unde ai

[13] Academia Român. Discursuri de recepţiune. *Două concepţii istorice*..., în *loc. cit*., p. 233.
[14] *Ibidem*, p. 231, 237.
[15] *Ibidem*, p. 239.
[16] *Ibidem*, p. 244.

ajuns director la vârsta cea mai bună pentru neiertătoarea jertfă de sine, e una din cele mai îngrijite instituţii ale ţării şi va fi şi mai mult când îşi va avea lăcaşul larg ce i se pregăteşte. Ca arheolog – continua Nicolae Iorga –, ai întreprins o vastă anchetă subterană, menită a însuti cunoştinţele noastre despre epoca romană, a da în cercetarea provinciilor Imperiului un loc de frunte Daciei, păstrătoare şi a vechii culturi tracice şi originală printr-însa. La Ulmetum şi aiurea, în proporţiile modeste ale castelului-cetate, d-ta ai găsit elemente de explicaţie nouă pentru atâtea mari întrebări de tehnică militară, de cultură generală, de influenţă a raselor, de constituţie romană, de artă”[17].

Aveau să urmeze şi alte răspunsuri la discursuri de recepţie rostite de unii dintre colegii săi din Secţiunea Istorică. La 21 mai/3 iunie 1916, în finalul discursului de recepţie prezentat de Ion I. Nistor, Nicolae Iorga constata că, în pofida tuturor vicisitudinilor prin care trecuse noul membru al Academiei, el a „rămas Bucovineanul”, pentru a continua: „Te-ai coborât la realităţile modeste ale micii d-tale patrii, în care se cuprinde ce a fost mai mare în vechea Moldovă. Scoseseşi în limba germană, pe lângă studii complete despre comerţul moldovenesc în cele dintâi veacuri, şi o lucrare despre Pocuţia lui Ştefan cel Mare şi a lui Petru Rareş, care se ocupă de graniţa firească la nord a principatului întemeiat de Bogdan. În nenumărate studii, cari au atins toate domeniile vieţii românilor de acolo, ai lămurit atâtea încă puncte confuze şi ai adaos o informaţie cu totul nouă şi de cel mai mare folos, dând astfel bazelor istoriei Bucovinei româneşti o lărgime necunoscută până atunci... Ai restabilit, prin asemenea cercetări continue, şi onoarea românilor bucovineni în domeniile studiilor despre moşioara lor... oprindu-te la întrebările în legătură cu pământul în care te-ai născut, ai arătat străinilor că şi acolo a venit vremea să luăm pentru noi tot ce e al nostru”[18].

Răspunzându-i lui Ioan Lupaş, îl caracteriza ca pe „unul din istoricii trecutului de «sate şi preoţi» al Ardealului”, care aducea în scrierile sale „nu numai o largă cunoştinţă a materialului inedit, căutat cu îndelungată trudă, dar şi acel stil plăcut şi uşor, moştenire a marilor noştri cărturari din veacul al XVIII-lea, care face ca fiecare pagină din ele să poată fi citită cu interes de orice sătean”, urându-i „ca, la capătul multor cercetări şi isprăvi, să poţi reprezenta, cu noi şi după noi, tot spiritul care, acesta singur... poate fi garanţia unui viitor cari ni se prezintă cu atât mai greu, cu cât am devenit mai mari”[19].

[17] Academia Română. Discursuri de recepţiune. *In memoriam Constantini Erbiceanu*. Discurs rostit la 28 mai (10 iunie) 1914, în şedinţa solemnă, de Vasile Pârvan, cu răspuns de Nicolae Iorga, Bucureşti, 1914, în *Ibidem*, p. 516.

[18] Academia Română. Discursuri de recepţiune. *Un capitol din viaţa culturală a românilor din Bucovina. 1774–1857*. Discurs rostit la 21 mai (3 iunie) 1916, în şedinţă solemnă, de I. Nistor, cu răspuns de Nicolae Iorga, Bucureşti, 1916, în *Ibidem*, p. 578.

[19] Academia Română. Discursuri de recepţiune. *Nicolae Popea şi Ion M. Moldovanu*. Discurs rostit la 8 iunie 1920, în şedinţă solemnă, de I. Lupaş, cu răspuns de Nicolae Iorga, Bucureşti, 1920, în *Ibidem*, V (*1919–1936*), p. 104.

Cu multă căldură i se adresa Nicolae Iorga preotului istoric Niculae M. Popescu la 3 iunie 1925, după prezentarea de către acesta a discursului de recepție consacrat lui Dimitre Onciul, înaintaşul său în scaunul academic: „Pentru întâia oară intră – arăta marele istoric – în Academie un preot din Vechiul Regat, un simplu preot, mai ieri încă diacon, purtând în sărăcie, dar cu mândrie îndreptățită, veşmântul care mai bogat a acoperit trupul lui Teoctist şi lui Macarie, lui Eftimie şi lui Azarie, cronicarii şi vlădicii, lui Varlaam şi lui Dosoftei, lui Antim şi lui Damaschin, lui Chesarie cel luminat şi sfântului părinte Veniamin, lui Dionisie Lupu şi lui Dionisie Romano. Un preot care-şi are biserică şi care îşi îndeplineşte zilnic datoriile față de dânsa, care spovedeşte şi cuminecă, botează, cunună şi binecuvântează trupul morților, un preot care vine la noi plin de conştiința suferințelor şi de blândețea mângâierilor omenirii. Un smerit preot apostolic. Nu un *abbé* literar şi ştiințific, dintre aceia cari au fost podoaba academiilor din toată lumea, elegant şi ironic, sceptic şi zâmbitor, având legături cu saloanele şi cluburile politice şi înconjurat de rude din cea mai bună societate. Un popă, fiu de țăran, purtând, în aleasa lui cuviință, în totala lipsă de orice mândrie, în simplicitatea scrisului, ca şi a purtărilor, pecetea onestei sale origini rurale. Între atâția orăşeni câți suntem aici, cari căutăm totdeauna, dar reuşim numai uneori să scăpăm de pretențiile pe care ni le strecoară în suflet mediul, el vine cu moştenirea atâtor generații de oameni cari au stat numai în convorbire intimă cu sfântul pământ inspirator”[20].

Ultimul discurs de recepție la care Nicolae Iorga a rostit răspunsul a fost cel al bizantinologului Nicolae Bănescu, „unul dintre învățații de frunte ai neamului... răspânditor al acelui larg spirit al Renaşterii senine, surâzătoare şi armonioase, care, de pretutindeni, trebuie invocat ca o vrajă împotriva învierii violente a unei barbarii simpliste”[21].

Dar nu numai cu aceste ocazii a cuvântat Nicolae Iorga sub cupola Academiei Române, ci ori de câte ori simțea nevoia de a împărtăşi colegilor săi unele dintre descoperirile sale, fie că erau documente sau noi puncte de vedere rezultate în urma cercetărilor.

Pornind de la convingerea că „personagiile conducătoare, care, şi când par a crea ceva de la dânsele, contra timpului lor, nu fac decât să personifice şi să personalizeze puterile din mijlocul cărora se desfac ori, printr-o putere misterioasă de a prejudeca asupra anilor cari se scurg, asupra veacurilor, uneori, care vor veni, să atragă spre sine şi să răsfrângă prin sine, ca un cristal care fură lumina depărtată şi o aruncă minunat în mijlocul umbrelor, lucrurile pe care viitorul le ține încă în nesfârşitele lui vistierii”[22], Nicolae Iorga a reînviat, sub cupola Academiei Române,

[20] Academia Română. Discursuri de recepțiune. *Dimitre Onciul* de preotul Niculae Popescu, cu răspuns de Nicolae Iorga, cetit în şedința publică solemnă de miercuri, 3 iunie 1925, Bucureşti, 1925, în *Ibidem*, p. 429.

[21] Academia Română. Discursuri de recepție. *Bizanțul şi romanitatea de la Dunărea de Jos*. Discurs rostit la 25 mai 1938, în şedință solemnă, de N. Bănescu şi răspunsul d-lui Nicolae Iorga, București, 1938, în *Ibidem*, p. 139, 143.

[22] *Analele Academiei Române*. *Partea administrativă şi dezbaterile*, seria II, tomul XLI, p. 267.

unele dintre cele mai de seamă personalități ale istoriei: Alexandru cel Bun, Mihai Viteazul, Constantin Brâncoveanu, Tudor Vladimirescu, regii Carol I şi Ferdinand, dar şi pe Mihail Kogălniceanu, Petru Maior, Gheorghe Asachi, B.P. Hasdeu, sau pe unii din colegii săi de Academie: A.D. Xenopol, Dimitre Onciul, Dimitrie A. Sturdza, Constantin Erbiceanu. Alături de aceştia, cu diferite prilejuri, a evocat viața şi activitatea unora dintre oamenii de cultură străini, în comunicări precum: *Comemorarea lui Dante Alighieri*; *Un colaborator francez al Unirii Principatelor: Paul Bataillard*; *Jules Michelet*; *Ernest Renan*; *Cuvânt rostit la semicentenarul morții lui Edgar Quinet*; *Goethe, caracterul său şi izvoarele de inspirație*; *Comemorarea lui Lope de Vega* ş.a.

O pondere însemnată au ocupat în luările sale de cuvânt din şedințele Academiei Române prezentarea de documente descoperite în biblioteci şi arhive din țară şi din străinătate referitoare la aspecte diverse de istorie românească. Comunicări precum: *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre după corespondențe diplomatice străine*; *Breasla blănarilor din Botoşani. Catastihul şi actele ei*; *Două inscripții nouă găsite la mănăstirea Bistrița (Neamț)*; *Ostaşii de la Prut cu un act de la Alexandru cel Bun. Răzeşi romaşcani*; *Românii în câteva izvoare medievale apusene*; *Contribuții documentare la istoria Olteniei în veacul al XIX-lea*; *Nouă documente basarabene*; *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814–1815*; *Noi mărturii străine despre istoria modernă a românilor*; *Informații germane despre România şi Basarabia pe la 1870*; *Informații spaniole despre Războiul nostru pentru Independență*; *Scrisori domneşti din arhivele de la Stockholm*; *Mărturii străine despre România din 1877*; *Publicații străine privitoare la istoria contemporană a românilor* sunt edificatoare în acest sens.

Ca nimeni altul, Nicolae Iorga a prezentat sub cupola Academiei Române un număr impresionant de comunicări ştiințifice, în care a abordat o tematică deosebit de vastă: momente de seamă din istoria Țărilor Române, probleme de genealogie şi de cronologie, aspecte de istorie locală, de istoria bisericii şi a armatei, de istoria artei şi literaturii etc. Printre acestea se remarcă comunicările despre *Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab* sau despre epoca fanarioților (*Au fost Moldova şi Țara Românească provincii supuse fanarioților?*; *Ştiri nouă despre Biblioteca Mavrocordaților şi despre viața muntenească în timpul lui Constantin Vodă Mavrodordat*; *Din originile politicianismului român: o acțiune de opoziție pe vremea fanarioților*; *Două pagini din istoria fanarioților*) ori despre Unirea Principatelor (*Politica Austriei față de Unire*; *Problema basarabeană şi problema Unirii Principatelor la 1855–1859*; *Apelul către Unire al lui Cuza la 1859*; *Un memoriu politic către Cuza Vodă*).

Preocupat de cele mai diverse aspecte ale istoriei, Nicolae Iorga s-a oprit şi asupra istoriei locale (*Contribuții la istoria modernă a Galaților*; *Bucureştii de acum un veac, după romanul unui avocat (Ioan Em. Bujoreanu, 1862)*; *Din viața socială a Brăilei supt turci*), dar şi asupra unor aspecte ale istoriei bisericii (*Contribuții la istoria bisericii noastre*; *Condițiile de politică generală în cari s-au întemeiat bisericile româneşti în veacurile XIV–XV*; *Fundațiuni religioase ale*

domnilor români în Orient; *Câteva ştiri nouă relative la legăturile noastre cu biserica constantinopolitană în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*; *Noi contribuţii la istoria bisericii noastre*. I. *Mitropolitul Antim Ivireanul în luptă cu Ierusalimul pentru drepturile bisericii sale*. II. *Câteva acte privitoare la biserica Bucovinei şi Moldovei*). Deosebit de interesante sunt comunicările în care a abordat diferite aspecte ale istoriei culturii, între acestea un loc aparte ocupându-l cele consacrate creaţiei lui Mihai Eminescu. Astfel, la 1 martie 1929, Nicolae Iorga prezenta, la Academia Română, câteva *Note istorice asupra editării operei poetice a lui Mihai Eminescu*, prilej de a trece în revistă, succint, „felul cum trei generaţii până acuma şi-au înţeles datoria faţă de autorul *Luceafărului*". Faţă de toate aceste încercări, care nici una nu adusese ediţia mult aşteptată a întregii moşteniri rămasă de la Eminescu, Nicolae Iorga propunea Academiei Române alcătuirea unei comisii – „la care bucuros aş primi să mă alipesc" – pentru realizarea ediţiei integrale a lui Eminescu, „care trebuie să fie un monument naţional şi pe care n-o poate da decât Academia Română"[23]. Iată de ce apare explicabilă atenţia acordată de Nicolae Iorga publicării celui dintâi volum din noua ediţie a operelor lui Eminescu, datorată lui Dumitru Panaitescu-Perpessicius[24], evenimentul oferindu-i ocazia unei minuţioase analize: de la modul cum a fost conceput volumul şi până la erorile de transcriere şi de tipărire. Este un studiu de mare acribie, care dezvăluie nu numai dragostea lui Iorga pentru tot ce a scris Eminescu, dar mai cu seamă dovada profundei înţelegeri a gândirii marelui poet, a semnificaţiilor diferitelor variante ale unora din poeziile sale, a nuanţelor care trebuie înţelese exact, pentru a nu se altera sensul celor gândite şi simţite de inegalabilul lor autor.

Fidel concepţiei sale potrivit căreia „Viaţa unui popor e necontenit amestecată cu vieţile celorlalte, fiind în funcţiune de dânsele şi înrâurind necontenit viaţa acestora"[25], Nicolae Iorga s-a aplecat, în comunicările prezentate sub cupola Academiei Române, asupra istoriei unor popoare, privite întotdeauna în legătură cu neamul românesc: *Carol al XII-lea, Petru cel Mare şi ţările noastre (1709–1714)*; *Două tradiţii istorice în Balcani: a Italiei şi a românilor*; *Armenii şi românii: o paralelă istorică*; *Istoria evreilor în ţările noastre*; *Veneţia în Marea Neagră*. I. *Dobrotici*, II. *Legături cu turcii şi cu creştinii din Balcani de la lupta de la Cosovo până la cea de la Nicopole* (*1389–1396*), III. *Originea legăturilor cu Ştefan cel Mare şi mediul politic al dezvoltării lor*; *Legăturile românilor cu ruşii apuseni şi cu teritoriul zis «ucrainean»*; *Din relaţiunile franco-române. Un scriitor francez despre români şi un scriitor român în Franţa: Elias Regnault şi Grigore Gănescu*; *Paralelisme helveto-române*; *Opinia publică germană şi România lui Carol I-iu înainte şi după Războiul de Independenţă*.

[23] *Academia Română. Memoriile Secţiunii Literare*, seria III, tomul IV, p. 342; vezi şi Nicolae Iorga, *Scrieri alese* ..., partea a II-a, p. 606.

[24] *Eminescu în şi din cea mai nouă ediţie*, în *Academia Română. Memoriile Secţiuunii Istorice*, seria III, tomul XXII, p. 213–236; vezi şi Nicolae Iorga, *Scrieri alese* ..., partea a II-a, p. 607–622.

[25] Academia Român. Discursuri de recepţiune. *Două concepţii istorice*..., în *loc. cit*., p. 16.

O parte dintre cuvântările sale, Nicolae Iorga le-a rostit cu scopul de a atrage atenția asupra evenimentelor ce se derulau, exemplele trecutului constituind tot atâtea învățăminte pentru prezent şi viitor. În acest sens, se cuvin amintite îndeosebi cele prezentate între 1915 şi 1919: *Originea şi sensul direcțiilor politice în trecutul țărilor noastre*; *Drepturile românilor asupra teritoriului lor național unitar*; *Dreptul la viață al statelor mici*; *Dardanele. Amintiri istorice*; *Imperialismul austriac şi cel rus în dezvoltare paralelă*, în care, cu argumente istorice, prezenta legitimitatea participării românilor la cea dintâi conflagrație mondială: „În momentul când e vorba să se dea României întregite prin sacrificiul cel mai mare pe care-l putea aduce în lupta comună cu aliații ei hotare care nu corespund, nu numai cu nevoile economice cele mai firești ale unui stat modern şi cu cerințele cele mai elementare ale apărării naționale, dar nici cu aşezarea etnografică a poporului nostru şi cu drepturile istorice cele mai evidente – care, întrucât cuprind constatarea unei necesități de fapt mai presus de schimbarea vremurilor, trebuie să fie ținute în samă şi de cel mai exclusiv apărător al teoriilor celor mai moderne sprijinite pe singurele realități actuale –, în momentul când granița ei răsăriteană pare a se lăsa la discreția bunăvoinței unei Rusii reconstituite, Academia Română, oricare ar fi soarta protestului ce se ridică de un popor întreg, crede că e de datoria ei să aducă opiniei publice din țară, ca şi judecății cercurilor din Apus pe care le privesc şi le interesează, problemele marii păci de la capătul marelui război, constatări a căror răspundere poate fi luată ştiințific, în contra obiecțiunilor unei propagande interesate”[26], sublinia Nicolae Iorga în comunicarea sa *Drepturile românilor asupra teritoriului lor național unitar*, în finalul căreia propunea ca supremul for de cultură al țării să supună „cunoştinței lumii întregi” o moțiune în care se arăta: „Academia Română reuneşte glasul ştiinței despre drepturile poporului român cu protestarea acestui popor întreg contra închiderii lui în hotare nedrepte, nefireşti şi imposibile. Ea afirmă, cu autoritatea pe care i-o dă cercetarea obiectivă şi dezinteresată, necesitatea de a recunoaşte statului român național hotarele pe care i le-a dat natura şi pe care nu colonizări întâmplătoare ori infiltrări sporadice i le-ar putea ştirbi”[27], moțiune aprobată în unanimitate de toți membrii instituției academice.

În acelaşi sens a vorbit Nicolae Iorga şi la sesiunea solemnă a Academiei Române prilejuită de împlinirea unei jumătăți de veac de existență, prima reuniune academică de după încheierea Războiului de Reîntregire Națională: „Era aşa de natural să ajungem aici, la cea dintâi revizuire rațională a hărții lumii, ca aceea la care se procedează astăzi, sub ocrotirea unor arme biruitoare pentru drept şi cu înțeleaptă chibzuire a unor şefi de state şi unor miniştri cari sunt cugetători, scriitori politici, istorici şi profesori de universitate!”, afirma Nicolae Iorga, care continua: „Nenaturale au fost numai hotarele pe cari le-au tras, niciodată cu sabia, în luptă, ci prin încete infiltrări viclene, ca în Ardeal şi Banat, ori prin intrigi la masa verde a

[26] *Drepturile românilor asupra teritoriului lor național unitar*, în Nicolae Iorga, *Scrieri alese* ..., partea I, p. 229.

[27] *Ibidem*, p. 233.

diplomației, pe suferitoarea hârtie, ca în Bucovina şi Basarabia, râvnitorii de pământuri străine şi de robi. Ele n-au intrat niciodată în conştiința poporului, căci ardelenii, bănățenii au venit aici şi mai departe, de-a lungul veacurilor, ca «în țară», Bucovina a fost privită numai ca un «Cordun», după cordonul sanitar în dosul căruia s-a făcut actul de corupție şi de brigandaj, iar basarabenii, cari n-au vrut să ştie de firma scrisă în slove ruseşti sub icoana pasării hrăpărețe, nu s-au crezut vreodată altfel de moldoveni decât ceilalți"[28]. În noile condiții, arăta în încheierea expunerii sale Nicolae Iorga, „Academia noastră, întemeiată pentru restrânse scopuri de ortografie, de dicționar, de adunare a materialelor istorice, se preface prin aceeaşi misterioasă şi irezistibilă forță, oricare ar fi rezistențele individuale, într-un organ de rostire fățişă şi energică a credinței în necesara unitate națională"[29].

Între comunicările rostite la Academia Română de Nicolae Iorga se regăsesc şi cele referitoare la studiile istorice, care, aşa cum afirma la 14 iunie 1926, „nu formează o specialitate; ele contribue esențial la conştiința pe care trebuie s-o avem despre valoarea şi misiunea naței noastre, despre drepturile pe cari ni le-am câştigat prin atâtea suferințe nobil îndurate, în care s-au amestecat, pentru a ne odihni mai mult decât pentru a ne îndemna la trufie pierzătoare pentru nații, biruințile"[30], dar şi amplul raport asupra Congreselor de istorie de la Veneția şi de la Roma[31].

Fără a ieşi din rigorile unei comunicări prezentate într-o şedință publică a Academiei Române, unele luări de cuvânt ale lui Nicolae Iorga, prin subiectul ales şi modul de prezentare, aduceau, prin amănunte de cele mai multe ori surprinzătoare, o oarecare „culoare", captând atenția auditorilor şi a cititorilor. În această categorie se înscriu, de pildă, comunicările sale: *O gospodărie moldovenească la 1777, după socotelile cronicarului Ioniță Canta*; *Un boier oltean la Karlsbad, în 1796–1797. Călătoria lui Barbu Ştirbei în Apus*; *Un cioban dascăl din epoca de tranziție a culturii noastre*.

Comunicările prezentate sub cupola Academiei Române se remarcă nu numai printr-o informație deosebit de bogată, de cele mai multe ori inedită, ilustrată de altfel şi prin numărul mare de trimiteri, dar şi prin abordarea originală a problematicii tratată. Ele oferă o imagine complexă asupra unei activități deosebit de prodigioase desfăşurată în cadrul Academiei Române de cel mai activ membru al ei. Totodată, sunt o dovadă a interesului pe care supremul for de cultură şi de ştiință al țării l-a manifestat față de conținutul subiectelor pe care Nicolae Iorga le propunea a fi prezentate. Publicate ulterior în paginile „Memoriilor" Secțiunii Istorice şi, parțial, în cele ale Secțiunii Literare, luările sale de cuvânt au intrat în circuitul ştiințific, putând fi astfel cunoscute de cercuri cât mai largi de specialişti sau de iubitori ai istoriei. „Mai tot ce-a scris şi publicat, cu privire la istoria românilor – sublinia Al. Lapedatu în 1943 –, s-a făcut, aci, la noi, întrucât

[28] [*Cuvântul rostit în cadrul şedinței solemne consacrată împlinirii unei jumătăți de veac de existență a Academiei Române*], în *Ibidem*, p. 123.

[29] *Ibidem*, p. 127.

[30] *Despre studiile istorice*, în *Ibidem*, p. 128

[31] *Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tomul XVIII, p. 327–346.

Academia a fost şi a rămas tot timpul pentru dânsul cea mai iubită şi preţioasă tribună de pe care-şi putea împărtăşi şi răspândi, oricând, în lumea învăţată, rezultatul studiilor şi cercetărilor sale de istorie naţională[32].

Activitatea lui Nicolae Iorga la Academia Română s-a manifestat însă şi sub alte aspecte: ca preşedinte al Secţiunii Istorice sau ca membru în diverse comisii; de supraveghere a modului de realizare a colecţiei Hurmuzaki, lui datorându-i-se publicarea a 9 volume din această serie[33], în cea privind popularizarea cunoştinţelor ştiinţifice şi editarea de cărţi pentru popor, scop în care s-a şi oferit să pună la dispoziţie tipografia sa de la Vălenii de Munte pentru apariţia unor lucrări ieftine, destinate unui număr cât mai mare de cititori; a condus, încă de la înfiinţare (1912), noul periodic „Bulletin de la Section Historique", în care urmau să apară, în limba franceză, o parte a comunicărilor prezentate în cadrul Secţiunii Istorice; a reprezentat Academia Română în Comisiunea Monumentelor Istorice, în comitetul de lectură al Teatrului Naţional, în Uniunea Academică Internaţională, dar şi în comitetul de patronaj însărcinat cu organizarea comemorării istoricului belgian Henri Pirenne, fost membru de onoare al înaltului for ştiinţific de la Bucureşti etc.

Nicolae Iorga şi-a manifestat, în calitatea sa de membru titular, dreptul său statutar de a recomanda noi membri ai Academiei Române. Fie că a făcut propuneri în nume propriu, fie că şi-a pus semnătura pe cele făcute de colegii săi, el s-a manifestat ca un adevărat promotor al marilor valori naţionale şi internaţionale. În urma propunerilor sale, istorici de seamă precum Ion I. Nistor, Ioan Lupaş, Alexandru Lapedatu, Nicolae Bănescu au devenit membri titulari. Acestora li s-au adăugat profesorul ieşean Alexandru C. Cuza sau diplomatul Gheorghe Bengescu. Ca membri corespondenţi au fost aleşi în Academia Română, datorită propunerilor făcute de Nicolae Iorga, istoricii: Demostene Russo, Sever Zotta, Petre P. Panaitescu, Niculae M. Popescu, Iustin Frăţiman. După războiul de reîntregire, a susţinut cu deosebită căldură alegerea, ca membri onorari ai Academiei Române, a trei militanţi pentru unitatea tuturor românilor: Vasile Goldiş, „cel dintâi român care s-a învrednicit a fi conducător al şcoalelor şi culturii în Ardealul desrobit"[34], Iuliu Maniu, „ce s-a impus ca şef al întâiului guvern românesc după declaraţia de alipire de la Alba Iulia prin valoarea culturală şi morală superioară a personalităţii sale"[35], şi Friedrich Teutsch, episcopul bisericii luterane, ales în „împrejurările politice cu totul nouă, pe cari le-a produs marele răsboi", el fiind cel care „a făcut şi prin declaraţia de unire cu România din partea reprezentanţilor îndreptăţiţi ai poporului săsesc din

[32] Academia Română. Discursuri de recepţiune. *Nicolae Iorga, istoric al românilor*. Discurs rostit la 26 mai 1943, de Gheorghe I. Brătianu, cu răspunsul d-lui Alex. Lapedatu, Bucureşti, 1943, în Academia Română, *Discursuri de recepţie*, vol. VI, ed. cit., p. 442–443, 444.

[33] Cele nouă volume din colecţia „Hurmuzaki" întocmite de Nicolae Iorga sunt: vol. X. 1763–1844 (1897), vol. XI. 1517–1652 (1900); vol. XII/1. 1594–1600 (1903); vol. XII/2. 1600–1602 (1903); vol. XIV/1. 1320–1716 (1915); vol. XIV/2. 1716–1777 (1917); vol. XIV/3. 1560–c. 1820 (1936); vol. XV/1. 1358–1600 (1911); vol. XV/2. 1601–1825 (1913).

[34] *Analele Academiei Române. Partea administrativă şi dezbaterile*, seria II, tomul XXXIX, p. 374.

[35] *Ibidem*, p. 376.

Ardeal ca în cuprinsul statului românesc celui nou să se găsească vechea şi merituoasa populaţie de sânge german şi de limbă germană din acea provincie”[36].

Şi tot lui Nicolae Iorga i se datorează alegerea ca membri de onoare sau corespondenţi a unor istorici de seamă din străinătate, cei mai mulţi sprijinitori ai cauzei româneşti, prieteni apropiaţi ai României. Seria recomandărilor a fost deschisă de Karl Lamprecht, istoricul din îndemnul căruia Nicolae Iorga a publicat două dintre lucrările sale: *Istoria poporului românesc* şi *Istoria Imperiului Otoman*, cel care, „în lumea ştiinţifică germană, ca şi în întreaga lume ştiinţifică, gânditor de frunte, e vestit prin noualele teorii asupra istoriei, privită ca o psihologie socială, supusă aceloraşi legi ca şi psihologia individuală şi prezentând aceeaşi repetiţie ritmică de stări psihice mai puternice şi decât acţiunea celor mai geniale personalităţi”[37]. La aceeaşi dată (25 mai/7 iunie 1913), Nicolae Iorga îl recomanda, tot ca membru onorar al Academiei Române, pe britanicul John Bagnall Bury, unul dintre marii istorici ai vremii sale, cu variate preocupări, de la istoria antică până la cea modernă. Au mai fost aleşi în Academia Română, în urma propunerilor făcute de Nicolae Iorga, istoricii francezi Charles de la Roncière, „şeful Departamentului imprimatelor la Biblioteca Naţională din Paris”, care „în timpul războiului a dovedit cele mai călduroase simpatii pentru cauza românească şi cea mai sinceră preţuire pentru jertfa adusă de noi”[38], şi Georges Lacour-Gayet, care „a fost de la începutul războiului unul din statornicii prietini ai României şi apărătorul intereselor noastre cu orice prilej”[39], dar şi Félix Charles de Saint-Aulaire, „ministru al Franciei în România”, cel ce „a fost întru câştigarea dreptului nostru naţional unul din cele mai puternice sprijiniri. În cele mai grele momente – sublinia în recomandarea sa Nicolae Iorga – a fost nedespărţit de suferinţele şi speranţele noastre. În ziua de comemorare a Unirii româneşti – continua el – e o plăcută datorie să-l facem membru de onoare al Academiei noastre pe acela pe care nici o dovadă de recunoştinţă nu l-ar putea răsplăti îndeajuns”[40]. La 1 iunie 1922, Nicolae Iorga inaugura seria recomandărilor sale pentru a fi aleşi în forul de cultură de la Bucureşti, ca membri corespondenţi din străinătate, propunându-l pe istoricul de artă francez Henri Focillon, de care-l va lega apoi o strânsă prietenie, în aceeaşi calitate fiind aleşi în anii următori istoricul bulgar Gavriil Iliev Kazarov, bizantinistul italian Silvio Giuseppe Mercati, filosoful olandez Ludovic H. Grondijs.

Totodată, Nicolae Iorga s-a numărat şi printre membrii Academiei care au recomandat o serie de lucrări pentru a fi distinse cu premii ale Academiei Române, între acestea numărându-se, de pildă, cea semnată de Ştefan Meteş despre *Regele Ferdinand al României*, lucrare scrisă „într-o formă uşoară şi plăcută şi cu o căldură sinceră”, sau cea consacrată de Const. Kiriţescu, *Războiului de reîntregire al României*, deosebită prin „proporţiile ei neobişnuite şi prin migăloasa adunare a

[36] *Ibidem*, p. 377.
[37] *Ibidem*, tomul XXXV, p. 168.
[38] *Ibidem*, p. 169.
[39] *Ibidem*, tomul XXXIX, p. 376.
[40] *Ibidem*, tomul XLIX, p. 190.

materialului, ca şi pentru decenţa ei stilistică", ambele recomandate pentru Marele Premiu „Năsturel".

Nicolae Iorga a fost preocupat în permanenţă de locul pe care trebuia să-l ocupe instituţia academică al cărui membru era, militând pentru menţinerea demnităţii ei. „Academia nu e, deşi creată printr-un act domnesc, o instituţie de stat, nu e o «academie regală», cu atât mai puţin una politică – se arăta în scrisoarea pe care Nicolae Iorga o trimitea, la 27 septembrie 1940, din Vălenii de Munte lui Constantin Rădulescu-Motru, preşedintele Academiei Române. Ea nu are cu statul nici legăturile academiilor franceze în care membrii sunt întăriţi prin deciziune ministerială... Să osebim între stat, în care suntem, dar nu ca o emanaţie a lui, având a trece prin toate constituţiile până la un totalitarism prin care cugetarea noastră s-ar împiedica, şi între cultura naţională, cu a cării mai înaltă expresie suntem consideraţi"[41]. De altfel, încă cu mult înainte el subliniase rolul ce trebuia să revină supremului for de cultură: „de a contribui la cultivarea poporului", arătând că „aceasta nu se poate face decât prin răspândirea scrierilor necesare publicate de ea, singura instituţie care stabileşte normele păstrării şi cultivării limbii".

A luat atitudine şi în ceea ce priveşte organizarea internă a Academiei Române şi a propus măsuri pentru bunul ei mers. În 1934, de pildă, se pronunţa împotriva numărului prea mare de membri onorari – „108, adică mai mult decât oricare altă Academie" –, propunând ca cel puţin în alegerea celor din ţară, „la care se au în vedere merite literare sau ştiinţifice", să fie „consultate secţiile respective"[42]. Referitor la starea financiară a Academiei, în 1930, lua poziţie vehementă împotriva hotărârii Ministerului de Finanţe de a sista sumele ce se cuveneau instituţiei academice din taxele pe spectacole: „E nepotrivit să se ia calea audienţei pentru expunerea stării Academiei, ci să se arate Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, prin scrisoare, că Academia îndeplineşte ea rosturile culturale în ţară ce s-au atribuit Direcţiunii Educaţiei Poporului, faţă de care Academia găseşte că nu aduce nici un folos culturii româneşti şi că este deci o instituţie rău născută. Dacă se va refuza respectarea drepturilor Academiei – arăta el răspicat –, vom declara că serviciile ce Academia aduce societăţii le vom face să înceteze: vom închide porţile pentru public la şedinţele noastre, vom tăia accesul publicului în Bibliotecă şi vom opri împrumuturile de cărţi, Biblioteca fiind proprietatea Academiei. Suntem o societate săracă şi neavând cu ce funcţiona pentru public, nu funcţionăm"[43]. În aceeaşi ordine de idei, s-a pronunţat împotriva înfiinţării unui Consiliu de administraţie pentru gestionarea averii Academiei, considerând că nu se poate aproba aplicarea unui sistem comercial, de buna administraţie a patrimoniului urmând, în concepţia sa, să se ocupe în continuare Delegaţiunea, fără „ca să amestecăm pe membrii corespondenţi; acestora să le cerem tot concursul lor ştiinţific, nu însă şi administrativ"[44].

[41] Arhiva Academiei Române, fond A-3-1940, f. 220.
[42] *Ibidem*, fond A-3-1934, 181.
[43] *Ibidem*, fond A-3-1930, f. 33.
[44] *Ibidem*, fond A-3-1934, f. 202.

Pentru mai buna supraveghere a colecţiilor de o însemnătate inestimabilă existente în Biblioteca Academiei Române, Nicolae Iorga susţinea, în mai 1935, alegerea „unui membru al Academiei, care va locui aici şi îşi va asuma răspunderea păstrării acestei imense averi", acesta urmând să fie „conservatorul Bibliotecii şi colecţiilor"[45]. Grija pentru păstrarea în cele mai bune condiţii a publicaţiilor, l-au făcut să propună, în mai 1939, „ca cetitorii să fie supravegheaţi şi cei cari rup filele să fie sancţionaţi pe loc; să se instituie un comitet restrâns care să decidă săptămânal asupra cererilor de împrumut de cărţi; să se redacteze mai pe scurt catalogul manuscriselor, instituindu-se o Comisie a catalogului, care să revadă coalele de dat la tipar", oferindu-se ca, alături de N. Cartojan şi alţi specialişti, să facă parte din această comisie[46].

Asemenea multor membri ai Academiei Române, Nicolae Iorga şi-a înscris numele între cei mai de seamă donatori[47]. După primele daruri oferite la intrarea în Academie, la titularizarea sa şi la momentul solemn al citirii discursului de recepţie, în anii ce au urmat, numărul donaţiilor făcute supremului for de marele istoric au sporit. Pe lângă exemplare din propriile lucrări, Nicolae Iorga a contribuit la îmbogăţirea colecţiilor bibliotecii cu valoroase documente, manuscrise şi cărţi rare. Astfel, la 27 mai 1929 dăruia patru tipărituri vechi şi două manuscrise descoperite în vechea mănăstire a lui Matei Basarab „la Slobozia, odată Slobozia lui Ienachi Caragea, refăcută de egumenul grec la 1844: o *Iliadă* din 1551 dăruită de Nicolae Vodă Mavrocordat mănăstirii sale Văcăreşti; o *Evanghelie* greco-română a lui Antim, purtând însemnarea unui călugăr de la două schituri până acum necunoscute din Moldova; *Îndoiala* lui Alexandru Mavrocordat, tipăritură munteană; un *Minei* de Veneţia (1780), însemnat prin admirabila sa legătură; un manuscris de cântări religioase datat 1698, cu litere miniaturate; un altul din secolul al XVIII-lea, cu acelaşi cuprins"[48]. Peste numai un an oferea în dar un exemplar din cartea *Oarecare secreturi ale lucrării pământului şi ale meşteşugului sădirii tălmăcite dintru o carte a unui dascăl vestit şi iscusit în meşteşugul de pământ adecă a plugului* de Dimitrie, tipograful de la Râmnic, apărută în 1796[49]. În vederea sprijinirii publicaţiilor Academiei Române, la 20 mai 1932, Nicolae Iorga îi punea la dispoziţie 500 000 lei[50].

Ctitor de aşezăminte de cultură, Nicolae Iorga a dorit ca şi sub egida Academiei Române să funcţioneze o astfel de instituţie. Pentru strângerea mai mult a legăturilor culturale dintre România şi Franţa, încă în 1917, în Parlamentul de la Iaşi, marele istoric propunea crearea unor institute de propagandă culturală, înaintând în acest sens un memoriu semnat de ilustre personalităţi ale vieţii politice

[45] *Ibidem*, fond A-3-1935, f. 4.

[46] *Ibidem*, fond A-3-1939, f. 24.

[47] Vezi pe larg, Dorina N. Rusu, *Patrimoniul Academiei Române*..., p. 314–317.

[48] *Analele Academiei Române*. *Partea administrativă şi dezbaterile*, seria II, tomul XLIX. 1929–1930, p. 177.

[49] Arhiva Academiei Române, fond A-3-1930, f. 4.

[50] *Analele Academiei Române*. *Partea administrativă şi dezbaterile*, seria II, tomul LII, p. 180.

şi culturale ale ţării ministrului francez Albert Thomas, aflat în trecere prin Moldova. Dacă proiectul nu a putut fi înfăptuit atunci, el a fost reluat şi a devenit realitate în 1920. Întocmit de Nicolae Iorga şi aprobat cu mare majoritate de voturi de ambele Camere ale Parlamentului în august 1920, proiectul prevedea înfiinţarea a două şcoli române, la Paris şi la Roma. Conform Regulamentului[51], acestea aveau ca principal obiectiv „strângerea raporturilor culturale cu surorile noastre latine Franţa şi Italia", menirea lor fiind „de a da posibilitatea de studii speciale, de perfecţionare şi cercetare tinerilor învăţaţi şi artişti români în domeniul limbilor, literaturilor, istoriei şi artelor plastice, clasice şi neolatine", la Paris urmând să se dea „o atenţie deosebită cercetărilor de arhive şi biblioteci din Franţa şi din Apus". În urma strădaniilor neobosite ale lui Nicolae Iorga, la 5 noiembrie 1920 a luat fiinţă Şcoala Română din Paris, pusă sub conducerea sa[52]. Pentru aceasta, în ianuarie anul următor a cumpărat un imobil lângă Paris, la Fontenay-aux-Roses, pe care l-a amenajat cu tot ceea ce era necesar pentru buna desfăşurare a activităţilor, astfel încât, la 2 iulie 1922, în prezenţa unor însemnate personalităţi ale culturii franceze, între care Charles Diehl, Emmanuel de Martonne, Gustav Glotz, să aibă loc inaugurarea oficială a şcolii. Datorită strădaniilor lui Nicolae Iorga, aici se va edita şi o importantă revistă – „Mélanges de l'Ecole Roumaine de France" –, care, prin înalta ţinută ştiinţifică, s-a impus repede în peisajul cultural francez şi românesc[53]. Grija pentru bunul mers al celor două şcoli române din Roma şi Paris l-au determinat pe Nicolae Iorga să propună ca directorii acestora să fie aleşi numai dintre membrii titulari ai Academiei Române, ceea ce le-ar fi sporit prestigiul[54].

Şi chiar dacă nu a fost creat sub patronajul Academiei Române, se cuvine amintit şi Institutul pentru Studiul Istoriei Universale, înfiinţat de marele istoric în 1937, dar care ulterior a trecut sub egida înaltului for de cultură şi de ştiinţă al ţării, în 1965 luând numele ctitorului său, devenind aşadar Institutul de Istorie „Nicolae Iorga"[55].

De-a lungul activităţii sale îndelungate în cadrul Academiei Române, relaţiile lui Nicolae Iorga cu instituţia al cărui membru era nu au fost întotdeauna dintre cele mai bune. După anunţarea retragerii sale din 1901, au mai intervenit două sincope: una la 1 iunie 1923, când, în urma „unor intrigi în legătură cu locurile vacante de la Secţiunea Istorică" şi a neacceptării propunerilor sale, şi-a anunţat retragerea de la lucrările Academiei Române: „Îmi dau seama, după cele petrecute în Secţia Istorică, cu prilejul alegerilor de noi membri, că sfaturile şi îndrumările

[51] „Monitorul oficial", nr. 105 din 13 august 1921, p. 4150; vezi şi *Pagini din istoria Academiei Române (1866–1948). Acte, donaţii, discursuri, portrete şi evocări academice*. Selecţia textelor, note şi indice general de dr. Dorina N. Rusu. Cuvânt înainte de acad. Dan Berindei, vicepreşedinte al Academiei Române, Bucureşti, 2007, p. 185

[52] La aceeaşi dată lua fiinţă şi Şcoala Română din Roma (Accademia di Romania), pusă sub conducerea lui Vasile Pârvan.

[53] Pentru amănunte, vezi Petre Ţurlea, *Şcoala Română din Franţa*, Bucureşti, 1994.

[54] Arhiva Academiei Române, fond A-3-1938, f. 141.

[55] Vezi pe larg Acad. Ştefan Ştefănescu, *Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" – 70 de ani de activitate*, în *Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie*, seria IV, tomul XXXII, p. 27–50.

mele nu pot fi de folos societății în mijlocul căreia am lucrat cu o dragoste pe care nimeni n-a întrecut-o, timp de douăzeci de ani – afirma el. Aşa fiind, vă rog să dispuneți cum voiți de locul pe care-l ocup în mijlocul d-voastră”[56]. În acelaşi an, tensiunile dintre el şi supremul for au continuat. La 8 iunie îşi anunța retragerea de pe frontispiciul „Buletinului” în limba franceză a Secțiunii Istorice, iar în octombrie şi decembrie 1923, în urma unui schimb de scrisori cu preşedintele Academiei, îşi menținea hotărârea luată încă din iunie de a nu mai participa la lucrările Academiei. Hotărârea era motivată de unele afirmații făcute de Vasile Pârvan în răspunsul la discursul rostit de Dimitrie Gusti, pe care le-a considerat atacuri directe la persoana sa: „Veți înțelege – se adresa el la 15 octombrie 1923 lui Iacob C. Negruzzi în calitatea sa de preşedinte al supremului for – că atunci când asupra activității şi caracterului mieu se rostesc astfel de păreri la ocazii solemne şi de către persoana căreia i s-a încredințat conducerea ştiințifică a Academiei Române (din 6 octombrie 1923 V. Pârvan deținea demnitatea de vicepreşedinte al înaltului for – n.n.), eu nu mai am ce căuta în cuprinsul ei, decât pentru a cerceta cărțile din care se va hrăni şi mai departe o activitate astfel terfelită şi pe care atâta lume o judecă ceva mai indulgent”[57]. La 5 decembrie acelaşi an îşi reînnoia hotărârea de a nu mai „participa niciodată la lucrări, cari din ce în ce mai mult ies din tradiția înțeleaptă a Academiei şi voi şterge din titlurile la cari am dreptul prin treizeci de ani de lucru ştiințific pe acela de membru al unei instituții cari a deviat de la linia firească a dezvoltării sale”[58]. A revenit însă asupra hotărârii la începutul anului 1924, pentru ca, în urma nealegerii sale ca preşedinte al Academiei, din 1 iunie 1929 să-şi anunțe din nou demisia din înaltul for: „Alegerea de astăzi, arătând că asupra dreptului, evident, al Secțiunii Istorice, de a da un preşedinte Academiei (fusese ales Ioan Bianu, desemnat de Secțiunea Literară – n.n.), s-a trecut numai din antipatia pe care o inspir majorității colegilor mei, veți înțelege că membrul cel mai activ al societății noastre nu mai poate participa nici într-o formă la lucrările d-lor”.[59] În urma insistenței colegilor săi, a renunțat la ideea de a nu mai lua parte la lucrările Academiei. Le mulțumea pentru „cuvintele de caldă prietenie cari mă cheamă în locul celor mai lungi străduințe ştiințifice ale mele şi atâtora din cele mai bune ceasuri ale vieții mele”[60]. Şi în 1933 s-a aflat din nou în conflict cu conducerea Academiei, în urma propunerii făcută de Secțiunea Istorică de a fi ales ca membru corespondent Constantin C. Giurescu, el susținând candidatura lui Ilie Minea. În scrisoarea de protest trimisă preşedintelui înaltului for Ludovic Mrazec, Nicolae Iorga arăta: „Sunt mai bine de trei decenii de când lucrez aici la Academie cu toată râvna, consacrându-i o mare parte din timpul meu şi nu vă pot spune câtă iubire am avut pentru înaltele ei scopuri, câtă prietenie

[56] Arhiva Academiei Române, fond A-3-1923, f. 165.
[57] *Ibidem*, f. 160.
[58] *Ibidem*, f. 165.
[59] *Ibidem*, fond A-3-1929, f. 180.
[60] *Ibidem*, f. 182.

pentru atâția din cei cari sunt ori cari au fost membri ai ei...", considerând cu tristețe că „ofensa ce mi s-a adus ca nepotrivită cu demnitatea vârstei, muncii şi meritului ce mi-am putut câştiga. Academia pierde aportul ce i-aş mai putea aduce. Doresc ca aceasta să nu i se socotească greu în conştiința unor vremuri care vor judeca liniştit şi drept pe fiecare"[61]. Fără a mai recurge la gesturi radicale, Nicolae Iorga a stat totuşi departe de activitatea Academiei în tot cursul anului 1933, revenind în anul următor, când şi-a reluat seria comunicărilor şi a acțiunilor desfăşurate în cadrul înaltului for.

În pofida acestor momente regretabile, datorate în bună măsură caracterului său vulcanic, activitatea fără precedent desfăşurată de Nicolae Iorga a fost prețuită la cele mai înalte cote de colegii săi din Academia Română. Erudiția sa, prestigiul de care se bucura în țară şi peste hotare au făcut ca suprema instituție de cultură şi de ştiință a țării să-l propună pentru Premiul „Nobel". „E o datorie față de cugetarea şi ştiința universală, o datorie față de geniul neamului nostru de a-l aşeza, prin reprezentanții săi de seamă, în panteonul ridicat al valorilor universale în spațiu şi etern timp... – menționa Constantin Hamangiu, în numele tuturor membrilor Academiei Române în şedința plenară din 10 decembrie 1931. Propunerea trebuie să îmbrățişeze întreaga operă a lui Nicolae Iorga, astfel cum ea a fost purtată în cele patru colțuri ale lumii, pe paginile tipărite în aproape toate limbile europene. Onoarea şi sarcina de a face propunerea nu poate reveni decât Academiei Române. Prin însuşi statutul organic al Premiului «Nobel», ea este indicată pentru aceasta. Dar mai presus de aceste norme, Academia Română este singura care ar putea avea curajul, puterea, autoritatea şi competența să dea fizionomia întreagă şi nealterată operei înfăptuită de Nicolae Iorga. Cel mai înalt aşezământ al românismului este singurul chemat să evalueze realizările de geniu ale marelui savant"[62].

Membrii Academiei Române, care i-au apreciat munca uriaşă desfăşurată în cadrul instituției academice, aveau să condamne la unison crima căruia i-a căzut victimă Profesorul şi Apostolul Neamului, evocându-i amintirea în cuvinte dintre cele mai calde: „Nicolae Iorga a întrupat puterea de muncă intelectuală a neamului nostru în gradul ei cel mai înalt. Nu l-a întrecut nimeni până astăzi şi încă mulți ani de aci înainte nu-l va întrece nimeni. Râvna lui adâncă de a cunoaşte şi a împărtăşi şi altora cunoştințele sale l-au făcut cercetător în cele mai variate ramuri de cultură, creator în scris şi în cuvânt de o fecunditate fără seamăn. Nu este răstimp, fie cât de întunecat din trecutul poporului român, în care înțelegerea lui ageră să nu fi pătruns pentru a aduce lumină. Contribuția lui în acest domeniu se poate socoti în sute de volume. Ea formează baza de granit pe care vor clădi istoricii de mâine, în legătură cu istoria poporului român, cu intenția de a o face tocmai pe aceasta mai închegată şi mai documentată. Nicolae Iorga a studiat deopotrivă şi istoria popoarelor învecinate, punând între ele multiple corelații, pe care el ridica pe urmă sinteze, care pot fi

[61] *Ibidem*, fond A-3-1933, f. 183.

[62] *Analele Academiei Române. Partea administrativă şi dezbaterile*, seria II, tomul LII, p. 45–46.

discutate, dar care totdeauna vor rămânea interesante. Alături de cercetarea pe câmpul faptelor istorice merge la Nicolae Iorga cercetarea în domeniul literaturii şi al artei. Toate manifestările literare şi artistice îl ating şi-l pasionează. El vibrează cu cele trecute şi cu cele actuale, destul dacă ele sunt manifestări de adevărată cultură românească. Însuşirile de cercetător nu-i întunecă pe acelea de creator. Dimpotrivă. Incomparabilul cititor de documente este tot pe atât de incomparabil ca animator şi gânditor. Au fost momente, şi încă des repetate, în care el a trecut, pentru toată lumea, ca reprezentantul necontestat al culturii române. În congresele ce se ţineau în străinătate, în locurile de cinste oferite de Academiile străine României, persoana căreia nu i se discuta niciodată întâietatea era aceea a lui Nicolae Iorga. În cuvântul lui se traduceau pentru toată lumea isteţimea şi originalitatea geniului românesc”[63], avea să spună preşedintele Academiei Române, Constantin Rădulescu-Motru, în şedinţa de doliu din 29 noiembrie 1940.

În anii ce au urmat, amintirea lui Nicolae Iorga a fost mereu evocată în cadrul supremului for de ştiinţă al ţării. „… cu cât vremea va trece – avea să afirme în 1943 Alexandru Lapedatu –, cu atât personalitatea lui Nicolae Iorga se va reliefa mai tare şi se va aureola mai strălucitor în lumina pe care spiritul său a răspândit-o, cu iubire şi profuziune, în mijlocul nostru, al contemporanilor săi, iar urmaşii vor simţi trebuinţa să o evoce cât mai des, spre a o prezenta generaţiunilor viitoare ca pe una din cele mai curate glorii ale spiritualităţii româneşti. Pe de altă parte, opera sa, nefiind din acele ce se îngroapă odată cu autorul lor, ci, dimpotrivă, din cele menite să înfrunte vremurile, va rămânea posterităţii nu numai un permanent şi nesecat izvor de bogate şi preţioase mărturii şi informaţiuni cu privire la viaţa românească din trecut şi prezent, dar şi un nepreţuit tezaur de înaltele gândiri şi profundele simţiri ce au frământat neîncetat mintea şi sufletul autorului, la întocmirea ei”[64]. La rândul său, Gheorghe I. Brătianu, urmaşul său în scaunul academic, dar şi la conducerea Institutului de Istorie Universală, i-a consacrat discursul său de recepţie, vorbind despre *Nicolae Iorga, istoric al românilor*, unde, între altele, sublinia că „nu este o singură latură a istoriei naţionale în întreaga ei desfăşurare, în timp şi în spaţiu, înlăuntrul hotarelor ţării şi în afară de ele, în care să nu călcăm pe un pământ a cărui brazdă el a tras-o, uşoară sau adâncă, lată sau subţire, uneori poate greşită şi de atâtea ori dreaptă; putem, deci, cu adevărat spune despre el că nu numai în domeniul literaturii, în care urma sa, de asemenea, e atât de puternică; el a fost şi a rămas până la sfârşit sămănătorul”[65].

Activitatea academicianului Nicolae Iorga a devenit peste ani un adevărat reper pentru toţi membrii înaltului for de cultură şi de ştiinţă al ţării, în cadrul căruia amintirea sa va rămâne pururea neaştearsă, devenind pildă şi îndemn. „El nu trebuie uitat numai de noi, ci totdeauna de cei ce ne vor urma în Academie – afirma în 1946 Andrei Rădulescu. Şi mai presus încă este o datorie a întregului neam

[63] *Pagini din istoria Academiei Române*..., p. 658.

[64] Academia Română. Discursuri de recepţiune. *Nicolae Iorga, istoric al românilor*..., în *loc. cit*., vol. VI, p. 437.

[65] *Ibidem*, p. 432.

românesc să nu uite, să pomenească şi să preamărească strălucita figură care, cu adevărat, trebuie să rămână pentru veci o mândrie națională”[66]. Sesiuni ştiințifice, simpozioane, conferințe, studii şi articole despre viața şi activitatea sa prodigioasă, republicarea în ediții critice a operei sale sunt doar câteva dintre gesturile cu care Academia Română îl cinsteşte mereu şi mereu pe unul dintre iluştrii ei membri.

[66] *Pagini din istoria Academiei Române*..., p. 673.